

eines⁴³

Ç

ACTUALITZAR LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA

Marina Massaguer

“Sempre que hi ha hagut un model de país en sentit ampli, aquest model ha anat de bracet amb un projecte lingüístic”

Una conversa amb Xavier Vila

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

Calàbria, 166 entresol
08015 Barcelona
Telèfon 93 567 78 63
info@irla.cat

PATRONAT

PRESIDENT

Joan Manuel Tresserras

VICEPRESIDENTA

Alba Castellví

DIRECTOR EXECUTIU

Josep Vall

TRESORER

Jordi Roig

SECRETÀRIA

Filo Tió

DIRECTOR ACADÈMIC

Lluís Pérez

VOCALS

Marta Cid

Josep Hugué

Georgina Linares

Enric Marín

Montse Palau

EQUIP TÈCNIC

COORDINACIÓ

Guillem Dorca

ADMINISTRACIÓ

Joan Almacellas

Lourdes Masdeu

Maria Julià

Dolors Mauricio

COMUNICACIÓ

Carla Genís

PROJECTES

Pere Sàbat

IMATGE

Carme Pujol

CASA IRLA

Rosa Cuenca

eines⁴³

El contingut dels articles és responsabilitat dels seus autors i **eines** no s'hi identifica necessàriament.

Per reproduir un article cal demanar autorització per escrit a la redacció d'**eines**.

En enviar el seu treball a la redacció d'**eines**, l'autor cedeix a l'editor els drets de reproducció, publicació i comunicació, tant per a l'edició impresa en paper com per a una versió electrònica que la farà accessible per mitjà de la xarxa d'Internet.

Els interessats en matèria de drets de propietat intel·lectual es poden adreçar a: **eines@irla.cat**

DIPÒSIT LEGAL
B-31564-2007

ISSN PAPER
2013-1518

ISSN ELECTRÒNIC
2013-5505

EDICIÓ
Josep Vall
jvall@irla.cat

DISSENY GRÀFIC
Carme Pujol
cpujol@irla.cat

CORRECCIÓ
LINGÜÍSTICA
Sofia Lozano

PROJECTE GRÀFIC
Suki Design

IMPRESSIÓ
Gràfiques Cuscó

DIRECCIÓ
Lluís Pérez
lperez@irla.cat

COORDINACIÓ
Guillem Dorca
gdorca@irla.cat

REDACCIÓ
Pere Sàbat
psabat@irla.cat

COMUNICACIÓ
Carla Genís
cgenis@irla.cat

ADMINISTRACIÓ
Joan Almacellas
jalmacellas@irla.cat

Lourdes Masdeu
lmasdeu@irla.cat

Maria Julià
mjulia@irla.cat

Dolors Mauricio
dmauricio@irla.cat

sumari

ACTUALITZAR LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA

4

PORTAL

**El català:
parlem-ne avui
per parlar-lo demà**

Natàlia Garriga

6

CONNEXIONS

**Justícia lingüística:
dilemes i apunts introductoris**

Sergi Morales-Gálvez

Elvira Riera-Gil

20

**El fenomen
dels nous parlants de català**

Maite Puigdevall

30

**Joves i llengua:
un estat de la qüestió**

Xisca Castell

42

**El català a l'escola:
venim d'uns silencis**

Joan Pujolar

52

NAVEGADOR

**El reconeixement de la diversitat
lingüística a Suïssa**

Vicenta Tasa Fuster

66

FÒRUM

**Marina Massaguer
"Sempre que hi ha hagut
un model de país en sentit ampli,
aquest model ha anat de bracet
amb un projecte lingüístic"**

Una conversa amb Xavier Vila

80

VARIABLES

**Desplaçaments interurbans:
el paper dels ferrocarrils de rodalies
i el bus interurbà a la Regió
Metropolitana de Barcelona**

Marc Bosch

96

FULL DE CàLCUL

**La «Gran renúncia»
i la complexitat del món del treball
i la gestió de les persones**

Esther Sánchez Torres

108

ARXIU

**Una alternativa al liberalisme:
la funció social de la propietat
a la Constitució de Querétaro**

Julio Martínez-Cava

120

EXPLORADOR

**La invasió d'Ucraïna
i les conseqüències geopolítiques
per la governança multilateral**

Miquel Royo

128

FINESTRA

**“Els moviments socials davant
l'auge de l'autoritarisme”**

Donatella della Porta

144

CLÀSSIC

**«La dona negra
a l'Amèrica contemporània»**

Shirley Chisholm

150

TRIBUT

Lisa Taddeo

Paula Valls

152

FILMOTECA

Red

Clara Cols Torras

154

PINZELL

La perspectiva com a forma

Andrea Torres Balaguer

156

GALERIA

Relatar el silenci

Laura Gálvez-Rhein

160

LLIBRERIA

portal

**El català:
parlem-ne avui per parlar-lo demà**

Natàlia Garriga

Consellera de Cultura de la Generalitat de Catalunya

@natalia_garriga

Els ràpids canvis fruit de la globalització afecten la vida de les persones i, també, afecten les llengües que, com el català, no tenen un estat propi ni propici que en garanteixi la plenitud. Certament, cal evitar els catastrofismes desmobilitzadors. Seria injust ignorar que la societat catalana ha fet i fa esforços ingents per normalitzar la seva llengua, i que ha aconseguit nombrosos èxits.

Però tot i aquests avenços, ens trobem a una distància considerable d'haver assolit aquells objectius de coneixement generalitzat i ús normal de la llengua catalana en tots els àmbits que eren els mínims amb els quals ens havíem compromès durant la Transició. El català no és encara una llengua emprada normalment en tots els àmbits i, de fet, el seu ús fins i tot està retrocedint en no pocs terrenys.

El català es troba en un moment crucial de la seva història, i el Govern de Catalunya n'és del tot conscient.

Hem engegat el Pacte Nacional per la Llengua, un projecte de reflexió col·lectiva que ha de servir per avaluar la realitat sense apriorismes

i entendre-la tal com és a dia d'avui, amb totes les seves complexitats, per posar les bases d'una política lingüística consensuada i ambiciosa per als propers anys

També hem posat en marxa la Comissió Tècnica de Política Lingüística, per tal de reunir tots els Departaments entorn el foment de la llengua. Va donar els seus primers fruits el novembre de 2021, quan vam anunciar el Pla de promoció del català a les escoles, que ja s'està desenvolupant.

Des del Departament de Cultura estem treballant una multitud de línies d'acció: estem reforçant els programes d'ensenyament i d'acreditació del català de tots els nivells; estem fomentant l'ús del català entre nous parlants i parlants de tota la vida; n'estem potenciant la presència en el món comercial i empresarial, i promovem la llengua a l'entorn digital i a la globalitat de les indústries culturals, entre d'altres.

Una de les nostres prioritats és l'audiovisual. Aquest any ja hi destinem més recursos dels que s'hi havien destinat mai. Així mateix, estem en

converses amb totes les plataformes per tal que incorporin pel·lícules i sèries en català, amb un primer anunci que ja hem pogut fer, que és que Netflix doblarà o subtitularà un mínim de 70 pel·lícules i sèries en la nostra llengua cada any. La situació de la llengua és complexa i delicada, però també reversible: podem capgirar les tendències negatives que l'afebleixen. Hem de parar atenció a les dades i treballar a partir del que aquestes ens diuen. Hem de superar la judicialització del català. I és fonamental fer de la nostra llengua un punt de trobada entre catalans de tots els orígens. El repte és de gran envergadura i necessita la cooperació de tothom. ■

connexions

Justícia lingüística: dilemes i apunts introductoris

vista prèvia >

Les polítiques lingüístiques són necessàries per cohesionar a una societat, però alhora són molt fràgils si no tenen una àmplia legitimació social, la qual alhora depèn que siguin àmpliament percebudes com a justes. Per això, és important reflexionar sobre què podem entendre com a justícia lingüística. En l'era de la globalització, on el monolingüisme és cada cop més il·lusori, la recerca de la justícia lingüística és un dels reptes que tota societat democràtica ha d'afrontar.

Sergi Morales-Gálvez

Doctor en Filosofia
i professor de Teoria Política
a la University of Limerick

@sergimorales

Elvira Riera-Gil

Doctora en Ciències Polítiques
per la Universitat Pompeu Fabra,
especialitzada en política lingüística

elvira.riera@upf.edu

Introducció

Els dilemes que afronten les societats davant la gestió de la diversitat lingüística són una constant en el debat públic de les democràcies occidentals des de fa dècades. Per posar un cas d'extrema actualitat, a Ucraïna la política lingüística de les últimes dècades ha estat fortament polaritzada i inestable, perquè ha anat basculant de la promoció del rus a la de l'ucraïnès en funció de la llengua del president de torn, i això ha provocat polèmica i enfrontaments violents fins i tot al Parlament durant les sessions d'aprovació de les lleis lingüístiques. Els enfrontaments per la llengua, en aquest cas, reflecteixen un conflicte profund entre dues comunitats d'origen ètnic diferent, que conviuen relativament mesclades en una societat postcolonial on el procés de russificació, afortunadament, no va ser completat amb èxit.¹

De casos controvertits en trobem a tot arreu i ben a prop. Per exemple, en les decisions de la UE sobre les llengües de treball dels seus organismes comuns. Així, el 2017 l'Estat

espanyol es va oposar al sistema europeu de patents perquè el Conveni de la patent europea no permet registrar una patent en castellà —només permet fer-ho en anglès, francès i alemany. També solen ser controvertits els models lingüístics dels sistemes educatius en societats que tenen més d'una llengua, com passa a Bèlgica, a Suïssa, al Canadà o a l'Estat espanyol. Tenim ben presents els conflictes polítics i judicials a l'entorn del model de conjunció lingüística de Catalunya, i també la inestabilitat dels models lingüístics educatius a les Illes Balears i el País Valencià provocada pels canvis de govern.

La importància de la política lingüística també es manifesta en la gestió de les migracions, començant pels requeriments lingüístics que els estats solen exigir a les persones migrades per concedir-los la ciutadania i, per tant, l'accés a un volum considerable de drets fonamentals. En aquest sentit, la qüestió sobre com gestionem la diversitat lingüística a les nostres societats no està exempta de dilemes morals profunds. És just excloure les persones de certs drets bàsics per manca de competències lingüístiques? I és just

no oferir-los serveis públics en les seves llengües de preferència perquè es poden comunicar en una altra llengua més estesa —com l'anglès o el castellà? Quin grau de reconeixement lingüístic s'hauria d'oferir a grups llargament establerts en un territori en comunitats plurilingües? Seria raonable oferir graus de reconeixement lingüístic desiguals? I quin tracte haurien de rebre les llengües de les persones migrades? Quin paper hauria de tenir l'anglès en les nostres comunitats com a llengua franca global en expansió? Podria aquesta expansió generar injustícies?

Les preguntes que ens podem fer són moltes, però el que totes tenen en comú és la idea que la diversitat lingüística requereix alguns criteris morals que ens guïïn en la seva gestió política. Això és el que tracta la justícia lingüística, una àrea de debat acadèmica que forma part de la filosofia política i que es planteja quins principis i criteris haurien de guiar els nostres judicis i, per tant, també els de les institucions públiques, sobre la gestió de la diversitat lingüística i la política lingüística. Com hauríem de gestionar-la?

1 LECLERC, «Ukraine».

Els interessos que les persones i les comunitats vulguin promoure en relació amb les llengües condicionaran els principis que hauran de guiar la seva promoció

L'objectiu d'aquest article és oferir una introducció bàsica a les discussions acadèmiques sobre política lingüística des de la perspectiva de la filosofia política. Pretenem mostrar diferents visions sobre quins valors i principis podrien i haurien de guiar les nostres intuïcions morals i polítiques quan discutim sobre com les institucions haurien de governar la complexitat lingüística.

Hem organitzat l'article en tres apartats, a més d'aquesta introducció. El segon apartat resumeix, a grans trets, quines són les preocupacions de la justícia lingüística pel que fa al valor que tenen les llengües i els principis que haurien de guiar la gestió de la diversitat lingüística. El tercer planteja una breu reflexió sobre la relació entre justícia i democràcia i sobre l'autoritat per prendre decisions, i aprofundeix en el context català i les conseqüències del marc constitucional espanyol. I per últim, el quart, ofereix les nostres conclusions.

Justícia i llengua: valor i principis

Totes les propostes institucionals sobre com hauríem de gestionar

la complexitat lingüística per tal de promoure una política justa estan molt influïdes per la resposta que donem a les dues preguntes bàsiques següents:

Primer, quin és el valor de les llengües? Per què les hauríem de considerar importants i, per tant, susceptibles de regulació? Quins interessos estan protegint?

Segon, i un cop hem decidit què tenen de valuós les llengües, quins principis haurien de guiar les nostres intuïcions i les nostres institucions en la seva gestió?

Respondrem a aquestes dues qüestions utilitzant la recerca feta des de la filosofia política sobre la justícia lingüística.

Pel que fa a la primera qüestió: quan decidim regular qualsevol cosa de la manera més justa possible, la primera pregunta que ens hem de fer és quin és el valor d'aquesta cosa. És a dir, quins interessos en podem derivar les persones. Per exemple, quan decidim sobre quina política educativa volem promoure, ens preguntem, primer de tot, què és allò valuós que volem pro-

moure: la igualtat d'oportunitats dels infants? El seu esperit crític? La cohesió social? Cal que tinguem això clar primer de tot, abans de decidir res.

En el cas de la llengua, com en altres àmbits, aquesta pregunta prèvia és cabdal, ja que els interessos que les persones i les comunitats vulguin promoure en relació amb les llengües condicionaran els principis que hauran de guiar la seva promoció. Aleshores, què és allò tan valuós de les llengües que fa que les hàgim de tenir en compte en la gestió de la nostra vida en comú? Quins interessos hem de considerar? A la literatura de la filosofia política sobre justícia lingüística es distingeixen dos valors o interessos centrals: els «pragmàtics» i els d'«identitat».

D'una banda, hi ha qui defensa els interessos pragmàtics vinculats a la llengua. Aquests, fonamentalment, es basen en el fet que la llengua és valuosa en tant que ens permet comunicar-nos.² Aquesta perspectiva entén la llengua com una convenció,

2 BARRY, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*; POGGE, «Accommodation Rights for Hispanics in the U.S.»; WEINSTOCK, «The Antinomy of Language Policy».

Els defensors dels interessos lingüístics pragmàtics com a únics interessos raonables solen promoure polítiques i règims lingüístics monolingües o quasimonolingües

com una col·lecció de paraules i sons que permeten la comunicació. Alhora, però, d'aquest valor comunicatiu se'n poden derivar altres interessos molt rellevants, dels quals la literatura acadèmica en destaca cinc:³ 1) garantir la comunicació efectiva entre la ciutadania, condició indispensable perquè existeixi un règim democràtic on tothom pugui deliberar i entendre les lleis; 2) promoure la igualtat d'oportunitats socioeconòmiques, per tal que la llengua no en sigui una limitació; 3) promoure l'eficiència —com menys llengües, menys costós serà comunicar-se; 4) garantir la mobilitat —que tothom es pugui moure sense limitacions lingüístiques; i 5) promoure la cohesió social, gràcies a la intercomprensió col·lectiva, que pot facilitar l'afecte mutu i una identificació compartida. Veient aquestes idees, un es pot imaginar amb certa facilitat que els defensors d'aquests interessos lingüístics pragmàtics com a únics interessos raonables solen promoure polítiques i règims

lingüístics monolingües o quasimonolingües.

D'altra banda, hi ha qui defensa que la llengua no «només» té associats interessos de tipus pragmàtic, sinó també d'identitat, i que tots dos grups d'interessos han de ser tinguts en compte.⁴ Aquests autors vinculen els interessos d'identitat a dues idees força.

La primera és el valor de «l'autonomia». Segons aquest argument, les llengües són enteses com a claus d'accés a contextos culturals valuosos per a les persones, condició necessària perquè tinguin opcions d'escollir la vida que volen dur. Les llengües ens faciliten entendre i participar de contextos culturals particulars, que ens ofereixen opcions de tria plurals; precisament perquè valorem determinades llengües i cul-

tures —i ens hi identifiquem—, ens importen i ens ajuden a ser éssers autònoms.

La segona idea força és el valor de la «dignitat» o «respecte». Aquest argument ens diu que, precisament perquè les persones ens podem identificar amb una llengua, l'estatus i el tracte que aquesta llengua rebi —tant per part de terceres persones com per part de les institucions— estan molt relacionats amb l'autoestima de les persones que s'hi identifiquen. Si les institucions o persones d'un lloc decideixen atorgar un estatus inferior a una llengua determinada, els seus parlants poden interpretar que són ciutadans de segona, que no se'ls està tractant amb el respecte que mereixen.

Aquests són, «grosso modo», els diferents interessos que, en la literatura acadèmica, es consideren importants quan parlem sobre qüestions de llengua. A partir d'aquí, doncs, ens hauríem de preguntar quins principis reguladors haurien de guiar les nostres institucions per gestionar tot aquest seguit d'interessos. Per exemple, si hi ha interessos en conflicte, quins haurien de ser prioritaris? Promoure

3 ROBICHAUD; DE SCHUTTER, «Language Is Just a Tool! On the Instrumentalist Approach to Language»; MORALES-GÁLVEZ; CETRÀ, «La Controvèrsia sobre el Model Lingüístic del Sistema Educatiu Català: Arguments, Fonaments Normatius i Perspectives d'Apropament».

4 KYMLICKA, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*; RÉAUME, «Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered»; DE SCHUTTER, «Language Policy and Political Philosophy. On the Emerging Linguistic Justice Debate»; PATTEN, *Equal Recognition. The Moral Foundations of Minority Rights*; RIERA-GIL, *Justicia lingüística i societats mixtes: una defensa de la pluralitat*; MORALES-GÁLVEZ, «Living Together as Equals: Linguistic Justice and Sharing the Public Sphere in Multilingual Settings».

Hi ha prou consens entre els filòsofs polítics que els interessos que les persones derivem de les llengües haurien de ser tractats amb cert grau d'igualtat

la comunicació entre el màxim nombre de persones és més important que promoure una dignitat igual per als parlants de diferents llengües? Hem d'oferir un tracte igualment digne als parlants de totes les llengües? Si és que no, per què? Quan estaria justificat oferir tractes desiguals?

Un cop hem decidit quin és el valor de les llengües, arribem a la segona qüestió que enuncïàvem al començament d'aquest apartat: la pregunta sobre quins criteris o principis haurien de guiar els nostres judicis i, per tant, les nostres institucions, per gestionar la diversitat lingüística. Segurament la primera resposta que ens podria venir al cap és un «depèn». Depèn d'on ens situem. Quan parlem de diversitat lingüística estem incloent, també, les variants dins les mateixes llengües? Per exemple, les variants dialectals? Per distingir clarament aquest tipus de qüestions, part de la literatura ha assumit una triple distinció d'esferes de justícia lingüística: la «justícia interlingüística», la «justícia intralingüística» i la «justícia lingüística global».⁵ En

primer lloc, la «justícia interlingüística» seria aquella que té a veure amb les relacions entre els parlants de diferents llengües dins una mateixa comunitat política —per exemple, català, castellà i aranès a Catalunya. En segon lloc, la «justícia intralingüística» seria aquella que té a veure amb les relacions entre els parlants de diferents varietats dialectals d'una mateixa llengua —per exemple, les diverses varietats del català arreu dels Països Catalans. Finalment, «la justícia lingüística global» seria aquella que parla sobre les relacions entre els parlants de les llengües franques globals —einentment, l'anglès— amb els parlants d'altres llengües.

En la praxi política, aquestes tres esferes afecten diversos àmbits d'aplicació: escoles i universitats, salut pública, serveis socials, sistema judicial, empreses, llengües de l'Administració —tant internes com d'atenció al públic, entre d'altres. Per exemple, quines llengües s'haurien d'ensenyar a les escoles? Per quines raons? I quina hauria de ser la variant dialectal d'aquestes llengües? No són preguntes senzilles i, com sabem, poden ser altament conflicti-

ves en alguns contextos. Sobretot en contextos plurals i complexos amb una alta politització de les llengües. En aquest article, per facilitar l'argumentació i focalitzar-la en l'esfera que segurament és més problemàtica al nostre entorn, només ens referirem a la justícia interlingüística. És a dir, tractarem com hem de gestionar la diversitat lingüística entre parlants de diferents llengües que conviuen dins d'una mateixa comunitat política com podria ser Catalunya. En general, hi ha prou consens entre els filòsofs polítics que els interessos que les persones derivem de les llengües haurien de ser tractats amb cert grau d'igualtat. Si els parlants de la llengua X tenen interès a rebre un tracte determinat —per exemple, poder usar la llengua als espais públics, com el Parlament—, seria raonable pensar que els parlants de la llengua Y rebin un tracte similar. Si no fos el cas caldria justificar el perquè. Aquests mateixos teòrics, però, tot i coincidir que té sentit tractar els interessos lingüístics de tothom amb equitat, discrepen sobre quins d'aquests interessos haurien de tenir prioritat. I això els porta a proposar principis diferents per a la gestió de la diversitat lingüística.

5 DE SCHUTTER, «Linguistic Justice and English as a Lingua Franca».

Segons l'anomenat «pragmatisme» o «instrumentalisme lingüístic», la identitat no pot justificar drets ni deures, ni sostenir polítiques públiques

A grans trets, podem distingir dues posicions, d'una banda l'instrumentalisme lingüístic i per altra els que defensen que la identitat s'ha de tenir en compte i que es divideix en dues branques: el pluralisme i el territorialisme lingüístics.

Un primer grup de teòrics defensa que només els interessos pragmàtics, eminentment comunicatius, han de ser tinguts en compte quan gestionem la diversitat lingüística i procurem establir principis que guiïn aquesta gestió.⁶ La identitat, diuen, no pot justificar drets ni deures, ni sostenir polítiques públiques. Aquesta línia teòrica és anomenada «pragmatisme» o «instrumentalisme lingüístic». Per a aquests filòsofs, la identitat ha de ser un afer privat. La seva promoció via polítiques públiques, per molt que els individus hi tinguin interès, no és justificable, ja que implicaria trencar amb la neutralitat de l'Administració davant d'afers que cadascú hauria de poder desenvolupar sense ingerències públiques. El que cal, argumenten, és

maximitzar interessos que apel·lin a les bones raons de tothom. Per tant, maximitzar la comunicació o garantir la mobilitat —entre d'altres interessos pragmàtics de la llengua— haurien de ser una prioritat.

Com hem avançat en l'apartat anterior, les propostes polítiques que sorgeixen d'aquesta línia teòrica solen tendir a proposar règims lingüístics monolingües o quasimonolingües. A nivell pràctic, la República francesa en seria un exemple paradigmàtic. A nivell més teòric, el filòsof britànic Brian Barry (1936-2009) argumenta que la llengua tan sols és una convenció contextual valuosa en tant que ens ajuda a maximitzar la intercomprensió comunicativa i garantir la igualtat d'oportunitats de tothom.⁷ En aquest sentit, argumenta contra l'obligatorietat d'aprendre la llengua gal·lesa al País de Gal·les, ja que això podria anar contra els interessos dels mateixos infants. Aprendre una llengua, diu, té un cost d'oportunitat. Implica no dedicar més temps a aprendre altres matèries —com podria ser aprendre una llengua amb

més parlants— que podrien garantir més oportunitats vitals a aquests infants.

En clar contrast amb el «pragmatisme» o «instrumentalisme lingüístic», hi ha dues línies teòriques que consideren que els interessos d'identitat associats amb la llengua «també» han de ser tinguts en compte quan discutim sobre com gestionar la diversitat lingüística: el «territorialisme lingüístic» i el «pluralisme lingüístic», que descriurem més avall. Per als defensors d'ambdues teories existeixen bones raons per incorporar els interessos relacionats amb la identitat.

D'una banda, argumenten, perquè tota política lingüística promou interessos d'identitat encara que no es vulgui o no se'n sigui conscient.⁸ Per exemple, Turquia pot voler promoure la llengua turca per tal maximitzar les capacitats comunicatives de tothom. Tanmateix, aquesta mateixa política implicarà que s'estiguin promovent els interessos d'identitat dels

6 BARRY, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*; POGGE, «Accommodation Rights for Hispanics in the U.S.»; WEINSTOCK, «The Antinomy of Language Policy».

7 BARRY, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*.

8 DE SCHUTTER, «Language Policy and Political Philosophy. On the Emerging Linguistic Justice Debate»; PATTEN, *Equal Recognition. The Moral Foundations of Minority Rights*.

Hi ha bones raons per adoptar una idea híbrida dels interessos lingüístics, on tant els interessos pragmàtics com els d'identitat han de tenir algun paper en la justificació i la promoció de les polítiques lingüístiques

parlants de turc, però no de la resta de persones que viuen a Turquia que parlen i s'identifiquen amb llengües diferents al turc —com podrien ser els kurds. Seria justificable aquest tracte desigual dels interessos d'identitat?

D'altra banda, perquè els interessos d'identitat poden ser rellevants per ells mateixos. Pensem en interessos com el de l'autonomia individual i el de la dignitat. Per exemple, totes les persones tenim bones raons per voler viure en un context cultural plural, segur i dinàmic, que ens ofereixi tries valuoses per a nosaltres. Per continuar amb l'exemple anterior, els parlants de llengua kurda tenen bones raons perquè es reconeixin els seus interessos d'identitat derivats de la seva llengua. És raonable pensar que, com que han crescut en un determinat context cultural, tinguin interès que coses que consideren valuoses —com podria ser poder llegir literatura en kurd, assistir a activitats culturals en aquesta llengua...— es mantinguin i puguin prosperar.

Per tant, sembla que hi ha bones raons per adoptar una idea híbrida dels interessos lingüístics, on tant els interessos pragmàtics com els d'identitat han

de tenir algun paper en la justificació i la promoció de les polítiques lingüístiques. En conseqüència, aquestes teories estan més obertes a la diversitat lingüística.

Val a dir que la gran majoria de filòsofs polítics especialitzats en l'àrea de la justícia lingüística donen valor als interessos pragmàtics i als interessos d'identitat,⁹ i per tant proposen algun tipus de reconeixement de la diversitat lingüística, com a política lingüística justa.¹⁰ Com dèiem abans, dins aquest grup podem distingir dues grans línies que difereixen en la manera d'organitzar aquest reconeixement.

D'una banda, el «territorialisme lingüístic» parteix de la idea que cada grup lingüístic hauria de poder ser hegemònic lingüísticament en el seu territori històric. D'aquesta manera,

9 DE SCHUTTER, «Language policy and political philosophy. On the emerging linguistic justice debate»; KYMLICKA, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights.*; PATTEN, *Equal Recognition. The Moral Foundations of Minority Rights*; RÉAUME, «Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered»; STILZ, «Civic nationalism and language policy».

10 Per exemple: Rainer Bauböck, Helder De Schutter, Will Kymlicka, Alan Patten, Dénes Réaume, David Robichaud, Anna Stilz i Philippe Van Parijs, entre altres.

es podrien garantir tant certs interessos pragmàtics —la comunicació compartida, la mobilitat intraterritorial, la igualtat d'oportunitats sense restriccions lingüístiques...— com els interessos d'identitat de bona part dels seus membres —un context cultural i lingüístic protegit que faciliti l'autonomia individual, i garantint un tracte igualment digne per a tothom, ja que els diversos grups lingüístics haurien de poder gaudir d'un reconeixement territorial. Diversos teòrics han defensat aquesta línia i la seva aplicació pràctica,¹¹ coneguda com el principi de territorialitat lingüística —«una llengua, un territori». Els casos reals on s'aplica de manera més clara aquest principi serien Bèlgica —i les regions territorials de Flandes i Valònia, on el neerlandès i el francès són les úniques llengües oficials respectivament, mentre que les dues són reconegudes, juntament amb l'alemany, com a oficials a nivell estatal— i Suïssa —amb molts cantons monolingües, tot i que l'Estat reconeix quatre llengües: l'alemany, el francès, l'italià i el romanx.

11 LAPONCE, *Langue et Territoire*; KYMLICKA, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*; VAN PARIJS, *Linguistic Justice for Europe and for the World*.

No podem mesurar la justícia de les polítiques lingüístiques en un determinat context a partir de l'aplicació simple de les teories existents, sinó que cal desenvolupar aquestes teories perquè resultin adequades a un context determinat

L'altra línia teòrica és el «pluralisme lingüístic». Aquesta línia s'allunya de la visió territorialitzada de la llengua, que dona drets lingüístics només a un grup. Per als teòrics que la defensen, la diversitat lingüística és molt més complexa. Les persones poden tenir diverses identitats lingüístiques, i solen viure mesclades. Per tant, les delimitacions territorials que pressuposa el territorialisme no solen ser senzilles d'establir. Aquesta línia sosté que els drets no han d'anar lligats a un territori i a les seves majories internes, sinó que han d'anar vinculats als parlants independentment d'on es trobin dins la comunitat política. Quina justificació tindria reconèixer l'interès a un tracte d'igual dignitat de les identitats lingüístiques dels parlants si només es garanteix a certs parlants segons el territori? Per als teòrics pluralistes un excés de territorialització dels drets dins d'una mateixa comunitat pot comportar injustícies.¹² Per tant, cal reconèixer de manera més o

menys equitativa els interessos tant d'identitat com pragmàtics associats a les llengües de tothom, i no restringir-los territorialment de manera injustificada.

Si els teòrics del model anterior defensaven el principi de territorialitat lingüística, en aquest cas defensen el principi de personalitat lingüística, on els drets han d'anar vinculats als parlants i no al territori on s'ubiquin. El cas empíric més conegut i citat sol ser el de la regió de Brussel·les —Bèlgica—, on impera un règim plurilingüe que permet a la ciutadania, a diferència de les monolingües Flandes i Valònia, escollir la seva llengua de preferència en diversos àmbits administratius com poden ser les escoles o els hospitals.

Els investigadors i investigadores que desenvolupen teories sobre la justícia ho fan a partir de les seves intuïcions i reflexions racionals, que alhora estan molt influïdes pel món que coneixen i pel que han viscut. El context és fonamental: per això no podem mesurar la justícia de les polítiques lingüístiques en un determinat context a partir de l'aplicació simple de les teories existents,

sinó que cal desenvolupar aquestes teories perquè resultin adequades a un context determinat. Les teories de la justícia lingüística, com a producte de la filosofia política, són fruit de reflexions i debats oberts, i per tant poden evolucionar a mesura que s'introdueixen perspectives i elements nous en aquests debats.

Per exemple, a partir de la situació sociolingüística i política de Catalunya, hem pogut desenvolupar models que s'inspiren en aquestes línies generals i les adapten al nostre context. Ja sigui des de la tradició més liberal-igualitària del pluralisme lingüístic¹³ o des de la tradició republicana,¹⁴ s'han plantejat models mixtos on el pluralisme i cert grau de territorialisme s'entrecreuen. En aquests models teòrics, s'assumeix la necessitat de reconèixer la diversitat lingüística tant per motius d'identitat com pragmàtics, i alhora la necessitat d'oferir certa preeminència a les llengües més vulnerables —per exemple, obligant els par-

12 PATTEN, *Equal Recognition. The Moral Foundations of Minority Rights*; RÉAUME, «Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered»; DE SCHUTTER, «Testing for Linguistic Injustice: Territoriality and Pluralism»; PELED, «Language and the Limits of Justice».

13 RIERA-GIL, *Justícia lingüística i societats mixtes: una defensa de la pluralitat*.

14 MORALES-GÁLVEZ, «Living Together as Equals: Linguistic Justice and Sharing the Public Sphere in Multilingual Settings».

L'establiment d'allò que hom creu just es pot concretar en un ampli ventall d'eleccions democràticament permissibles des d'una perspectiva de justícia lingüística

lants de llengües dominants a tenir certes competències lingüístiques en llengües minoritzades— per tal d'evitar injustícies com la dominació lingüística o que alguns parlants tinguin més avantatges comunicatius en l'esfera pública —i privada.

Autoritat, llengua i context: el cas català

Fins ara hem estat explicant quins interessos podem associar a les llengües —que justificarien la importància de fer-ne una bona gestió— i quins principis de justícia haurien de guiar la política lingüística. Ara bé, els apartats anteriors no ens diuen quines polítiques lingüístiques concretes s'han de fer, ni tampoc qui té l'autoritat per decidir sobre aquestes polítiques.

D'una banda, els principis de justícia només estableixen les bases d'allò que cal fer i que pot ajudar a guiar les nostres intuïcions quan afrontem la complexitat de la diversitat lingüística a les nostres societats. Sigui quina sigui la posició que adoptem en el debat, aquesta posició simplement marca els mínims. És a dir, indica que

és moralment obligatori que faci la política —quins drets ha de protegir obligatòriament— i quins límits no pot traspasar —quines restriccions de drets no pot imposar. Dins aquests límits són possibles diverses opcions polítiques justes, sobre les quals es pot decidir en el marc de la democràcia. Així, si adoptéssim la idea del pragmatisme lingüístic que només els interessos instrumentals han de jugar un paper en la gestió de les llengües, seria raonable concloure que cal promoure la llengua que maximitzi els interessos comunicatius dels individus. Tanmateix, aquest és només el punt de partida. Un cop decidit que ens guiarem per aquest principi, hi ha marge per a un ventall de polítiques permissibles molt àmplies. Per exemple, promoure altres llengües en certs àmbits, com podria ser l'ensenyament de les llengües d'origen als infants de comunitats immigrants, finançat amb diners públics. Per tant, l'establiment d'allò que hom creu just es pot concretar en un ampli ventall d'eleccions democràticament permissibles des d'una perspectiva de justícia lingüística.

D'altra banda, el debat sobre els principis de justícia no ens ha ajudat

gens a afrontar una altra discussió altament controvertida: qui hauria de tenir la darrera paraula —l'autoritat— en qüestions de política lingüística? Posem el cas espanyol: ha de ser tot el poble espanyol? O els membres de les diverses nacions de l'Estat, cadascuna amb un ventall lingüístic diferent, les que tinguin la darrera paraula? I en aquest darrer cas, quina arquitectura institucional hauríem d'establir? Per exemple, els municipis haurien de tenir capacitat per promoure règims i polítiques lingüístiques específics en l'àmbit local? Totes aquestes qüestions són molt rellevants per al cas de Catalunya en particular, per als Països Catalans en general, i també, òbviament, per a les altres nacions de l'Estat.

El model lingüístic de l'Estat espanyol no es correspon amb cap dels tres enfocaments teòrics descrits. Aplica una combinació dels principis de territorialitat i personalitat que és restrictiva dels drets dels parlants de llengües diferents del castellà.¹⁵ És a dir, d'acord amb la Constitució de 1978

¹⁵ Per a una anàlisi més exhaustiva del cas espanyol, vegeu MORALES-GÁLVEZ; CETRÀ, «Regulating Language: Territoriality and Personality in Plurinational Spain».

La Constitució espanyola instaura un règim de polítiques lingüístiques competitives entre l'Estat, que promou el castellà, i les comunitats autònomes, que poden promoure addicionalment les seves llengües pròpies

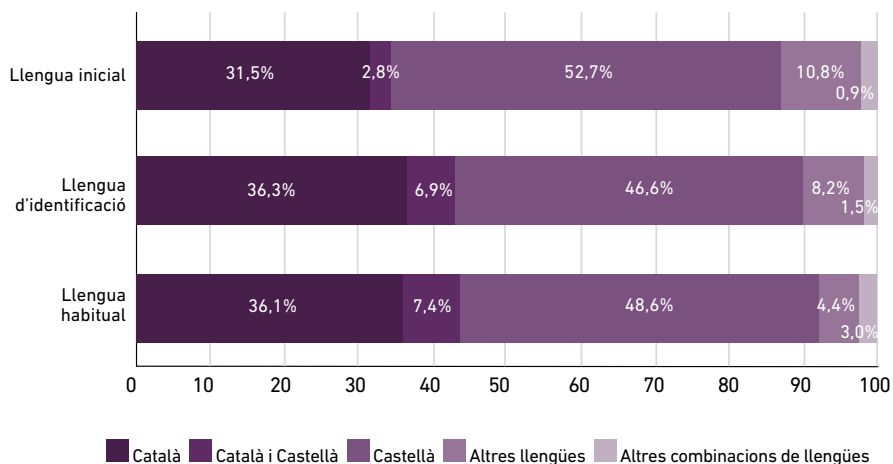
els parlants de castellà tenen els seus drets reconeguts a tot el territori espanyol, independentment de la comunitat autònoma on resideixin, i no estan obligats a conèixer cap altra llengua. En canvi, els parlants de les llengües pròpies de les comunitats autònomes només tenen drets reconeguts dins el territori de la comunitat. En el marc constitucional espanyol, el castellà és l'única llengua «nacional» espanyola —l'única llengua amb la qual s'identifica l'Estat— i l'única llengua «comuna» —cosa que exclou la comunicació intraestatal en qualsevol altra i fa que es prohibeixi l'ús d'altres llengües en institucions comunes com el Congrés dels Diputats. La Constitució espanyola instaura un règim de polítiques lingüístiques competitives entre l'Estat, que promou la llengua pròpia de la nació majoritària, el castellà, i les comunitats autònomes, que poden promoure addicionalment les llengües pròpies de les nacions minoritàries com són el català, el basc, o el gallec entre d'altres.

Quan totes dues polítiques de promoció són exitoses les poblacions de les comunitats autònomes amb llengua pròpia tendeixen a ser bilingües. En altres paraules, el model lingüístic espanyol té efectes assimilatoris

sobre les minories lingüístiques si no és que són contrarestats per unes polítiques lingüístiques subestatalment actives. I això ho exemplifica sobretot Catalunya, on el manteniment de polítiques lingüístiques de defensa i protecció de la llengua catalana al llarg dels darrers quaranta anys ha aconseguit uns nivells molt elevats de bilingüïtzació de la població, malgrat la pressió assimilatòria estatal i malgrat l'elevat creixement

demogràfic causat per l'arribada de contingents molt importants d'immigració internacional. Aquests mateixos factors, juntament amb l'enfocament inclusiu de les polítiques socials i educatives a Catalunya, han afavorit la mescla lingüística i l'existència d'identificacions lingüístiques diverses entre la població. Les dades de la darrera Enquesta d'usos lingüístics de la població, que data del 2018, així ho indiquen, com es mostra al gràfic 1.

Gràfic 1
Llengua inicial, d'identificació i habitual a Catalunya, 2018.

Font: Enquesta dels usos lingüístics de la població. Generalitat de Catalunya, 2018.

Des del 1979 les polítiques lingüístiques de la Catalunya autònoma s'han basat en plantejaments pluralistes, i han tingut com a objectius la justícia socioeconòmica i la justícia nacional i cultural per a tota la ciutadania

Com s'hauria de gestionar aquesta diversitat lingüística d'acord amb les teories de la justícia lingüística exposades?¹⁶

Donada la situació demolingüística, el pluralisme lingüístic sembla l'enfocament teòric més adequat com a punt de partida. El pragmatisme, que deixa de banda els interessos d'identitat, no resulta un enfocament adequat d'acord amb el que hem exposat en l'apartat anterior. I precisament la consideració dels interessos d'identitat porta a plantejaments pluralistes en una societat on existeixen grups importants de població amb identificacions lingüístiques diferents. De fet, des del 1979 les polítiques lingüístiques de la Catalunya autònoma s'han basat en plantejaments pluralistes, i han tingut com a objectius la justícia socioeconòmica i la justícia nacional i cultural per a tota la ciutadania, independentment de les seves identificacions lingüístiques. El model lingüístic no segregat del sistema educatiu és un bon exemple de la combinació d'aquests

16 L'argumentació reprèn i actualitza les idees exposades a MORALES-GÁLVEZ; RIERA-GIL, «Què són polítiques lingüístiques justes? Els paradigmes actuals de la justícia lingüística».

dos tipus de justícia per a les persones que tenen com a llengua inicial el català i per a les que tenen com a llengua inicial el castellà.

Ara bé, les maneres d'implementar polítiques lingüístiques pluralistes poden variar significativament segons l'evolució dels nivells i sistemes d'autogovern de Catalunya.¹⁷ Així mateix, cal considerar la possibilitat de diversos escenaris d'autogovern a mitjà o llarg termini. Catalunya podria mantenir un nivell d'autogovern similar a l'actual com a comunitat autònoma de l'Estat espanyol, augmentar-lo per un procés de federalització de l'Estat o bé convertir-se en estat independent.

Fins ara, la política lingüística s'ha desenvolupat en un marc de competències compartides amb l'Estat, en què dos governs —estatal i subestatal— fan política alhora sobre el mateix territori i les mateixes persones. L'autogovern actual en aquesta matèria està determinat per l'Estatut d'autonomia de Catalunya de 2006, segons el qual, tal com recull l'article 143, la Generalitat té competència

17 Ibidem.

exclusiva en matèria de «llengua pròpia», i pot «*determinar l'abast, els usos i els efectes jurídics de l'oficialitat del català, i també la normalització lingüística del català*». Estrictament, se'n dedueix que l'Estat és qui té competència sobre la política lingüística del castellà i altres llengües. I, de fet, en els darrers anys l'augment del conflicte polític entre els governs català i espanyol s'ha traduït en un increment de la intervenció de l'Estat per posar límits a l'ús del català en relació amb el castellà —per exemple en les institucions públiques, en l'educació i en l'activitat socioeconòmica.

Per tant, l'escenari autonòmic, marcat pels processos conflictius de construcció nacional entre Catalunya i l'Estat espanyol, obliga el govern català a fer polítiques lingüístiques defensives i centrades en la identitat: l'obliga a centrar-se en la protecció del català com a llengua pròpia. És a dir, si l'Estat no es concep com a plurinacional i plurilingüístic, sinó que s'identifica amb una única llengua «nacional» i «comuna», el castellà, obliga les comunitats autònomes a situar-se en una posició defensiva de la «seva» llengua.

L'escenari autonòmic, marcat pels processos conflictius de construcció nacional entre Catalunya i l'Estat espanyol, obliga el govern català a fer polítiques lingüístiques defensives

En un context en què dos agents —l'estat i el subestat— fan simultàniament política lingüística, cadascun amb objectius diferents —i nivells de poder diferents— l'enfocament defensiu de l'entitat subestatal és fonamentalment una estratègia compensatòria davant de les polítiques estatals. És, per tant, un instrument per sostenir la pluralitat lingüística, en el sentit que intenta proporcionar un context equilibrat de tria lingüística entre català i castellà davant d'un estat monolingüe en castellà. Des del punt de vista de la justícia lingüística, la continuïtat del marc autonòmic —especialment si es té en compte l'augment dels nivells de conflicte experimentat en els darrers anys— empeny el govern de Catalunya a mantenir les polítiques defensives tradicionals. Com que el govern espanyol promou, amb tot el seu poder, el castellà com a única llengua pròpia o nacional de l'Estat, obliga el govern de Catalunya a fer el mateix amb el català.

En canvi, un augment del nivell d'autogovern, que donés a la Generalitat competències plenes o exclusives sobre la política lingüística entesa en el seu conjunt —pel que fa al català,

al castellà, l'occità aranès, l'anglès, les llengües inicials de la població immigrada...— permetria a la Generalitat adoptar polítiques sobre totes les llengües, evitant les mesures reactives que han caracteritzat les seves accions fins ara a causa de la competència amb l'Estat. Aquest augment d'autogovern, i encara més la plena sobirania, implicarien més capacitat de gestió dels contextos de tria lingüística dels catalans i les catalanes, i alhora donarien a les institucions catalanes més responsabilitat sobre els drets i deures lingüístics de tota la població.

En un escenari de plena sobirania o augment substancial de l'autogovern, en què el govern català fos l'únic agent responsable de protegir els interessos dels ciutadans i ciutadanes com a membres de diferents grups lingüístics, aquest govern hauria d'assumir la pluralitat tant en termes d'implementació —d'acord amb la línia seguida en les darreres dècades— com en termes de legitimació. És a dir, l'èmfasi en la condició de llengua pròpia del català —necessari mentre es mantinguin posicions defensives— podria evolucionar progres-

sivament cap a una pluralització de la identitat col·lectiva del país que reconegués més explícitament les seves altres llengües, entre d'altres també el castellà, com a llengües de Catalunya, tot mantenint la centralitat del català i de l'aranès. La progressivitat d'aquesta pluralització estaria marcada per l'evolució, d'una banda, dels nivells de conflicte amb l'Estat espanyol —mentre persisteixi el conflicte no seria viable—, i, de l'altra, d'un conjunt complex de factors sociolingüístics.

Com dèiem a l'inici d'aquest apartat, els principis de justícia només estableixen unes bases i dibuixen els límits de les polítiques que es poden fer. Dins aquest marge, les solucions polítiques finals s'han d'acordar i posar en pràctica en un marc democràtic, en el qual són crucials les preferències lingüístiques expressades per la ciutadania. Per això, un dels reptes de les polítiques lingüístiques d'una societat com la catalana, en què les preferències lingüístiques tendeixen a ser dúctils i canviants, és capacitar la ciutadania per fer tries reflexives, és a dir, tries conscients que no només tinguin en compte

Les solucions polítiques finals s'han d'acordar i posar en pràctica en un marc democràtic, en el qual són crucials les preferències lingüístiques expressades per la ciutadania

els propis interessos individuals de comunicació i d'identitat, sinó també els dels altres —els del conjunt de la societat.

entendre, refinar i avaluar els arguments i discursos sobre les llengües en els debats sobre la vida en comú de societats que, com la nostra, són cada cop més diverses i complexes. ■

Conclusions

En aquest article hem procurat oferir uns apunts introductoris als debats sobre justícia lingüística, la disciplina acadèmica que, com a part de la filosofia política, debat i suggereix criteris eticopolítics per avaluar i recomanar polítiques lingüístiques. Ho hem fet responent a dues preguntes bàsiques. En primer lloc, per què són importants les llengües. I, en segon lloc, quins principis haurien de guiar-nos quan hem de gestionar la complexitat de la diversitat lingüística. Finalment, hem exposat la importància del context per tal de desenvolupar principis apropiats que puguin guiar les polítiques lingüístiques, tot fent referència als casos particulars de Catalunya i els Països Catalans, i a les conseqüències de l'actual marc constitucional espanyol.

Esperem que aquests apunts introductoris facilitin la reflexió sobre les polítiques lingüístiques, i ajudin a

■ Bibliografia

BARRY, Brian. *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 2001.

DE SCHUTTER, Helder. «Language Policy and Political Philosophy. On the Emerging Linguistic Justice Debate». A *Language Problems and Language Planning*, núm. 1 (31), pàg. 1-23, 2007.

DE SCHUTTER, Helder. «Linguistic Justice and English as a Lingua Franca». A KRAUS, Peter; GRIN, François. *The Politics of Multilingualism. Europeanisation, Globalisation and Linguistic Governance*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pàg. 167-199, 2018.

DE SCHUTTER, Helder. «Testing for Linguistic Injustice: Territoriality and Pluralism». A *Nationalities Papers*, núm. 42 (6), pàg. 1034-1052, 2014.

KYMLICKA, Will. *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

LAPONCE, Jean. *Langue et Territoire*. Quebec: Presses de l'Université Laval, 1984.

LECLERC, Jacques. «Ukraine» [en línea]. A *L'aménagement linguistique dans le monde*, de 6 de març de 2022. Disponible a: <www.axl.cefan.ulaval.ca>.

MORALES-GÁLVEZ, Sergi. «Living Together as Equals: Linguistic Justice and Sharing the Public Sphere in Multilingual Settings». A *Ethnicities*, núm. 17 (5), pàg. 646-666, 2017.

MORALES-GÁLVEZ, Sergi; CETRÀ, Daniel. «Regulating Language: Territoriality and Personality in Plurinational Spain». A *Ethnicities*, núm. 22 (2), pàg. 253-273, 2022.

MORALES-GÁLVEZ, Sergi; CETRÀ, Daniel. «La Controvèrsia sobre el Model Lingüístic del Sistema Educatiu Català: Arguments, Fonaments Normatius i Perspectives d'Apropament». A *Revista de Llengua i Dret, Journal of Language and Law*, núm. 75, pàg. 46-63, 2021.

MORALES-GÁLVEZ, Sergi; RIERA-GIL, Elvira. «Què són polítiques lingüístiques justes? Els paradigmes actuals de la justícia lingüística». A *Revista d'Estudis Autònoms i Federals – Journal of Self-Government*, núm. 30, pàg. 25-56, 2019.

PATTEN, Alan. *Equal Recognition. The Moral Foundations of Minority Rights*. Princeton: Princeton University Press, 2014.

PELED, Yael. «Language and the Limits of Justice». A *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, núm. 38 (7), pàg. 645-657, 2017.

POGGE, Thomas. «Accommodation Rights for Hispanics in the U.S.». A KYMLICKA, Will; PATTEN, Alan (eds.). *Language Rights and Political Theory*. Oxford: Oxford University Press, pàg. 105-122, 2003.

RÉAUME, Denise. «Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered». A KYMLICKA, Will; PATTEN, Alan (eds.). *Language Rights*

and Political Theory. Oxford: Oxford University Press, pàg. 271-295, 2003.

RIERA-GIL, Elvira. *Justícia lingüística i societats mixtes: una defensa de la pluralitat*. Barcelona: Institut d'Estudis de l'Autogovern, 2017.

ROBICHAUD, David; DE SCHUTTER, Helder. «Language Is Just a Tool! On the Instrumentalist Approach to Language». A SPOLSKY, Bernard (ed.). *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, pàg. 124-145, 2012.

STILZ, Anna. «Civic nationalism and language policy». A *Philosophy & Public Affairs*, núm. 37 (3), pàg. 257-292, 2009.

VAN PARIJS, Philippe. *Linguistic Justice for Europe and for the World*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

WEINSTOCK, Daniel. «The Antinomy of Language Policy». A KYMLICKA, Will; PATTEN, Alan (eds.). *Language Rights and Political Theory*. Oxford: Oxford University Press, pàg. 250-270, 2003.

connexions

El fenomen dels nous parlants de català

vista prèvia >

Què fa que una persona vulgui parlar una llengua nova en establir-se a un altre país? Quins són els elements que fan possible el seu aprenentatge i ús? Per tenir vitalitat, les llengües s'han de parlar, i en aquelles que estan minoritzades la incorporació de nous parlants és bàsica per garantir-ne la fortalesa. El català, malgrat tot, manté una captació alta de parlants, que cal consolidar amb la utilitat dels seus usos lingüístics.

Maite Puigdevall

Sociolingüista i investigadora del Grup de Recerca IdentCat, Estudis d'Arts i Humanitats, Universitat oberta de Catalunya.

@maitepuigdevall

Introducció

Què és un parlant «nadiu»? Com es construeix i reforça una llengua? Com es pot esdevenir parlant «legítim» d'una llengua que s'ha après fora de la llar familiar?¹ I quines conseqüències té això per al propi parlant, però també per a la comunitat lingüística en general? Aquest article pretén fer un breu repàs sobre qui són els nous parlants de català, i incidir en la importància d'aquesta tipologia de parlants, sigui en el nostre àmbit lingüístic en particular o en comunitats de llengües minoritzades en general.

Els debats sobre els nous parlants

En la darrera dècada i sobretot a partir del 2013, arran de la creació de la Xarxa europea COST sobre Nous parlants a l'Europa multilingüe:

1 El parlant legítim és aquell que parla de la forma adequada en el lloc adequat, en les situacions adequades i amb la varietat de llengua adequada. A BOURDIEU, *Ce que parler veut dire* es defineix com aquell que no és vist com a un impostor quan parla aquella llengua. La legitimitat dels parlats no és quelcom fix, sinó que es negocia en cada context.

oportunitats i reptes [2013-2017],² els debats sobre el concepte de «nou parlant» s'han intensificat molt a Europa. De fet, aquests debats s'han perllongat més enllà de l'acció i continuen presents en les agendes de recerca de molts sociolingüistes que treballem en diversos contextos lingüístic i que han produït un gran volum d'articles, llibres i monogràfics acadèmics, congressos, tesis doctorals o fins i tot plans de revitalització lingüística o de polítiques de multilingüisme que beuen d'aquest concepte.

Històricament, tant a Catalunya com a arreu, els parlants de llengües minoritzades han estat parlants nadius que han après la llengua a través de la transmissió lingüística intergeneracional. Aquest grup, i els processos de transmissió lingüística i cultural que els caracteritzen, es van veure fortament afectats amb l'adveniment de la modernitat, la consolidació dels estats-nació i la seva ideologia hegemònica «d'un estat, una llengua, una nació», juntament amb els processos

2 O'ROURKE; PUJOLAR, «From New Speaker to Speakers». Vegeu també la pàgina web de la xarxa: <www.nspk.org.uk/>.

d'industrialització, secularització i urbanització. Aquests processos van fer que al llarg del segle XIX i bona part del XX el nombre de parlants d'aquestes llengües anés disminuint, i que patissin estigmatització i subjugació lingüística.

Afortunadament, i a resultes dels processos de revitalització lingüística de la segona meitat del segle XX, així com el procés d'uropeïtzació, moltes d'aquestes llengües han anat recuperant usos i funcions, i també han augmentat en nombre de parlants. Tenim diversos exemples de llengües minoritzades d'Europa on els nous parlants es denominen amb un terme que circula de forma col·loquial; concretament a Bretanya;³ Galícia;⁴ i Euskadi.⁵ És a partir de la recerca en aquests contextos que sorgeix la idea d'estudiar els «nous

3 HORNSBY, «Néo-breton and questions of authenticity»; MOAL, «Locuteurs traditionnels et nouveaux locuteurs de langue bretonne: un auto-odi peut en cacher un autre».

4 O'ROURKE; RAMALLO, «The native-non-native dichotomy in minority language contexts: Comparisons between Irish and Galician».

5 KINTANA; TOBAR, *Euskaldun berriekin euskaraz*; URLA, «Cultural politics in an age of statistics: Numbers, nations, and the making of basque identity»; URLA, *Reclaiming Basque. Language, Nation, and Cultural Activism*.

És evident que la transmissió lingüística intergeneracional és molt important per a la sostenibilitat d'una llengua, però en molts casos no és suficient per a mantenir-ne la vitalitat

parlants». Molts dels nous parlants d'aquestes llengües són persones de famílies originàries del territori, que tenen la llengua majoritària com a llengua inicial i que aprenen i adopten la llengua minoritzada, però en altres comunitats els nous parlants provenen sobretot de la immigració. Aquesta darrera categoria de nous parlants és cada vegada més nombrosa en molts contextos, com el cas de la comunitat lingüística catalanoparlant, arran dels nous paradigmes de mobilitat deguts a la globalització.

En les comunitats lingüístiques mencionades més amunt, el concepte de nou parlant s'utilitza per identificar i diferenciar els parlants que l'han après d'adults, fora de la família, dels anomenats «parlants nadius» que sí que l'han après a la llar, de petits. A Galícia, els anomenats *neofalantes* de gallec són sobretot aquells que han après gallec normatiu i viuen en zones urbanes. Solen ser parlants joves que adopten el gallec de manera conscient i moltes vegades abandonant completament el castellà com a llengua principal. El sociolingüista Fernando Ramallo descriu aquest fenomen social,⁶ polític i eman-

cipador com a «*Neofalantismo*», que sorgeix per l'acció militant d'una minoria que es mobilitza per a la revitalització i manteniment del gallec. Més al nord, el cas bretó s'assembla molt al gallec, ja que el perfil dels anomenats *néo-bretonnants* és similar al dels *neofalantes* gallecs; parlants joves, urbans i de classe mitjana, activistes i parlants de bretó «de llibre» o estàndard, molt diferents dels parlants tradicionals de bretó, de més edat i que viuen en entorns rurals. Més a prop nostre, al País Basc, el nom d'*euskaldun berri* —basco-parlant nou—, que es va popularitzar durant els anys 1970, es contraposa al d'*euskadun zaharra* —basco-parlant vell. Els *euskaldun berris* són els que han après el basc d'adults, de manera formal als *euskalteguis* o escoles d'adults, encara que el terme també es pot referir a nens i joves que han après la variant estàndard del basc, el *batua* o basc unificat, en programes d'immersió lingüística a les *ikastolas*. Com assenyala l'antropòloga Jaqueline Urla,⁷ aquest terme va tenir en els seus inicis connotacions negatives o pejoratives, ja que aquesta variant del basc era considerada «artificial».

De forma sorprenent, i malgrat la seva importància, els nous parlants no s'havien estudiat fins recentment com a grup o categoria en entorns de llengües minoritzades. Fins fa poc, en l'estudi d'aquestes comunitats s'ha partit de la idea de revitalització lingüística concebuda pel sociolingüista americà Joshua Fishman que la considera un procés de reconstrucció d'una comunitat de parlants nadius que es reproduceix a través de la transmissió intergeneracional de la llengua.⁸ És evident que la transmissió lingüística intergeneracional és molt important per a la sostenibilitat d'una llengua, però en molts casos no és suficient per a mantenir-ne la vitalitat. Aquest també és el cas de Catalunya, en el que com veurem més avall, no existeix una etiqueta col·loquial per referir-nos a els «nous parlants de català».

Ara bé, això no vol dir que aquests nous parlants no existeixin i no siguin de cabdal importància, ja que en molts contextos, entre ells el català, són més nombrosos que no pas els

8 FISHMAN, *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*.

6 RAMALLO, «Neofalantismo».

7 URLA, *Reclaiming Basque. Language, Nation, and Cultural Activism*.

Ideologies de caire nacionalista tenien —i encara tenen— el parlant «nadiu» com a element fonamental que encarnava l'existència de la comunitat nacional i de la seva continuïtat històrica

parlants nadius, i que és gràcies a la seva existència que es pot garantir la pervivència de la llengua i de la comunitat lingüística minoritzada. Així, la recerca en nous parlants ens ha permès posar en qüestió aquesta aproximació tradicional a la revitalització i entendre millor les dinàmiques de poder i legitimitat que hi ha entre diferents tipologies de parlants.

A partir d'una xarxa de recerca europea, l'impacte d'aquests «nous parlants» s'ha pogut estudiar en una gran part de les comunitats lingüístiques minoritzades d'Europa: gaèlic irlandès, gaèlic escocès, gaèlic manx, occità, aragonès, frisó, cors, francoprovençal, llombard, sami, feroès...⁹ Tanmateix, l'estudi sobre el concepte de nou parlant ens ha permès anar més enllà de l'origen del terme i tipologia de parlants en entorns de llengües minoritzades. De fet, l'objectiu de la xarxa era pensar de manera crítica què vol dir ser un nou parlant d'una llengua, sigui minoritzada o majoritària. Això ens va portar a preguntar-nos què és un

9 Vegeu RAMALLO, «Neofalantismo y sujeto nuevohablante» per una llista extensa de referències bibliogràfiques de l'estudi sobre nous parlants en contextos de llengües minoritzades d'Europa.

parlant nadiu i en última instància què és un parlant.

Els debats que es van donar en el marc de l'ensenyament de llengües estrangeres, sobretot de l'anglès,¹⁰ sobre qui era el «millor» professor de llengua, si un parlant nadiu o un parlant que havia après aquesta llengua però tenia bones habilitats pedagògiques, demostren que el parlant nadiu és també una construcció històrico-política i que no té una base empírica en la lingüística.¹¹ La contingència històrica d'aquest concepte l'explica molt bé l'historiador Thomas Paul Bonfiglio que la situa en la construcció de la nació i en les ideologies lingüístiques dominants de la primera modernitat en què la identificació entre llengua, cultura i territori va constituir la base per a les identitats nacionals legítimes.¹² Aquestes ideologies de caire nacionalista tenien —i encara tenen— el parlant «nadiu» com a element fonamental que encarnava l'existència

10 AMMON, «Towards more fairness in International English: linguistic rights of non-native speakers»; LLURDA, «The decline and fall of the native speaker».

11 DAVIES, *The native speaker: myth and reality*.

12 BONFIGLIO, *Mother Tongues and Nations: The Invention of the Native Speaker*.

de la comunitat nacional i de la seva continuïtat històrica.¹³

Si el parlant «nadiu» no existeix, una altra de les intencions darrere l'ús del concepte de nou parlant era la de superar etiquetes més aviat negatives que tradicionalment s'havien fet servir, tant en lingüística com en sociolingüística, com ara: parlant no-nadiu, parlant de segona llengua, aprenent de segona llengua o semi-parlant. Aquesta terminologia que situa els parlants en una jerarquia d'autenticitats i legitimitats, té al capdamunt de tot el parlant nadiu com a parlant ideal al qual tot nou parlant o aprenent de llengua ha d'aspirar a convertir-se, dificultant el procés de reproducció d'una llengua minoritzada.

Qui són els nous parlants de català?

El fenomen dels nous parlants a Catalunya i també, per extensió, als

13 Per a més detalls sobre el concepte de parlant nadiu i com es pot entendre a partir de la contraposició amb el concepte de nou parlant, vegeu O'ROURKE; PUJOLAR; RAMALLO, «New speakers of minority Languages: the challenging opportunity - Foreword»; i PUJOLAR, «Nous parlants: Llengua i subjectivitat».

Actualment a Catalunya hi ha gairebé tres milions —57,6%— de nous parlants de català, dels vora 6 milions que declaren saber-lo, d'una població de 7,7 milions

Països Catalans és de gran importància per entendre les dinàmiques sociolingüístiques d'aquesta comunitat, ja que com explica Anna Cabré, Catalunya té un model demogràfic basat en la incorporació de població forana,¹⁴ on a partir del 1964, la meitat de la població de Catalunya és fruit de la immigració, ja sigui de forma directa o perquè un dels dos progenitors ha nascut fora de Catalunya. Degut a aquest model de reproducció de la població, l'estudi de qui són «els nous catalans», de com i per què s'han incorporat a la comunitat lingüística, de quins usos fan del català i quines són les ideologies lingüístiques que circulen en relació amb aquests subjectes parlants, ens ajuda a entendre la capacitat de producció i reproducció de la llengua i de la identitat catalana.

Com comentàvem més amunt, en català no hi ha un terme lingüístic que es faci servir de manera corrent per identificar els nous parlants, similar al de *neofalante* gallec o d'*euskaldun berri* basc. Tal com explica Kathryn Woolard,¹⁵ des de la dècada de 1970

s'ha usat el terme «català» per referir-se als catalanoparlants i «castellà» per als castellanoparlants, vinguin d'on vinguin. També per la mateixa època es va utilitzar el concepte «nous catalans» que es va popularitzar gràcies al llibre de Francesc Candel, *Els altres catalans* per referir-se a immigrants andalusos, gallecs, extremenys, aragonesos... que es van establir a Catalunya. Aquesta manera binària d'identificar parlants encara segueix vigent, però d'ençà de la recepció de nova immigració provinent de fora de l'Estat espanyol, a partir dels anys 2000 en endavant, s'ha intensificat l'ús d'altra terminologia que els identifica i diferencia. Es tracta dels termes «immigrant» i del seu eufemisme «nouvingut» i del despectiu «*guiiri*» quan ens referim a immigrants «occidentals». Un altre terme que també es va començar a utilitzar com a terme paraigües per a tots aquells que no tenen el català com a llengua inicial, però que sí que l'han après i la parlen habitualment, sense abandonar la llengua o llengües primeres, és «català d'adopció». Aquest és el

terme que va potenciar l'associació Veu Pròpia, creada a finals del 2002 per visibilitzar aquest col·lectiu i promoure l'ús del català de persones, que l'han adoptada com a llengua habitual. Alguns dels seus membres fundadors com Josep Anton Fernàndez, Puri Pinto i Carmen Pérez van elaborar una guia bilingüe català-castellà,¹⁶ per a la Plataforma per la Llengua titulada *El català també és meu. Guia per a nous i futurs parlants de català* on responen a preguntes i dubtes freqüents sobre el procés d'esdevenir nou parlant, així com els possibles efectes d'aquesta adopció, aportant dades, exemples i arguments per afavorir aquest procés.

Com en el cas d'altres entorns de llengües minoritzades d'Europa, l'existència de nous parlants de català és efecte i producte de les polítiques de revitalització de la llengua, aquí conegudes com a «normalització lingüística». Un dels objectius d'aquestes polítiques ha estat el d'assegurar la transmissió intergeneracional de la llengua, que a Catalunya no s'ha trencat mai, fins i tot en els moments

14 CABRÉ, *El sistema català de reproducció: Cent anys de singularitat demogràfica*.

15 WOOLARD, *Identitat i contacte de llengües a*

Barcelona; WOOLARD, *Singular and Plural: Ideologies of linguistic authority in 21st century in Catalonia*.

16 FERNÁNDEZ; PINTO; PÉREZ, *El català també és meu. Guia per a nous i futurs parlants de català*.

més foscos del franquisme i continua essent favorable al català.¹⁷

Aquestes polítiques de promoció del català també han fet que molts adults que no la tenien com a llengua inicial l'apreguessin i l'adoptessin com a llengua d'ús habitual al llarg de la seva trajectòria vital. Actualment a Catalunya hi ha gairebé tres milions —57,6%— de nous parlants de català, dels vora 6 milions que declaren saber-lo, d'una població de 7,7 milions d'habitants. Entre 2003 i 2018 el català ha incorporat uns 850.000 nous parlants que declaren tenir el català com a llengua d'identificació i d'ús habitual, encara que no l'hagin apres a casa, de petits.¹⁸ Aquest fenomen d'incorporació de nous parlants a la comunitat lingüística catalana s'ha produït en un context de recepció d'immigració que ha tingut dos moments importants en la història recent: primer entre els anys 1960 i 1970, provinent de diverses regions espanyoles, i segon a partir

dels anys 2000 i sobretot entre 2005 i 2010, aquesta provinent de diverses parts del món. Segons les dades del padró municipal d'habitants de 2021, la població procedent dels següents països és la més nombrosa a Catalunya: el Marroc, Romania, la Xina, Itàlia i el Pakistan. Entre 1981 i 2021 la població d'origen estranger ha passat de 89.985 persones —un 1,5%— d'un total de 6 milions fins a 1.250.665 —16,11%— d'un total de 7,7 milions d'habitants.¹⁹ Així doncs, els moviments migratoris són clau per entendre les dinàmiques sociolingüístiques de Catalunya.

Si bé alguns immigrants que han anat arribant a Catalunya en aquestes darreres dues dècades s'han incorporat al català, la majoria encara no ho ha fet. No sabem si ho acabaran fent ells mateixos o els seus fills i per tant, és important entendre les raons per les quals les persones novingudes s'incorporen a la nostra comunitat lingüística. Tot això dependrà de molts aspectes; entre els més importants, l'accés a recursos econòmics i simbòlics que els permetin escalar socialment i

millorar les seves condicions de vida, així com la capacitat de participar no només en la vida social del país sinó també de la construcció de la seva pertinença a Catalunya. En el següent apartat veurem com s'ho han fet els que sí que han adoptat el català en la seva vida quotidiana.

Com convertir-se en un nou parlant de català?

En un projecte que vam batejar amb el nom de NEOPHON, ens vam fer justament aquesta pregunta: «com et converteixes en nou parlant de català a Catalunya?». ²⁰ Per intentar entendre aquest procés, partíem d'un estudi previ sobre llengua i joves que desenvolupa el concepte de «muda lingüística». ^{21,22} Una muda lingüística

20 PUJOLAR; PUIGDEVALL, «Linguistic 'Mudes': How to Become a New Speaker in Catalonia».

21 GONZÀLEZ (et al.), *Llengua i joves. Usos i percepcions lingüístiques de la joventut catalana*. És interessant mencionar que des de bon començament vam fer servir el terme «muda» en català per a les presentacions o publicacions en anglès, perquè ens va ser molt difícil traduir-lo. Això ha fet que aquest terme en català hagi arrelat en estudis de sociolingüística publicats en anglès, castellà o francès.

22 PUIGDEVALL; COLOMBO; PUJOLAR, «Capítulo 6. Espacios de adopción del catalán, una aproximación etnográfica a las mudas lingüísticas en Cataluña».

17 FLORS (et al.), *The recent evolution of first languages in Catalonia: Between minoritization and language maintenance*.

18 GENERALITAT DE CATALUNYA, *Enquesta d'usos lingüístics de la població de Catalunya 2018. Principals resultats*.

19 Consultar a: <www.idescat.cat>.

A Catalunya, bona part de les mudes al català de castellanoparlants i d'alguns joves migrants europeus es donen a la universitat i en la inserció en el mercat laboral

és un canvi significatiu que es produeix en el repertori lingüístic dels parlants, amb l'adopció d'una nova llengua o varietat lingüística, en diferents contextos o moments biogràfics concrets al llarg de la seva trajectòria vital. Aquestes mudes responen a canvis importants en les rutines de la gent, sigui a través de noves coneixences, o per la seva incorporació a nous espais socials o geogràfics. Vam identificar sis moments de canvi vital que podien comportar un canvi d'usos lingüístics: 1) en començar l'escola primària; 2) en començar l'escola secundària; 3) en començar la universitat; 4) en la vida laboral —primera feina o canvi de feina—; 5) en començar una relació de parella i/o crear una família; i 6) en el moment de tenir fills.²³

A Catalunya, bona part de les mudes al català de castellanoparlants i d'alguns joves migrants europeus es donen a la universitat i en la inserció en el mercat laboral. L'àmbit universitari té una pre-

sència dominant de catalanoparlants²⁴ i això fa que molts castellanoparlants que arriben a la universitat es troben amb nous amics que el parlen correntment i moltes oportunitats d'usar-lo i adoptar-lo. En l'àmbit laboral, molts castellanoparlants que mantenen usos monolingües però que saben català comencen a fer-lo servir a la feina. En un mercat laboral tan divers, els parlants solen mostrar una disponibilitat a usar les llengües que saben, cosa que no passa en altres àmbits.

Si mirem les mudes lingüístiques de persones que provenen de fora de l'Estat espanyol veiem que molts entren en contacte amb el català a través de cursos de català per a adults, sigui a escoles municipals d'adults, sigui a través dels cursos del Consorci per a la Normalització Lingüística (CPNL). En l'àmbit laboral molts adopten el català i aquells que aconsegueixen un bon nivell de català tenen més oportunitats i naveguen millor per un mercat de treball molt híbrid a nivell d'usos lingüístics. Un altre aspecte important que afavoreix les mudes és el contacte quotidià i continuat amb catalanopar-

lants habituals, sigui a través de la parella, fills, escola dels fills o altres espais de trobada amb gran presència de catalanoparlants.

Això ens va portar a voler entendre millor i a identificar quins espais o entorns socials afavorien les mudes. Per fer-ho vam estudiar dos entorns que a priori ens van semblar idonis per tal que immigrants de diferents perfils i procedències adoptessin el català: el programa de Voluntariat per la llengua del CPNL i les Colles de Diables de Barcelona.²⁵ Aquests operen com a «espais segurs», espais accessibles i relativament oberts, amb presència dominant de catalanoparlants, on els nous parlants poden parlar català sense ser jutjats i es consideren parlants legítims de català per part de la resta de membres, facilitant així les mudes al català.²⁶

També vam poder confirmar que la majoria de nous parlants han de superar nombroses barreres per

23 PUJOLAR; GONZÁLEZ, «Linguistic 'mudes' and the de-ethnicization of Language choice in Catalonia»; PUJOLAR; PUIGDEVALL, «Linguistic 'Mudes': How to Become a New Speaker in Catalonia»; PUIGDEVALL (et al.), «'I'll be one of them': Linguistic mudes and new speakers in three minority language contexts».

24 GONZÁLEZ (et al), *Llengua i joves. Usos i percepcions lingüístics de la joventut catalana*.

25 PUIGDEVALL; COLOMBO; PUJOLAR, «Capítulo 6. Espacios de adopción del catalán, una aproximación etnográfica a las mudas lingüísticas en Cataluña».

26 PUIGDEVALL; COLOMBO, PUJOLAR, «Linguistic safe spaces and stepping stones: rethinking mudes to Catalan through the lens of space».

Els nous parlants de català són ja la majoria de catalanoparlants habituals i per tant caldrà que els parlants patrimonials aprenguin a compartir la llengua i a parlar-la amb normalitat amb tothom qui la vulgui parlar

convertir-se en parlants «legítims» de català, però la més habitual i dolorosa per ells és la de ser adreçats constantment en castellà i pitjor encara, de no rebre resposta en català quan ells s'adrecen als seus interlocutors en aquesta llengua. Això s'agreuja encara més quan el nou parlant té trets racialitzats, sigui pel color de pell, perquè porta vel o perquè té un accent «no nadiu».

Així doncs, el que veiem és que els nous parlants a Catalunya estan posant en qüestió qui és el parlant legítim de català. És a dir, a qui «pertany» aquesta llengua, qui pot participar en la nostra societat amb aquesta llengua i més important encara qui pot sentir-se català amb aquesta llengua. Només els que la tenen com a llengua inicial? Com hem explicat al llarg de l'article, els nous parlants de català són ja la majoria de catalanoparlants habituals i per tant caldrà que els parlants patrimonials aprenguin a compartir-la i a parlar-la amb normalitat amb tothom qui la vulgui parlar, indistintament del seu color de pell, la seva forma de vestir o o el seu accent quan parla català. ■

■ Bibliografia

AMMON, Ulrich. «Towards more fairness in International English: linguistic rights of non-native speakers». A PHILLIPSON, Robert (ed.). *Rights to Language. Equity, power and education*. Mahwah (N.J.): Lawrence Erlbaum, 2000.

BONFIGLIO, Thomas P. *Mother Tongues and Nations: The Invention of the Native Speaker*. Berlín / Nova York: De Gruyter Mouton, 2010.

BOURDIEU, Pierre. *Ce que parler veut dire*. París. Fayard, 1982.

CABRÉ, Anna. *El sistema català de reproducció: Cent anys de singularitat demogràfica*. Barcelona: Proa, 1999.

DAVIES, Alan. *The native speaker: myth and reality*. Clevedon: Multilingual Matters, 2003.

FERNÁNDEZ, Josep Anton; PINTO, Puri; PÉREZ, Carmen. *El català també és meu. Guia per a nous i futurs parlants de català* [en línia]. A Plataforma per la llengua, 2010. Disponible a: <www.plataforma-llengua.cat>.

FISHMAN, Joshua. *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters, 1991.

FLORS, Avel·lí (et al.). «The recent evolution of first languages in Catalonia: Between minoritization and language maintenance» A *Language Problems and Language Planning*, vol. 45 (1), pàg. 31-55, 2021.

GENERALITAT DE CATALUNYA, *Enquesta d'usos lingüístics de la població de Catalunya 2018*.

Principals resultats. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2019.

GONZÁLEZ, Isaac (et al.). *Llengua i joves. Usos i percepcions lingüístics de la joventut catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Acció Social i Ciutadania, Secretaria de Joventut, 2009.

HORNSBY, Michael. «Néo-breton and questions of authenticity». A *Estudios de Sociolingüística*, núm. 6 (2), pàg. 191-218, 2005.

KINTANA, Xabier; TOBAR Joseba. *Euskaldun berriekin euskaraz*. Bilbao: Cinsa, 1975.

LLURDA, Enric. «The decline and fall of the native speaker». A LI, Wei; COOK, Vivian (eds.). *Contemporary applied lingüistics: Language teaching and learning*; vol. I, pàg. 37-53, Oxford: Continuum, 2002.

MOAL, Stefan. «Locuteurs traditionnels et nouveaux locuteurs de langue bretonne: un auto-odi peut en cacher un autre». A GARABATO, Carmen Alén; COLONNA, Romain (eds.). *Auto-odi. La «haine de soi» en sociolinguistique*. París: L'Harmattan, 2009.

O'ROURKE, Bernadette; PUJOLAR, Joan; RAMALLO, Fernando. «New speakers of minority Languages: the challenging opportunity - Foreword». A *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 231; pàg. 1-20, 2015.

O'ROURKE, Bernadette; PUJOLAR, Joan (eds.). *From New Speaker to Speaker. Outcomes, reflections and policy recommendations from COST Action IS1306 on New Speakers*

in a Multilingual Europe: Opportunities and Challenges. IAITH: Welsh Centre for Language Planning, 2019.

O'ROURKE, Bernadette; RAMALLO, Fernando. «The native-non-native dichotomy in minority language contexts: Comparisons between Irish and Galician». A *Language Problems & Language Planning*, núm. 35 (2), pàg. 139-159, 2011.

PUIGDEVALL, Maite (et al.). «I'll be one of them': Linguistic mudes and new speakers in three minority language contexts». A *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, núm. 4 (3), pàg.1-13, 2018.

PUIGDEVALL, Maite; COLOMBO, Alba; PUJOLAR, Joan. «Capítulo 6. Espacios de adopción del catalán, una aproximación etnográfica a las mudas lingüísticas en Cataluña». A RAMALLO, Fernando; AMORRORTU, Estibaliz; PUIGDEVALL, Maite (eds.). *Neohablantes de lenguas minoritarias en el Estado español*. Madrid: Iberoamericana Vervuert, 2019.

PUIGDEVALL, Maite; COLOMBO, Alba; PUJOLAR, Joan. «Linguistic safe spaces and stepping stones: rethinking mudes to Catalan through the lens of space». A *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, núm. 43 (1), pàg. 21-31, 2022.

PUJOLAR, Joan; GONZÁLEZ, Isaac. «Linguistic 'mudes' and the de-ethnicization of Language choice in Catalonia». A *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, núm. 16 (2); pàg. 138-152, 2012.

PUJOLAR, Joan; PUIGDEVALL, Maite. «Linguistic 'Mudes': How to Become a New Speaker in Catalonia». *A International Journal of the Sociology of Language*, núm. 231, pàg. 167-187, 2015.

PUJOLAR, Joan. «Nous parlants: Llengua i subjectivitat». *A Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 30, pàg. 17-38, 2020.

RAMALLO, Fernando. «Neofalantismo». A GUGENBERGER, Eva; MONTEAGUDO, Henrique; REI-DOVAL, Gabriel (eds.). *Contacto de linguas, hibrididade, cambio: contextos, procesos e consecuencias*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega; pàg 245-258, 2013.

RAMALLO, Fernando. «Neofalantismo y sujeto nuevohablante». A MARTÍN ROJO, Luisa; PUJOLAR, Joan (coords.). *Claves para entender el multilingüismo contemporáneo*. Zaragoza: Editorial UOC y Universidad de Zaragoza, pàg. 229-265, 2020.

SMITH, Anthony D. *The Ethnic Revival in the Modern World*. Nova York: Cambridge University Press, 1981.

URLA, Jaqueline. «Cultural politics in an age of statistics: Numbers, nations, and the making of basque identity». *A American Ethnologist*, núm. 20, pàg. 818-43, 1993.

URLA, Jaqueline. *Reclaiming Basque. Language, Nation, and Cultural Activism*. Reno: University of Nevada Press, 2012.

WOOLARD, Kathryn. *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*. Barcelona: La Magrana, 1992.

WOOLARD, Kathryn. «Language and identity choice in Catalonia: the interplay of contrasting ideologies of linguistic authority». A

SÜSELBECK, Kirsten; MÜHLSCHLEGEL, Ulrike; MASSON, Peter (coords.). *Lengua, nación e identidad: la regulación del plurilingüismo en España y América Latina*. Iberoamericana Vervuert: pàg. 303-323, 2008.

WOOLARD, Kathryn. *Singular and Plural: Ideologies of linguistic authority in 21st century in Catalonia*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

connexions

Joves i llengua: un estat de la qüestió

vista prèvia >

La paradoxa de l'estat del català entre el jovent ens porta a una generació que té unes competències lingüístiques més grans, però que alhora és la que en fa un ús més limitat. Les realitats diferents que es viuen als diversos territoris dels Països Catalans dificulten trobar patrons conjunts absoluts, però arreu s'apunta a la necessitat de prestigiar i promoure la utilitat de la llengua com a elements imprescindibles per capgirar la situació.

Xisca Castell

Filòloga i professora a la Universitat de les Illes Balears

@xisccastell

Introducció

El jovent constitueix un segment de la població de gran interès en els estudis desenvolupats en el marc de la sociolingüística, i així ho demostra la gran proliferació de recerques focalitzades en aquest sector.¹ En aquests treballs s'entén, normalment, per població jove la que es troba en edats compreses entre els 15 i els 29 anys. Aquesta és una franja prou extensa i variada atès que inclou tant adolescents en la darrera etapa d'escolarització obligatòria, com adults joves que s'inicien de manera incipient en el món laboral o cursen estudis superiors i adults joves que emprenen un camí laboral després d'haver-se format, entre els quals alguns d'ells ja formen nous nuclis familiars.

L'interès de la sociolingüística per l'estudi de la relació entre el jovent i la llengua rau, fonamentalment, en el paper clau que aquest sector pot desenvolupar en el futur. Segons

Joan Melià (1954),² «els adolescents són un sector bàsic per establir una projecció de futur sobre la situació sociolingüística» perquè, si bé és cert que es troben en una etapa de transició i definició, ja tenen prou consolidats els coneixements, les actituds i les representacions en relació amb la llengua³ i, a més, tenen un discurs força articulat i incipientment polititzat.⁴ D'altra banda, també cal tenir en compte que són el sector de la població més permeable als canvis —lingüístics i de qualsevol tipus— i estan menys subjectes a restriccions d'interessos vinculats a aspectes professionals, són menys dependents de la tradició...⁵ Aquesta darrera característica és doblement interessant perquè, per un costat, els fa també més vulnerables a les pressions de l'entorn de mercat, de mitjans de comunicació...⁶ però també, per contrapartida i a nivell pràctic, els fa més acces-

sibles per als investigadors —a part de per una qüestió òbvia que és que són més fàcils d'abastar des de les institucions educatives, també «*tenen temps i comparativament poques cabòries o prevencions a l'hora de sotmetre's a entrevistes i respondre qüestionaris*».⁷

Així doncs, en tant que actuen com a baula per al futur, estudiar els usos lingüístics, les tries i les actituds del jovent ens pot ajudar a valorar en quin grau tenen èxit les polítiques lingüístiques que s'emprenen des de les institucions i, alhora, pot contribuir a «*destriar possibles pautes d'actuació que ens permetin garantir un futur de normalitat lingüística per a la llengua*».⁸

Aquest article es planteja com a objectiu principal establir un estat de la qüestió sobre els estudis realitzats en els darrers anys que retraten la situació sociolingüística del jovent dels Països Catalans i que es proposen analitzar quins són els factors

1 Per a una bibliografia exhaustiva d'estudis sobre la llengua i els joves vegeu PUJOLAR, «Els joves, les llengües i les identitats».

2 MELIÀ, «Ús social de la llengua catalana entre els joves».

3 *Ibidem*.

4 PUJOLAR, «Els joves, les llengües i les identitats».

5 MELIÀ, «Ús social de la llengua catalana entre els joves».

6 *Ibidem*.

7 PUJOLAR, «Els joves, les llengües i les identitats».

8 CASTELL; MELIÀ; VANRELL, «Usos lingüístics i consum cultural en català dels joves de les Illes Balears: tres fonts de dades en relació».

La població jove d'entre 15 i 29 anys constitueix la franja d'edat que presenta un coneixement més elevat de la llengua

que l'expliquen. Lluny de voler oferir un inventari exhaustiu dels diferents estudis que s'han dut —i es duen— a terme sobre el tema o d'oferir-ne una anàlisi intensiva, la intenció d'aquestes pàgines és contribuir a la divulgació d'aquest tipus de treballs i dades que hom percep útils i necessaris en el camí cap a la normalització lingüística de la llengua catalana.

Una situació sociolingüística inèdita

Gràcies als progressos legislatius i socials de les darreres dècades que han garantit —amb intermitències i de manera heterogènia en els diferents territoris del domini lingüístic— la presència del català en l'ensenyament, l'Administració pública i els mitjans de comunicació, la situació sociolingüística actual presenta unes peculiaritats que la fan inèdita. D'una banda, les enquestes realitzades demostren que la població jove d'entre 15 i 29 anys constitueix la franja d'edat que presenta un coneixement més elevat de la llengua. Però, paral·lelament, les dades sobre usos lingüístics constaten que en fan un ús molt per sota de les seves capacitats.

Anàlisi de l'enquesta d'usos lingüístics de la població de Catalunya de 2018

Segons la darrera enquesta d'usos lingüístics de la població de Catalunya, el coneixement del català entre les persones de 15 a 29 anys supera el 80%, tant pel que fa a saber parlar-lo com a saber escriure'l. Les dades de l'enquesta pel que fa als coneixements es presenten en grups d'edats quinquennals, la qual cosa ens permet veure que és en el segment d'edat que encara es troba en edat escolar —15-19 anys— que el grau de coneixement del català és força més elevat que en el segment de més edat —25-29 anys—, fet que possiblement s'expliqui també perquè aquest darrer és un grup en què

hi ha uns nombres més elevats de població nouvinguda que s'incorpora directament al món laboral.

A banda d'aquestes dades, l'enquesta també en presenta d'altres referents als usos lingüístics. D'una banda, es constata que entre la població més jove es presenta un percentatge més alt de combinacions entre català i castellà, que els usos exclusius, tant de català com de castellà, són inferiors a la resta i que la presència total del català és la més alta de tots els grups d'edat. I, d'altra banda, també es demostra que no hi ha una correspondència equitativa entre capacitat i ús. Per posar-ne només un exemple, parlarem de dos àmbits molt relacionats amb la població jove: l'ús de la llengua en les rela-

Taula 1
Grau de coneixement i ús social del català per franges d'edat. Catalunya, 2018 (%).

	Entendre'l	Parlar-lo	Llegir-lo	Escriure'l
15-19	98,5%	96,3%	97,1%	94,7%
20-24	96,3%	92,2%	95,1%	91,0%
25-29	92,3%	84,6%	88,8 %	80,6%

Font: Enquesta d'usos lingüístics de la població. DGPL i Idescat.

Les dades sobre usos lingüístics constaten que els joves fan un ús del català molt per sota de les seves capacitats

cions amb la resta d'alumnat i en escriure missatges de mòbil. En el primer àmbit, el sector 15-29 anys és el que menys empra exclusivament el català (15,6%), però alhora és el que més declara que empra per igual ambdues llengües (21,2%). De manera semblant, pel que fa als missatges de mòbil, el jovent d'entre

15-29 són el grup que menys empra el català de manera exclusiva —només constitueixen un 8,1%, davant del 14,7% de la població de 65 anys i més, que és el segment que en fa un major ús—, però, per contra, són el grup que més empra el català i el castellà en aquest àmbit —un 21,5%.

Anàlisi de l'enquesta de coneixement i ús social del valencià del 2015

Les dades de l'Enquesta Coneixement i ús social del valencià del 2015 respecte al coneixement del català per edat inclouen també la variable de sexe i es presenten a

Taula 2

Grau de coneixement i ús social del valencià per franges d'edat. País Valencià, 2015 (%).

	L'entén		El sap llegir		El sap parlar		El sap escriure	
	Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
15-24 anys	97,4% 80,2%	97,1% 84,5%	93,3% 72,2%	94,1% 82,1%	91,2% 60,9%	92,6% 69,7%	88,5% 60,8%	91,1% 70,1%
25-34 anys	94,3% 75,6%	92,0% 75,5%	86,4% 65,3%	83,9% 65,2%	83,5% 56,8%	81,1% 54,5%	77,9% 50,2%	75,0% 53,6%
35-44 anys	93,6% 73,5%	94,9% 72,0%	81,4% 57,4%	84,8% 60,4%	81,0% 48,5%	78,0% 48,3%	67,8% 40,2%	68,2% 42,5%
45-54 anys	94,6% 72,7%	95,6% 72,1%	75,6% 46,6%	82,2% 52,5%	73,6% 48,1%	77,0% 47,9%	51,8% 28,4%	59,4% 31,6%
55-64 anys	94,2% 69,4%	92,1% 69,6%	77,6% 45,7%	74,3% 42,7%	76,9% 49,7%	74,8% 46,0%	50,2% 20,8%	46,2% 20,5%
65 i més	91,1% 65,8%	91,7% 66,6%	70,3% 35,5%	67,9% 32,0%	73,8% 48,3%	68,7% 45,7%	37,1% 13,5%	31,3% 11,5%

Les xifres en negreta es corresponen a les respostes «un poc + bastant bé + perfectament». Les xifres en superiors es corresponen amb «bastant bé + perfectament». Font: Enquesta Coneixement i ús social del valencià, 2015.

La realitat sociolingüística del català presenta diferències notables entre els territoris de parla catalana

partir de respostes graduals —«un poc», «bastant bé», «perfectament». Podem observar-ho a la Taula 2.

Pel que podem observar la població jove és la que presenta un grau de coneixement més alt de la llengua en les quatre competències —entendre, llegir, parlar i escriure. Aquestes dades concorden, per tant, amb les recollides a Catalunya i, com veurem, a les Illes Balears. Ara bé, en aquesta enquesta les dades sobre ús i la valoració de la llengua, malauradament, només es presenten per regions valencianoparlants o amb les xifres totals del País Valencià i, per tant, a partir de les dades de la publicació no es poden conèixer els usos per edats.

Anàlisi de l'enquesta d'usos lingüístics a les Illes Balears del 2014

D'acord amb les dades de l'Enquesta d'usos lingüístics a les Illes Balears del 2014 un 97,2% del jovent entén el català —només a 2,3 punts percentuals de distància respecte de la primera posició, ocupada pel grup de 45 a 64 anys—, un 89% el saben parlar, un 91,7% el saben llegir i un 83,9% el saben escriure.

Aquestes dades, emperò, contrasten amb l'ús que en fan: tot i que són els qui més sovint mantenen el català davant una resposta en castellà a una interpel·lació al català i els qui més canvien al català quan en una conversa en castellà el seu interlocutor els respon en català, «en la generació més jove trobam una disminució important de la capacitat d'atreure joves que no tenen el català com a llengua inicial i/o d'identificació cap al català i, també, un ús creixent del castellà per un percentatge considerable de catalanoparlants inicials [...]; són els més joves els qui, juntament amb els de més edat —50-64 anys—, usen més el català a la llar [...], els qui menys declaren iniciar-hi les converses i els qui més tenen la percepció que l'ús del català és baix».⁹

Els usos lingüístics als territoris de llengua catalana

L'estudi *Els usos lingüístics als territoris de llengua catalana*, publicat al 2019 i coordinat per la Direcció General de Política Lingüística i la Xarxa Cruscat-IEC, presenta d'una manera com-

parada les dades obtingudes a partir de set enquestes: l'Enquesta d'usos lingüístics de la població de 2013 a Catalunya,¹⁰ l'Enquesta Coneixement i ús social del valencià de 2015, l'Enquesta d'usos lingüístics a les Illes Balears de 2014, l'Enquesta Coneixements i usos lingüístics de la població d'Andorra de 2014, l'Enquesta d'usos lingüístics a la Franja de 2014, l'enquesta d'usos lingüístics a la Catalunya Nord de 2015 i l'enquesta Els usos lingüístics a l'Alguer de 2015. Els diferents capítols d'aquest estudi, analitzen, entre d'altres, els coneixements lingüístics de la població, la llengua inicial, d'identificació i habitual, els usos lingüístics en l'àmbit privat i en les relacions interpersonals i les actituds i representacions lingüístiques.

Una de les conclusions a les quals arriba aquest estudi és que la realitat sociolingüística del català presenta diferències notables entre els territoris de parla catalana que s'expliquen per la raó òbvia que cada entitat constitueix una unitat jurídica i administrativa diferent, però també perquè hi

⁹ CASTELL; MELIÀ; VANRELL, «Usos lingüístics i consum cultural en català dels joves de les Illes Balears: tres fonts de dades en relació».

¹⁰ Com ja s'ha esmentat a l'inici del capítol, hi ha una enquesta d'usos lingüístics a la població de Catalunya més recent, del 2018.

A l'Alguer i a Catalunya Nord, la transmissió de la llengua està molt malmesa després de dècades de substitució lingüística

ha parts en què l'ús, el coneixement i les actituds cap al català són molt positius i d'altres en què no ho són tant i, alhora, perquè les dinàmiques sociolingüístiques de cada àmbit són també molt diferents —de nou, hi ha territoris on el català mostra signes de progrés, i d'altres en què mostra signes de retrocés. F. Xavier Vila, en les conclusions d'aquest estudi, apunta que es pot observar clarament un continuïum que va des d'uns territoris en una situació sociolingüística més favorable —en termes generals, Catalunya, la zona catalanoparlant del País Valencià, les Illes Balears, Andorra i la Franja en què més de la meitat de la població coneix el català i la majoria de la població autòctona la té com a llengua inicial, d'identificació i habitual— a uns territoris on la llengua té una posició menys favorable —l'Alguer i Catalunya Nord, on el coneixement del català amb prou feines arriba a la meitat de la població, els índexs de llengua inicial, habitual i d'identificació són força més baixos que a la resta del domini i la transmissió de la llengua està molt malmesa després de dècades de substitució lingüística.¹¹

Tot i que en aquest estudi, l'edat dels enquestats és una de les variables tingudes en compte en l'elaboració dels capítols, no hi ha un capítol que es dediqui exclusivament a posar en relació les dades de la població jove dels diferents territoris. Un aspecte que, ben segur, seria interessant i enriquidor d'explorar, però que certament també hauria de tenir en compte altres dades més enllà de les enquestes.

Factors que expliquen aquesta situació

Els estudis que pretenen explorar els factors que expliquen aquests resultats tenen en compte diverses variables de tipus social, actitudinal, ideològic, identitari... que influeixen en la relació entre coneixement lingüístic i ús.

Joan Melià,¹² en analitzar la situació del català a les Illes Balears, assenjala com a factors a tenir en compte la llengua a la llar —apunta un augment en el nombre de joves

que tenen un progenitor nascut fora de territoris de parla catalana, tot i que adverteix que les dades que presenta en aquest aspecte només es poden considerar a títol orientatiu—, les condicions d'aprenentatge lingüístic, l'entorn immediat, el paisatge lingüístic o la transmissió intergeneracional —especialment en matrimonis mixts. També destaca un fet important en la diferència generacional amb relació a la percepció de la realitat lingüística i la construcció de normalitat: «*aquests joves han crescut amb el debat sobre la normalització lingüística present en l'entorn i, per tant, no han hagut de descobrir-lo de forma sobtada en un moment concret de la vida*».¹³

Anna Torrijos,¹⁴ en analitzar la situació de Catalunya, agrupa aquestes variables en dos llocs, la llar i l'escola, en tant que són entorns on es conformen coneixements, actituds, contextos i normes d'ús, però també té en compte els canvis socials que s'han esdevingut arran de la

del català, 2013-2015».

12 MELIÀ, «Ús social de la llengua catalana entre els joves».

13 Ibidem.

14 TORRIJOS, «Caracterització sociolingüística dels joves de Catalunya: alguns factors que expliquen els usos lingüístics».

11 VILA, «Conclusions: la realitat demolingüística

S'assenyala, com a factor imprescindible a tenir en compte, la manca d'oferta en determinats sectors culturals o la situació de desequilibri respecte al castellà en molts d'ells

globalització i que afecten els usos lingüístics del jovent —noves formes de relació, immigració, nova oferta lingüística... Josep Maria Baldaquí,¹⁵ des del País Valencià, estudia la relació que hi ha entre la inseguretat lingüística¹⁶ i l'ús de la llengua catalana entre el jovent valencià d'entre 14 i 16 anys.

Raquel Casesnoves-Ferrer i Josep A. Mas Castells estudien l'impacte de la identitat i de factors ideològics i polítics en l'ús del català entre estudiants universitaris.¹⁷ I en un altre estudi,¹⁸ en analitzar la relació entre coneixement de la llengua, usos lingüístics i consum cultural de la població jove de les Illes

15 BALDAQUÍ, «La (in)seguretat lingüística dels joves valencians»; BALDAQUÍ, *El model de llengua i la seguretat lingüística dels joves valencians*; BALDAQUÍ, «Inseguretat lingüística o consciència normativa? Inseguretat i ús de la llengua entre els joves valencians».

16 Baldaquí entén el concepte d'«inseguretat lingüística» a partir de la definició de William Labov de 1966 «distància entre la percepció que tenen els parlants sobre els seus usos lingüístics i els usos que consideren com a més formals i de més prestigi».

17 CASESNOVES-FERRER; MAS CASTELLS, «Ideology and language choice: Catalan-speaking university students».

18 CASTELL; MELIÀ; VANRELL, «Usos lingüístics i consum cultural en català dels joves de les Illes Balears: tres fonts de dades en relació».

Balears s'assenyala, com a factor imprescindible a tenir en compte, la manca d'oferta en determinats sectors culturals o la situació de desequilibri respecte al castellà en molts d'ells.

Christopher Wade Little, en la seva tesina de màster,¹⁹ es proposa com a objectiu estudiar en quina mesura els contextos lingüístics i socials dels adolescents de l'illa d'Eivissa influeixen o no en les seves actituds lingüístiques i com aquestes influeixen en els seus propis usos i comportaments lingüístics. L'estudi constata que el castellà, tot i ser la llengua habitual i majoritària dels adolescents, és valorada més negativament que la varietat eivissenca local. Els resultats d'aquesta investigació són sorprenents perquè trenquen la idea que percepció, actitud i pràctica lingüístiques han d'anar en paral·lel. Per entendre millor aquesta situació Little repassa els estudis realitzats sobre la situació de l'irlandès, el galleg i l'estonià i

19 LITTLE, «Actituds i percepcions lingüístiques dels joves eivissencs: una primera aproximació quantitativa».

proposa com a possibles explicacions al cas eivissenc l'«autenticitat» i la «instrumentalitat». D'una banda, una percepció d'una autenticitat «excessiva» respecte a l'eivissenc pot ser la resposta a perquè aquesta llengua rep avaluacions positives per part dels adolescents eivissencs si l'ús que en fan és molt menor. I, de l'altra, una possible percepció de falta d'instrumentalitat de la llengua podria ser el que dificulta l'aprenentatge i l'adquisició d'aquesta llengua. Ara bé, Little ja apunta en les conclusions del seu treball que caldrà fer estudis qualitius i directes per analitzar més a fons les ideologies i dinàmiques explícites que expliquen aquest ús per sota de la competència lingüística dels parlants i per sota de la valoració i percepció que tenen envers la llengua.

Algunes línies d'estudi sobre joves i llengua: redefinicions del marc teòric

En l'article inicial del monogràfic «Els joves, les llengües i les identitats», Joan Pujolar (1964) fa alguns apunts molt interessants sobre els

Una possible percepció de falta d'instrumentalitat de la llengua podria ser el que dificultàs l'aprenentatge i l'adquisició d'aquesta llengua

canvis de caire teòric i epistemològic que s'han produït en la recerca sobre joves i llengües i que, fonamentalment, es basen en una redefinició de la relació entre llengua i identitat.²⁰ Partint de l'entesa que la identitat és un resultat i no un fet preexistent —postestructuralisme—, que és un producte de la interacció social —constructivisme—, i que la identitat es pot concebre en termes d'«actuació» [o *performance* en anglès] —feminista, tal com l'exposa Judith Butler (1956)—, s'inverteixen els termes de l'equació llengua-identitat, s'interpreta «l'ús lingüístic —incloent-hi la tria i l'alternança de llengües— com un conjunt d'estratègies comunicatives que els parlants despleguen per a mostrar els seus lligams diversos» i es conceben les tries de llengua o varietat lingüística com a «actes d'identitat».²¹ En aquest sentit, una pregunta clau que es planteja Pujolar és «per què les persones opten per fer ús d'uns discursos/recursos i no d'uns altres? Què els porta a optar per construir o combinar determinats models

identitaris i no altres?»²² i assenyala com una de les propostes més ben articulades per a abordar aquests interrogants són les teories del sociòleg Pierre Bourdieu (1930-2002).²³

Tal com explica Pujolar «[El] seu model teòric planteja dues qüestions bàsiques que obren la porta a una comprensió més aprofundida dels problemes que han preocupat tradicionalment la sociolingüística catalana. La primera és la qüestió susdita de la «disponibilitat» dels diversos recursos econòmics i simbòlics dins els diferents «mercats» que constitueixen alhora les identitats i la societat —els mercats lingüístic, educatiu, econòmic, cultural, simbòlic... La segona és la qüestió dels processos de 'legitimació' de les diverses formes de capital que són actives en els diversos mercats. Perquè el problema bàsic per a la llengua i la cultura catalanes rau en a) els processos de producció i distribució dels recursos lingüístics i culturals, o discursos —o com vulgui dir-se'n—, b) en la forma com aquests processos estan lligats a la producció, distribució i accés a recursos econòmics i poder

simbòlic i c) les pugnes per a legitimar i deslegitimar o compatibilitzar els valors dels recursos lligats a la llengua i cultura catalanes enfront dels altes espais o «mercats» com l'espanyol, el francès o l'anglès en cada context».²⁴

Segons l'autor, tot i que aquesta direcció és encara empresa explícitament en pocs treballs,²⁵ implícitament aquests elements són presents en la majoria de recerques fetes en l'àmbit català atès que la preocupació de fons és «l'abast i la legitimitat de l'ús de la llengua».²⁶ Ara bé, la manca d'una fonamentació teòrica clarament articulada en aquests estudis dona com a resultat «la simple constatació de la distància entre la realitat i el desig».²⁷

Un altre nou concepte que és rellevant en l'estudi dels usos i tries lingüístics és el que proposen Joan Pujolar, Isaac González i Roger Martínez a l'article «Les mudes lingüístiques dels joves

20 PUJOLAR, «Els joves, les llengües i les identitats».

21 LE PAGE; TABOURET-KELLER, *Acts of Identity: Creole-based i Tabouret-Keller, 1985 approaches to language and ethnicity*; PUJOLAR, «Els joves, les llengües i les identitats».

22 PUJOLAR, «Els joves, les llengües i les identitats».

23 BOURDIEU, *Language and symbolic power*.

24 PUJOLAR, «Els joves, les llengües i les identitats».

25 Cita com a exemples HELLER, *Linguistic Minorities and Modernity: A Sociolinguistic Ethnography*; PUJOLAR, *Gender, Heteroglossia, and Power: a sociolinguistic study of youth culture*.

26 PUJOLAR, «Els joves, les llengües i les identitats».

27 Ibidem.

Les mudes lingüístiques són tots aquells canvis de llengua que estan relacionats amb moments vitals o acadèmics importants

catalans».²⁸ Segons aquests investigadors, aquests usos i tries s'han de concebre de manera dinàmica, relativa i provisional i poden entendre's a partir del concepte de «mudes lingüístiques». Les mudes lingüístiques són tots aquells canvis de llengua que estan relacionats amb moments vitals o acadèmics importants —accés a la universitat, inici de la vida laboral, naixement del primer fill...—, però també els canvis que es donen a raó del context o per la interacció amb grups de persones diferents.

Estudis multimètode

Com hem vist anteriorment, és habitual que es duguin a terme recerques de caire quantitatiu, moltes vegades finançades i promogudes per les institucions encarregades del foment i dinamització de l'ús de la llengua i d'altres dutes a terme per investigadors de l'àmbit universitari. Es tracta de treballs certament útils per a radiografiar la situació de la llengua catalana en entorns concrets i detectar necessitats. En l'anàlisi dels factors que

poden explicar els resultats d'aquestes dades, altres tipus de recerques combinen les tècniques quantitatives amb tècniques qualitatives.

És el cas de l'estudi d'Anna Torrijos que es planteja com a objectiu principal esclarir alguns dels factors que expliquen per què, malgrat que el jovent té una competència alta en català, en fan un ús menys intensiu i per davall de les seves capacitats.²⁹ El plantejament metodològic d'aquest estudi combina l'anàlisi quantitativa —a partir de l'Enquesta als joves de Catalunya de 2002 i l'Enquesta d'usos lingüístics de Catalunya de 2003— amb l'anàlisi qualitativa a partir de grups de discussió a joves d'entre 15 i 29 anys duts a terme en l'avaluació de la campanya «Dona corda al català». Aquestes tècniques combinades permeten una anàlisi molt més profunda i detallada de la situació: si les tècniques quantitatives ens permeten comptar individus i, per tant, ens ofereixen una caracterització del jovent, l'ús de tècniques qualitatives complementa aquestes dades en tant que permeten abordar

qüestions que difícilment poden ser recollides en una enquesta, alhora que expliquen les dades numèriques de forma discursiva i, gràcies a l'element de l'espontaneïtat dels entrevistats, poden fer sorgir realitats no esperades inicialment.³⁰ Segons les conclusions d'aquest estudi, els usos lingüístics del jovent català s'expliquen per la combinació de múltiples factors que es relacionen i influeixen entre si: l'alta competència en català, els contextos lingüístics —l'entorn familiar, els estudis, el consum d'oci i cultural, la pràctica associativa i la pràctica TIC— i les normes d'ús lingüístic —tant socials, que són les que expliquen la convergència lingüística cap al castellà de les persones que utilitzen català, com les interpersonal, que determinen els usos lingüístics en cada relació concreta i en els quals s'observa que els parlants tenen dificultats a l'hora de canviar la llengua de relació amb una persona coneguda.

Un altre estudi que també es fonamenta en la combinació d'aquestes dues tècniques d'investigació és *Llengua i*

28 PUJOLAR; GONZÁLEZ; MARTÍNEZ, «Les mudes lingüístiques dels joves catalans».

29 TORRIJOS, «Caracterització sociolingüística dels joves de Catalunya: alguns factors que expliquen els usos lingüístics».

30 TORRIJOS, «Caracterització sociolingüística dels joves de Catalunya: alguns factors que expliquen els usos lingüístics».

Malgrat que el jovent té una competència alta en català, en fan un ús menys intensiu i per davall de les seves capacitats

joves. Usos i percepcions lingüístics de la joventut catalana encarregat i editat per la Direcció General de Joventut del Departament de Benestar Social i Família de la Generalitat de Catalunya.³¹ La doble aproximació metodològica, en aquest cas, ha consistit en l'anàlisi quantitativa a partir de l'explotació de les dades de diverses enquestes realitzades per la Generalitat de Catalunya —Enquesta als joves de Catalunya. La doble aproximació metodològica, en aquest cas, ha consistit en l'anàlisi quantitativa a partir de l'explotació de les dades de diverses enquestes realitzades per la Generalitat de Catalunya —Enquesta als joves de Catalunya de 2002 i de 2007, l'Enquesta d'Usos Lingüístics de 2003— i l'anàlisi qualitativa d'un corpus d'entrevistes i debats de grup realitzats especialment per a aquest treball. Les conclusions d'aquest estudi han permès mostrar que tant el català com el castellà tenen una posició molt consolidada en l'ús social entre el jovent de Catalunya, i que hi ha un alt nivell d'hibridació lingüística en aquest segment de la població.

Així doncs, l'estudi ofereix una imatge clara de com es produeixen els processos de bilingüització i d'adopció de la segona llengua en la vida social per part del jovent catalans. I d'altra banda, els resultats obtinguts també han permès contradir algunes de les explicacions que tradicionalment s'havien proposat respecte a l'actitud lingüística, les normes d'ús i la lleialtat lingüística del segment més jove de la societat. Finalment, el treball ofereix una llista d'implicacions i recomanacions adreçades a afavorir l'ús del català entre els joves i que comencen per desfer la creença que el món juvenil és un problema per al català a Catalunya i incideixen en la necessitat de deixar de percebre que la hibridació lingüística és perjudicial.

A partir de la metodologia emprada en aquest darrer estudi, la Direcció General de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears ha encarregat aquest mateix any per al 2022 un projecte homòleg sobre les *Actituds i usos lingüístics dels joves de les Illes Balears* al Grup de Recerca Sociolingüística de la Universitat de les Illes Balears, que comptarà també amb la participació d'alguns dels investigadors que ja col·laboraren en l'estudi realitzat a

Catalunya. En aquest nou projecte, està previst que s'explotin dades quantitatives d'enquestes d'anys anteriors i que, des del punt de vista qualitatiu, es duguin a terme entrevistes i grups de discussió amb joves d'entre 15 i 29 anys residents a les Illes Balears.

Conclusions

Per finalitzar aquestes ratlles, i després d'haver presentat alguns dels treballs que s'han dut a terme per analitzar la situació sociolingüística del jovent dels territoris de llengua catalana, és important destacar-ne algunes idees principals.

El jovent de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears té un grau de coneixement de la llengua catalana elevat, però, contràriament al que hom esperaria, aquesta competència lingüística no es correspon amb els usos que en fan.

Els estudis sobre els usos, les actituds i les percepcions lingüístics de la població més jove són essencials en tant que permeten aprofundir en un segment de la població en el qual, per les seves característiques

31 PUJOLAR (et al.), *Llengua i joves. Usos i percepcions lingüístics de la joventut catalana*.

Els estudis sobre els usos lingüístics de la població més jove són essencials en tant que permeten aprofundir en un segment de la població en el qual recau la continuïtat de la llengua

recau la continuïtat de la llengua. A més, són una eina imprescindible per a l'avaluació del funcionament de les polítiques i campanyes que es duen a terme i per al disseny noves polítiques més ajustades a la realitat social i les necessitats dels joves.

Les contribucions de la sociologia pel que fa a la concepció d'identitat poden esdevenir un punt de partida molt aclaridor per entendre millor la relació entre la construcció identitària del jovent i l'ús del seu repertori lingüístic. I l'ús combinat de mètodes d'investigació quantitativus i qualitativus pot donar resultats més acurats i realistes sobre els usos lingüístics i les actituds del jovent. Els estudis revisats en aquest article constaten que el desequilibri entre coneixement i ús lingüístic per part de la població jove dels Països Catalans s'explica a partir de múltiples factors: el fet que aquestes generacions més joves han nascut i crescut en un entorn en què el debat sobre la normalització lingüística ja era present al seu voltant i, per tant, no l'han hagut de descobrir de forma sobtada en un moment determinat de la seva vida, com va passar, per exemple, amb la

generació d'adolescents de les acaballes del franquisme;³² la influència dels contextos lingüístics i les normes d'ús,³³ la inseguretat lingüística, factors ideològics i polítics,³⁴ la manca d'oferta d'oci i lleure en llengua catalana i una difusió insuficient o poc efectiva,³⁵ o percepcions com l'autenticitat i la instrumentalitat.³⁶ ■

32 MELIÀ, «Ús social de la llengua catalana entre els joves»

33 TORRIJOS, «Caracterització sociolingüística dels joves de Catalunya: alguns factors que expliquen els usos lingüístics».

34 CASESNOVES-FERRER; MAS CASTELLS, «Ideology and language choice: Catalan-speaking university students».

35 CASTELL MELIÀ VANRELL, «Usos lingüístics i consum cultural en català dels joves de les Illes Balears: tres fonts de dades en relació».

36 LITTLE, «Actituds i percepcions lingüístiques dels joves eivissencs: una primera aproximació quantitativa».

■ Bibliografia

- BALDAQUÍ, Josep Maria. «La (in)seguretat lingüística dels joves valencians». A *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 16, pàg. 147-168, 2002.
- BALDAQUÍ, Josep Maria. *El model de llengua i la seguretat lingüística dels joves valencians*. Barcelona / València: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2006.
- BALDAQUÍ, Josep Maria. «Inseguretat lingüística o consciència normativa? Inseguretat i ús de la llengua entre els joves valencians». A *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 22, pàg. 71-94, 2009.
- CASTELL, Xisca; MELIÀ, Joan; VANRELL, Maria del Mar. «Usos lingüístics i consum cultural en català dels joves de les Illes Balears: tres fonts de dades en relació». A *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 31, pàg. 165-190, 2021.
- CASESNOVES-FERRER, Raquel; MAS CASTELLS, Josep À. «Ideology and language choice: Catalan-speaking university students». A *Sociolinguistic Studies*, vol. 11, núm. 1, pàg. 107-129, 2017.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. *Els usos lingüístics de la població de Catalunya. Resultats de l'Enquesta d'usos lingüístics de la població, 2018* [en línia]. Disponible a: <www.llengua.gencat.cat>.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. *Els usos lingüístics als territoris de llengua catalana [en línia]*. A *Biblioteca tècnica de política lingüística*, 2019. Disponible a: <www.llengua.gencat.cat>.
- HELLER, Monica. *Linguistic Minorities and Modernity: A Sociolinguistic Ethnography*. Londres: Longman 1999.
- LABOV, William. *The social stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics, 1966.
- LITTLE, Christopher. «Actituds i percepcions lingüístiques dels joves eivissencs: una primera aproximació quantitativa». Treball de final de màster (inèdit). Universitat de les Illes Balears, 2022.
- MELIÀ, Joan. «Ús social de la llengua catalana entre els joves». A BENEDICTO, Josep [et al.]. *La llengua i els joves: el futur de la llengua catalana. VI Jornades de Normalització Lingüística i Ensenyament de CCOO*. Palma: Comissions Obreres de les Illes Balears: Servei Lingüístic, pàg. 67-90, 2003.
- MELIÀ, Joan; VANRELL, Maria del Mar (coord.). *Enquesta d'usos lingüístics a les Illes Balears 2014. Anàlisi*. Palma: Govern de les Illes Balears. Conselleria de Cultura, Participació i Esports, Universitat de les Illes Balears; Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2017.
- PUJOLAR, Joan. *Gender, Heteroglossia, and Power: a sociolinguistic study of youth culture*. Berlín: Mouton de Gruyter, 2001.
- PUJOLAR, Joan. «Els joves, les llengües i les identitats». A *Noves SL. Revista de Sociolingüística*, 2008.
- PUJOLAR, Joan; GONZÁLEZ, Isaac; MARTÍNEZ, Roger. «Les mudes lingüístiques dels joves catalans». A *Llengua i Ús: Revista Tècnica de Política Lingüística*, núm. 48, pàg. 65-75, 2010.
- PUJOLAR, Joan (et al.). *Llengua i joves. Usos i percepcions lingüístics de la joventut catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social i Família, Direcció General de Joventut, 2014.
- TORRIJOS, Anna. «Caracterització sociolingüística dels joves de Catalunya: alguns factors que expliquen els usos lingüístics». A *Noves SL. Revista de Sociolingüística*, 2008.
- VILA, F. Xavier. «Conclusions: la realitat demolingüística del català, 2013-2015». A *Els usos lingüístics als territoris de llengua catalana*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Direcció General de Política Lingüística, pàg. 110-116, 2019.

connexions

El català a l'escola: venim d'uns silencis

vista prèvia >

La immersió lingüística ha estat un dels elements centrals del país per fer del català una llengua normalitzada. Un sistema que posava l'escola i les competències lingüístiques al centre, i que va significar l'entrada de la llengua en molts sectors socials on era absent. Tanmateix, la desídia i el mirar cap a una altra banda en els últims anys han portat aquest sistema a un punt d'inflexió. Posar en evidència els problemes actuals és el primer pas per trobar futures respostes.

Joan Pujolar

Sociolingüista i catedràtic d'Arts i Humanitats a la Universitat Oberta de Catalunya

jpujolar@uoc.edu

En un article recent a la revista *Catarsi* proposava un diagnòstic dels conflictes i problemes que la dominació espanyolista provoca o aguditza en l'escola catalana.¹ Hi argumento que l'única forma d'abordar el problema davant d'un poder que malda per exercir la dominació és confrontar-lo amb la resistència col·lectiva. Amb tot, no entro en detalls de «com» s'ha de resistir. Per bé que la lògica de les mobilitzacions polítiques obliga sovint a reduir les coses a consignes curtes i senzilles, les relacions de dominació com les de gènere, sexualitat, raça o llengua funcionen en base a ambigüitats i paradoxes que cal no perdre de vista. En aquest article, però, voldria reflexionar sobre els «silencis», sobre el fet que la dominació política i cultural de l'Estat espanyol sobre la llengua i cultura catalanes conté tota una trajectòria de coses no dites, no parlades, implícites; són tensions que resten a l'ombra o en angles morts de la visió. Tot discurs constitueix una tria entre el que es diu i el que no; tota acció és una opció entre d'altres que resten no fetes,

1 PUJOLAR, «El català a l'escola: poden els subalterns ensenyar?».

a voltes no imaginades. En determinats moments de conflicte, però, realitats encobertes poden de sobte manifestar-se acompanyades de les tensions acumulades que fins aleshores havien contribuït a amagar-les o conjurar-les.

Agafaré com a exemple un conjunt de silencis que s'han posat en evidència en el conflicte sobre el català a l'escola, i que hem vist ecllosionar de resultes de la proposta de reforma de la llei de política lingüística que s'anuncià —i es «congelà»— al març del 2022. L'episodi és evidentment un capítol més del que podem anomenar conflicte de construcció nacional Catalunya-Espanya. No m'entretindré a definir aquest conflicte ara mateix, per bé que és un contenciós pertinent a la qüestió. En tot cas, elaboro la idea que la «negació del conflicte» és una de les manifestacions típiques de les relacions de subordinació. Així, la negació del conflicte a Catalunya passa en primer lloc per negar que sigui un problema que alguns parlin una llengua i d'altres una altra. Cal dir que la gent diu això de bona fe, amb la voluntat de convertir-ho en realitat. En el discurs quotidià, aquesta idea es reforça

tot afirmant que la llengua és una qüestió de preferències personals i de simple comoditat. Aquesta versió dels fets té l'avantatge que permet un cert modus operandi de l'esfera pública; i és prou cert en el sentit que efectivament «funciona». En el dia a dia, permet que moltes coses rutllin, comunicativament parlant.

Ara bé: sobre la mateixa base es podria dir que no existeix el sexisme i el racisme perquè allà on es produeixen agressions, discriminacions o exclusions dissimulades —de feines, de sous, de lloguers de pisos— són excepcions davant del que constitueix una societat harmònica en temes de gènere, raça i sexualitat. I això és igualment d'inexacte com dir que el sexisme es redueix en el fet que els homes van contra les dones, o que el racisme consisteix simplement que els blancs van contra tota la gent que no és tan blanca. Les coses, com sabem, no són tan senzilles. Tots aquest conflictes o eixos de tensió social tenen moltes coses en comú. Una d'elles és que els contendents no són com contrincants d'un matx esportiu o com exèrcits enfrontats. En molts aspectes els contendents en realitat formen part del mateix

Tots estem conjurats de conduir la vida quotidiana tot creant una certa ceguesa sobre determinades discriminacions

equip en moltes situacions de la vida, amb la qual cosa és comprensible que tothom tingui interès en no posar el conflicte de manifest, almenys no de forma habitual i continuada. En els tractes quotidians aleshores s'espera com a comportament estàndard que tothom cooperi a amagar el conflicte. Per tant, tots estem conjurats de conduir la vida quotidiana tot creant una certa ceguesa sobre determinades discriminacions. Això porta a dos estats de coses principals: a) que qui provoca que el conflicte es visibilitzi sigui sovint mal vist, tant d'una banda com de l'altra —és maleducat, o radical, o polititzat—; i b) la part subordinada o perjudicada del conflicte es troba moltes vegades en disjuntives quan la discriminació es posa de manifest: s'encara o dissimula? Aquest dilema, que molt sovint apareix davant situacions ambigües però massa habituals —un bon exemple són els acudits i bromes—, fa que la part subordinada vagi acumulant tensió sobre els silencis fins que el conflicte es manifesta un dia, individualment o col·lectivament, amb detalls, gestos o anècdotes aparentment menors.

L'episodi de la proposta parlamentària de reforma de la llei de política lingüís-

tica, de març de 2022, no es pot pas tractar com un aspecte menor, essent com era un afer de governança; però sí com un afer que evidencia l'erupció d'unes tensions que portaven temps acumulant-se en silenci. La metàfora volcànica sembla adient al cas, tenint present la forma inesperada com es va produir la proposta, així com l'esclat de ràbia i frustració que s'expressà —paradoxalment— dins el propi catalanisme, sobretot a les xarxes socials. Proposo, doncs, identificar algunes de les línies de tensió que van portar fins a aquell moment. Em concentraré amb les de caire sociolingüístic i no entraré, per exemple, a considerar la qüestió de les tensions internes dins el moviment independentista, per bé que van jugar certament un paper molt important. Al meu entendre, les línies de tensió associades a la subordinació de la llengua catalana i que afecten l'escola en aquest cas són les següents:

- a) La incapacitat de fer veure a molts alumnes que ells també poden ser parlants de català.
- b) La incapacitat d'ubicar la posició del castellà dins el discurs catalanista.

c) La incapacitat per part de les autoritats educatives —burocràtiques i intel·lectuals— d'orientar els usos lingüístics del professorat.

d) La constatació de l'evolució negativa de les dades sociolingüístiques.

Els silencis de la normalització

Els punts proposats, excepte l'últim, no sonaran gaire familiars a la majoria de lectors i lectores. Òbviament, alguns potser es podrien formular d'altres maneres; però la idea és precisament que no sonen perquè es refereixen a qüestions que han quedat amagades darrere el mobiliari de l'autonomia i de la transició.

a) La incapacitat d'imaginar una escola que faciliti a tothom de ser parlant de català

Aquest aspecte és el més abstracte i més complicat de plantejar. Es remet a una qüestió que no afecta ni al catalanisme ni a l'espanyolisme de manera específica. Correspon a prejudicis profunds sobre què s'entén que significa parlar una llengua al món

**Saber una llengua seria tenir uns coneixements o unes habilitats.
Parlar-la seria constituir-se en un subjecte social que entra en relació amb els altres
comunicant-se, i comporta exercir de membre de la comunitat**

occidental en conjunt. És una qüestió que els que fem de sociolingüistes tot just estem començant a mig desenterrar enmig de la brossa acumulada per dècades de disciplina lingüística en el marc dels estats-nació europeus. Es pot explicar si fem una distinció entre el que comporta «saber» una llengua i «parlar» una llengua. Saber una llengua seria tenir uns coneixements o unes habilitats. Parlar-la seria constituir-se en un subjecte social que entra en relació amb els altres comunicant-se, i comporta exercir de membre de la comunitat.

Tothom sap que són coses relacionades, sí; però observem que els nostres textos legals només esmenten una cosa i no l'altra: «assolir el domini oral i escrit del català i el castellà al final de l'ensenyament obligatori». Tant els objectius descrits a les normatives com les programacions posen el focus en les competències lingüístiques. Per bé que quan baixem als detalls apareixen formes d'acció que els estudiants han d'assajar i demostrar en les diverses llengües —escrits, informes, narracions, comentaris, treballs—, el projecte educatiu mai no assumeix que allò que busca és que els estudiants

«s'ho creguin», és a dir, que esdevinguin persones que efectivament parlin aquestes llengües, tant les de casa de cadascú com les altres. En cap moment no es fa referència al fet que els estudiants poden apropiarse les llengües de maneres diverses i que cadascuna està associada a comunitats, tradicions i converses que constitueixen mons compartits dels quals poden entrar a formar part ells mateixos.

Aquest és un problema no específic de l'ensenyament a Catalunya. Al món occidental predomina una visió de la llengua com un codi abstracte que té una realitat separada —immanent, en diuen— i que constitueix una simple eina de transmissió d'informació. L'apropiació de les llengües es fa fora de les classes des dels primers balbucejos d'infants o aprenents fins a les demostracions de virtuosisme expressiu dels adolescents o dels escriptors. Però les escoles, en principi, ensenyen la competència i prou, i només en la llengua normativa i impersonal de cada lloc.

Amb tot, a Catalunya aquesta dissoociació té uns efectes específics. Com que la majoria d'estudiants tenen el

castellà com a llengua domèstica i de l'entorn social immediat, bona part del professorat considera que això exclou la possibilitat que siguin realment parlants de català. Per tant, els fan la classe en català quan parlen estrictament de mestre a alumne, tal com estableixen les instruccions institucionals; però els parlen en castellà quan se'ls adrecen de tu a tu, «com a persones». És a dir, bona part del professorat està inculcant diàriament a milers d'alumnes que han d'aprendre català i aprovar l'assignatura, però que no els pertoca parlar-lo i que els hi parlin, que a aquests alumnes «no els toca» de parlar català.

Òbviament, darrere d'aquesta idea hi ha encara altres supòsits que ja rarament discutim. La comunitat catalana ha reconegut tradicionalment com a catalans aquells que parlaven el català. Amb tot, si ens fixem amb el dia a dia, els catalanoparlants es comporten com si això fos impossible; perquè pràcticament mai no parlen català a algú que no el parla. Aleshores, s'imposa la pregunta: com és possible la integració? Com pot esdevenir catalanoparlant algú a qui mai no se li parla català «*com a persona?*».

La pregunta és evident: quin tracte pedagògic ha de tenir el castellà com a llengua d'ús social en els entorns on aquesta llengua és clarament dominant i plenament funcional?

b) El castellà dins l'escola catalana

L'expressió anglesa «l'elefant a la sala» ja té fins i tot una entrada a la Viquipèdia. Designa el fenomen d'un subjecte que, enfrontat a una problemàtica complicada, prefereix parar atenció a qüestions petites i secundàries en lloc d'enfrontar-se a la causa més evident i intractable del problema. Per més que busquem en les lleis, normatives i programes educatius des dels anys 1980, no hi trobarem cap referència a la significació que té l'ús del castellà a l'escola catalana. És especialment instructiu consultar els anomenats Plans de Llengua i de Cohesió Social de 2004 i de 2009. Aquests plans van constituir la resposta institucional al fenomen de la immigració que havia agafat una gran embranzida a mitjans de la dècada de 1990. Són els primers documents on apareix el concepte de «plurilingüisme», un terme que es considerarà que permetia més matisos que el de «multilingüisme». En aquests documents, la paraula «castellà» només aparegué en dos conceptes: a) en tant que recapitulació de lleis i normatives que estableixen el requeriment d'ensenyar-lo/aprendre'l; i b) com a proble-

ma. Hi ha un paràgraf on es posa de manifest la preocupació sobre el baix ús habitual del català entre l'alumnat, que té com a corol·lari l'augment corresponent de l'ús del castellà.

Les raons d'aquest silenci no són difícils d'explicar. Bona part del catalanisme, fins a dia d'avui, ha explicat la presència del castellà a Catalunya com un fenomen derivat principalment de la imposició militar i política, acompanyat de la immigració; per tant es presenta com una anomalia d'origen extern. Més enllà del fet que aquesta visió conté molta veritat, el que cal considerar és si és tota la veritat i, per tant, si és «suficient». D'entrada, una consideració del castellà com a «anomalia» és difícil de plasmar explícitament en textos legals. Dins la poètica pròpia del llenguatge jurídic, en tot cas, s'aconseguí una formulació que implícitament podia apuntar cap aquí amb la qualificació de «llengua pròpia» per al català en el redactat de l'Estatut de 1980, per la qual cosa semblava que la presència del castellà es justificés com un «simple» imperatiu legal.

Amb tot, dins un sistema educatiu com el de l'escola catalana aquest joc d'implícits i silencis és insufici-

ent. Un dels principis fonamentals d'aquesta tradició pedagògica és l'anomenada «atenció a l'entorn», és a dir, a la realitat geogràfica i social més immediata a l'escola i que constitueix la base d'abordatge de les realitats progressivament més distants. La pregunta és evident: quin tracte pedagògic ha de tenir el castellà com a llengua d'ús social en els entorns on aquesta llengua és clarament dominant i plenament funcional —cosa que no passa, per exemple, amb la resta de llengües? Cal recordar aquí que «pedagògic» no es refereix només a allò que es projecta en un exercici a classe o en una pregunta d'examen, sinó al projecte de persona que l'escola planteja a l'alumnat i a les famílies, una persona que forma part d'una societat que és, efectivament, plurilingüe. De quina manera conformen les diverses llengües aquesta persona, que és membre de la comunitat catalana, en el dia d'avui?

c) La burocratització del català

Dels dos punts anteriors ja es pot desprendre que l'autoritat educativa s'ha mogut fins ara en un marc ideològic molt restringit pel que

La burocràcia educativa ha entès que el seu deure es reduïa a assegurar que les classes eren impartides en català per part del cos docent

fa al tractament del bilingüisme institucional. De fet, les nombroses referències a la llengua catalana dels principals textos no passen de constatar el caràcter «central», «eix vertebrador», de «llengua vehicular» del català; però parlen molt superficialment —amb mers percentatges— del problema que s'intenta abordar. Enlloc no hi ha una anàlisi de les condicions de desigualtat que viu la llengua catalana i de les implicacions que aquesta desigualtat té per a l'educació, per a la canalla i les famílies que presenten diverses formes de relació amb les moltes llengües que es parlen a Catalunya.

Aquesta anàlisi, en tot cas, s'havia fet i es pot trobar reflectida en els preàmbuls de diverses lleis que han donat cobertura a l'escola catalana. L'anàlisi, com se sap, es fonamentava en la idea de la «normalització». La idea de la «normalització», plantejada amb matisos diversos pels valencians Lluís Vicent Aracil (1941) i Rafael Lluís Ninyoles (1943-2019) als anys 1960,² constituï una formulació

innovadora del concepte d'emancipació aplicada a les llengües subordinades. Partia efectivament d'una anàlisi global de les situacions de conflicte lingüístic i ja aleshores els dos sociòlegs ho relacionaven amb altres formes de subordinació, com la racial o de gènere. L'escola catalana va beure d'aquestes anàlisis i també dels debats acadèmics més avançats de les dècades de 1970 i 1980 sobre l'ensenyament bilingüe, amb protagonistes com Marta Mata (1926-2006) —pedagoga lligada al PSC—, Miquel Siguan (1918-2020), Ignasi Vila i molts d'altres. Per tant, en el moment fundacional de l'actual sistema d'Escola Catalana cal constatar que hi va haver un debat públic relativament obert entre actors polítics i actors acadèmics que participaren activament en la definició del problema i de les seves solucions.

Per bé que caldrà més recerca històrica per entendre què ha passat des d'aleshores, les evidències demostren que aquella anàlisi s'ha traslladat de manera molt superficial i restringida a les institucions

responsables del sistema educatiu, com són les universitats —que formen el professorat— i el Departament d'Educació. En primer lloc, tot sembla indicar que una mínima idea del conflicte lingüístic i de les seves implicacions només ha arribat als professors de català a través d'algunes vagues consideracions sobre l'anomenada «diglòssia» de què parlava Ninyoles a la dècada dels 1970. De manera general, s'ha considerat que aquest és un tema que no afectava a cap altre professor/a de cap altra matèria que no fos la de llengua catalana. Òbviament, això és tan lògic com dir que el sexisme i el racisme només poden manifestar-se a les classes d'educació física perquè són qüestions anatòmiques i perquè, com tothom sap, les matemàtiques o les ciències naturals són coneixements objectius independents de les identitats de les persones.

Altrament, la burocràcia educativa ha entès que el seu deure es reduïa a assegurar que les classes eren impartides en català per part del cos docent. Que una organització burocràtica consideri que el seu àmbit de responsabilitat es redueix a tot allò que afecta el propi personal contrac-

2 ARACIL, «Conflicte lingüístic i normalització lingüística a l'Europa nova».

NINYOLES, *Conflicte lingüístic valencià: subjecció lingüística i ideologies diglòssiques*.

La interpretació de la idea de normalització en la seva forma més simple consistia a considerar que tot quedava «normalitzat» en virtut del fet que així ho «decretaven» les lleis, decrets, plans i projectes lingüístics de centre

tat no és cap fenomen extraordinari. La coneguda sèrie britànica d'humor polític *Sí, ministre* dedicava un capítol a ironitzar sobre aquesta precisa qüestió. L'escola —vull pensar que en això tothom hi està d'acord— és molt més que la classe que s'imparteix.

En conclusió, les nostres institucions universitàries i la burocràcia educativa han estat els principals exponents del comportament automàtic i simptomàtic sobre el que gira aquest escrit: l'amagament del conflicte. En conjunt han adoptat la interpretació de la idea de normalització en la seva forma més simple: considerar que tot quedava «normalitzat» en virtut del fet que així ho «decretaven» les lleis, decrets, plans i projectes lingüístics de centre. Si la realitat es pogués modificar per decret, el tema certament faria temps que estaria resolt, inclosos el sexisme, el racisme i l'homofòbia, sobre els quals el professorat és cada vegada més conscient. L'únic element que calia cuidar per mantenir la ficció de la normalització era, doncs, assegurar que la docència es feia en català o, per ser més exactes, assegurar que tothom es creia que la docència es feia en català. En aquesta tessitu-

ra, la legislació i regulació educativa ha tingut un efecte pervers perquè no només no assegurava que l'escola tractava la subordinació del català, sinó que impedia que el problema sortís a la llum i es pogués debatre i tractar.

d) Les dades sociolingüístiques són dolentes

No deixa de constituir una certa ironia que, just en el moment en què molta gent constata reculades en l'ús social del català en multitud d'àmbits, s'acabi confirmant una sentència del Tribunal Superior de Justícia que obliga a instaurar docència en castellà en assignatures que fins ara s'havien fet, sobre el paper, predominantment en català. Un dels efectes de la sentència que imposa el 25% de classes en castellà, és que posa de manifest el conflicte que ordinàriament tothom treballa per ofegar. Això no és casual, ja que la sentència prové de sectors polítics —demanda del PP— i socials —familiars d'alumnes— interessats en impedir la «normalització» del català en base a una determinada idea d'Espanya. Hi ha un segon efecte que és més

transformador de l'estat de coses: les autoritats educatives s'han vist obligades a obrir el debat sobre els usos lingüístics a l'ensenyament. De fet, la sentència es fonamenta en bona mesura en la pròpia opacitat practicada per l'administració catalana quant a les llengües, i que comanava la impressió que el català era l'única llengua present a l'escola.

Les propostes de reforma

La sentència del 25%, en aquest context, ha contribuït significativament a desarticlar el règim de silencis que s'havien instal·lat a l'entorn del tema de la llengua en les institucions i organitzacions polítiques i socials. És un cop vist aquest escenari que vull proposar una lectura en clau sociolingüística —i per tant, clarament parcial— de la proposta de reforma de la llei de política lingüística que fou tan polèmica. Recordem doncs el redactat proposat:

1. *El català, com a llengua pròpia de Catalunya, és la llengua normalment emprada com a llengua vehicular i*

La sentència del 25%, en aquest context, ha contribuït significativament a desarticlar el règim de silencis que s'havien instal·lat a l'entorn del tema de la llengua en les institucions i organitzacions polítiques i socials

d'aprenentatge del sistema educatiu. També és emprat el castellà en els termes que fixin els projectes lingüístics de cada centre, d'acord amb els criteris que s'estableixen a l'apartat 3.

3. Per tal d'assolir el domini oral i escrit del català i el castellà al final de l'ensenyament obligatori, l'ensenyament de les llengües oficials i en les llengües oficials ha de tenir garantida una presència adequada en els currículums i en els projectes educatius de centre.

La determinació de la presència de les llengües oficials en l'ensenyament ha de tenir en compte la situació sociolingüística i l'evolució del procés d'aprenentatge lingüístic, oral i escrit, d'acord amb els instruments de control, avaluació i millora de les competències lingüístiques. Per determinar l'abast d'aquesta presència s'inclourà, des d'un abordatge global i integrador els recursos d'aprenentatge, inclosos els de caràcter digital i els usos lingüístics de l'alumnat a l'aula i en el conjunt del centre educatiu.

6. Hom no pot expedir el títol de graduat en educació secundària a cap alumne que no acrediti que té els

coneixements orals i escrits de català i de castellà propis d'aquesta etapa, sens perjudici del que estableix la normativa educativa.

1.4. Es suprimeix el punt 8 de l'article 21 de la llei de política lingüística.

Cal remarcar, en primer lloc, que una lectura del preàmbul de la proposta retorna en alguns aspectes a la política de silencis, ja que només reconeix implícitament que la proposta es deriva de la necessitat d'assumir la sentència de l'Estatut, que atorga al castellà l'estatus de llengua vehicular. Tampoc no es fa esment del determinant més directe, això és, la sentència més recent del TSJC sobre el 25%. El preàmbul presenta la proposta com si el conflicte no existís, com si realment emanés de la voluntat popular catalana representada pel Parlament.

Cal constatar, en segon lloc i molt breument, que no hi ha canvis en allò que afecta al silenci «a» en una línia que provi de superar una concepció de la llengua que vagi més enllà de les «competències» o «el domini» dels idiomes afectats. Sobre les diverses experiències, històries i

formes de participació social que les llengües vehiculen no hi ha cap esment, per bé que aquest aspecte no és imprescindible que aparegui en un text amb rang de llei. Aquesta qüestió apareix, en canvi, força sovint en articles, debats i missatges en les xarxes socials: el fet que en realitat es parla molt de castellà a les aules.

És en relació amb el silenci «b» que el text incideix de forma explícita, amb la qual cosa posa punt i final a l'estratègia de fingir ignorar l'àmplia presència del castellà a l'ensenyament, fingiment que s'havia recolzat amb un parapet legal que més que contenir el castellà ha servit sobretot per dissimular les debilitats de la política de normalització en l'ensenyament.

El text evidencia, de tota manera, la voluntat dels redactors de mantenir la centralitat del català com a llengua «normalment emprada», «vehicular» i «d'aprenentatge», mentre que el castellà queda com a simplement «emprada», per bé que la gramàtica pot jugar —com el VAR en el futbol— en una direcció o altra en funció de la càmera que l'observador utilitza. L'asimetria del

La reforma de la llei de política lingüística determina la necessitat de valorar elements que fins ara havien quedat implícits en la idea dels projectes lingüístics de centre

redactat no és casual en tant que busca reproduir de forma clara els patrons de redactat i de no redactat dels textos que fins ara han acompanyat les polítiques lingüístiques autonòmiques.

Finalment, és en el marc dels silencis «c» lligats a les pràctiques institucionals on el text presenta indicacions més clares de canvi i d'intervenció. Després de dècades de «silenci administratiu» pel que fa als usos lingüístics en la pràctica docent, el text determina la necessitat de valorar elements que fins ara havien quedat implícits en la idea dels projectes lingüístics de centre. Hom defensa que l'ús de les llengües s'adapti a cada context, per la qual cosa s'haurà de veure en quines llengües estan no només els llibres de text sinó la resta de recursos d'aprenentatge disponibles, així com els usos lingüístics de l'alumnat i del conjunt del centre. El concepte posa de manifest la necessitat de fer visibles usos lingüístics —com les llengües que els estudiants parlen entre ells, o que els docents els parlen— que fins ara havien quedat a l'ombra. No només això, el punt 6 obre la porta a intro-

duir elements de mesura independent de les competències lingüístiques de l'alumnat, per la qual cosa s'anticipen instruments que poden eventualment obligar a focalitzar esforços en l'augment de l'ús i ensenyament del català: es faran proves independents de llengua a final de l'educació secundària?

Recapitulació final

La proposta de canvi legislatiu en relació amb les llengües a l'escola catalana constitueix un intent de mantenir l'*statu quo* que hem viscut fins ara, que inclou la voluntat de compensar els desequilibris demogràfics i de poder que hi ha entre el català i el castellà tot convertint l'escola en un espai quasi-mono-llingüe català. És difícil que l'escola pugui realment compensar tots aquests desequilibris, oimés tenint present que no només se li demana de compensar la imposició del castellà a l'esfera pública, sinó també que resolgui problemes que haurien d'abordar altres estaments i sectors de la societat que prefereixen defugir conflictes i resguardar-se en silencis.

Amb tot, l'exigència explícita de les instàncies judicials espanyoles de reconèixer el caràcter vehicular del castellà ha posat el catalanisme davant dels seus propis sobreentesos i contradiccions. Personalment, durant la polèmica que seguí vaig constatar com mai en la meua experiència un moment en què una part important de la població catalana s'ha sentit atacada i adolorida. Però, potser el que més m'impressionà fou la multitud d'actors que des de posicions diverses abocaren la ràbia i la frustració sobre els propis polítics catalanistes. Òbviament, no és que la gent hagi perdut del tot el món de vista. La distorsió de concentrar la ràbia o la ira en els «nostres» és producte del punt on s'ha concentrat la tensió, això és, en l'estratègia de resposta. Tampoc no és excepcional que els grups i moviments polítics experimentin divisions internes. És a dir, la proposta de reforma va en la direcció adequada; però també s'entén que molta gent no hagi entès que de sobte els legisladors desmuntessin tot el sistema de silencis que amagaven les nostres contradiccions.

Altrament, considero que la resistència és l'única actitud realista davant les subordinacions i els abusos de poder. Com passa amb les dinàmiques d'opressió de gènere, raça o sexualitat, la solució no és simplement fer entrar en raó l'opressor, o tancar els ulls i fingir que no hi ha conflicte. Tolerar el maltractament, l'agressió, l'insult, la calúmnia, l'amenaça, l'assetjament, la burla o el menysteniment només empitjora i cronifica el problema. Ara bé, la forma i les formes amb què s'ha d'articular la resistència són molt discutibles i cal discutir-les. Una dinàmica de conflicte no pot ser mai predictable i, per tant, no hi ha receptes infal·libles.

Amb tot, el que m'interessa recalcar és la manera com la subalternitat catalana, l'estat de subordinació política i cultural que viuen els catalans, ha portat el moviment catalanista fins a aquest punt d'agressivitat expressiva, pel fet que no té un marc interpretatiu per entendre les pròpies fortaleeses i debilitats, així com per desenvolupar el seu argumentari. Per bé que els partits implicats en la proposta podrien haver fet les coses millor, amb més temps, més debatudes i explicades, és molt

important tenir clar que estaven en una situació que no tenia solució, ja que hi havia un problema de fons que no es podia resoldre simplement amb les formes. Ha estat la incapacitat de comprendre la subordinació lingüística en el seu conjunt durant dècades que explica la dificultat d'articular una estratègia de país per abordar-la. I si no hi ha estratègia, no cal estranyar-se que hi hagi improvisació i que no hi hagi instruments i pràctiques establertes per tractar i gestionar adequadament els reptes i les contradiccions. ■

■ Bibliografia

PUJOLAR, Joan. «El català a l'escola: poden els subalterns ensenyar?» [en línia]. A *Catarsi*, de 10 de gener del 2022. Disponible a: <www.catarsimagazin.cat>.

ARACIL, Lluís Vicent. «Conflicte lingüístic i normalització lingüística a l'Europa nova». A *Papers de Sociolingüística*, pàg. 23-38. Barcelona: Edicions de la Magrana, 1982.

NINYOLES, Rafael. *Conflicte lingüístic valencià: substitució lingüística i ideologies diglòssiques*. València: Editorial Climent, 1969.

navegador

El reconeixement de la diversitat lingüística a Suïssa

vista prèvia >

Entendre la diversitat lingüística com un element a protegir i a potenciar és quelcom que pot sonar allunyat de la realitat si es mira com afronta l'Estat espanyol l'existència de llengües diferents al castellà. Una realitat, però, que a Suïssa s'assumeix amb tota naturalitat i fonamenta la política lingüística d'aquest Estat.

Vicenta Tasa Fuster

Professora de Dret Constitucional i codirectora de la Càtedra de Drets Lingüístics de la Universitat de València. Directora acadèmica de la Fundació Nexa

vicenta.tasa@uv.es

El sistema legal de reconeixement de la diversitat lingüística de la Confederació Suïssa és un model molt diferent i cada vegada més allunyat del que ha seguit el Regne d'Espanya històricament i, encara més, des de 2010 fins ara. La creació de l'estat-nació liberal a Suïssa es fa sobre l'afirmació de la diversitat pròpia com a nexa d'unió principal del país. La pluralitat i no l'uniformisme ha fet forta la societat suïssa contemporània. En aquest treball no comparem el sistema legal sobre les llengües de la Confederació Suïssa i del Regne d'Espanya,¹ sinó que centrarem l'atenció en el model suís. Ens referirem, en primer lloc, a la realitat plurilingüe del país, a com recull la Constitució federal suïssa l'oficialitat de les llengües nacionals, i a la regulació de l'oficialitat de les llengües en les constitucions dels cantons, per detenir-nos especialment en la important Llei federal sobre les llengües nacionals de la Confederació i en la Llei sobre les llengües dels Grisons. Acabarem fent

una referència al reconeixement jurídic de les llengües de signes i fent unes reflexions finals.

Introducció: la realitat plurilingüe suïssa

El naixement de la Confederació Suïssa, el 1291, té lloc a partir dels cantons de parla germànica. Aquesta situació es manté fins el 1513, quan la Confederació iniciarà una expansió i incorporarà territoris de parles germànica, italiana, francesa, romanxa i arpitana. Amb tot, l'antiga Confederació dels Tretze Cantons tingué, en les relacions oficials confederals, només l'alemany com a llengua d'ús.² No serà fins el domini napoleònic de Suïssa (1798-1813), l'establiment el 1815 de les fronteres actuals, i l'aprovació de la Constitució liberal de 1848, que es reconeixerà la realitat plurilingüe en l'àmbit oficial.³

Actualment, dels 26 cantons suïssos, disset són oficialment monolingües

en alemany, quatre ho són en francès, un en italià, tres són bilingües en francès i alemany, i un és trilingüe en alemany, italià i romanx. Això no obstant, els cantons bilingües en francès i alemany —Berna, Friburg i Valais— tenen una frontera lingüística bastant delimitada:⁴ 28 districtes són de parla alemanya, quinze de llengua francesa i únicament tres són bilingües. Així mateix, l'únic cantó trilingüe, els Grisons, té tres districtes monolingües en alemany, dos monolingües en italià, quatre bilingües en alemany i romanx, i només un trilingüe. A més, la localitat de Bosco-Gurin, de menys de 100 habitants, al cantó de llengua italiana de Ticino, és bilingüe —italià-alemany. D'acord amb les dades de 2021 de l'Oficina d'Estadística, les llengües d'ús habitual de la població de més de quinze anys amb nacionalitat suïssa —les persones enquestades poden indicar fins tres llengües— són: 71,8% l'alemany; 23,8% francès; 6,2% italià; 0,7% romanx; 4,7% anglès, i 7,4% altres llengües. Però, tenint en compte que al voltant del 25% de la població que viu a Suïssa és d'origen estranger, la distribució de les llen-

1 TASA, *Desigualtat conflictiva o igualtat pacífica. Drets lingüístics i ordenament constitucional a Suïssa i Espanya. Dos models divergents*.

TASA, *Llengua i Estat*.

2 ELMIGER; FOSTER, *La Suisse face à ses langues: histoire et politique du plurilinguisme, situation actuelle de l'enseignement des langues*.

3 PAPA, *Storia della Svizzera. Dall'antichità ad oggi. Il mito del federalismo*.

4 BÜCHI, *Mariage de raison: romands et allemands: une histoire suisse*.

Les llengües oficials suïsses, llevat del francès, presenten una diglòssia funcional entre les parles locals i l'estàndard oficial de la llengua

gües d'ús habitual entre les persones residents és: 62,9% alemany; 22,8% francès; 8,4% italià; 0,5% romanx; 6,6% anglès, i 17,8% altres llengües.

Dir, finalment, que al voltant del 85% de la ciutadania suïssa pot parlar alemany i més d'un 90% en té coneixements passius. El francès pot ser parlat per la meitat de la població del país amb fluïdesa i prop de dues terceres parts en té un coneixement passiu. S'estima que prop de la quarta part dels suïssos pot parlar italià i una tercera part en té coneixements passius. Mentre el romanx és llengua nadiua de 35.000 persones, podria ser parlat per unes 70.000, i alguns milers més podrien entendre'l. És a dir, un 0,5% dels suïssos el tindrien com a llengua pròpia i un 1% de la població del país podria parlar-lo.

Les llengües oficials suïsses, llevat del francès, presenten una diglòssia funcional entre les parles locals i l'estàndard oficial de la llengua. La Suïssa actualment francesa, excepció feta del Jura, era de parla arpitàna, i en els últims segles aquesta llengua ha estat substituïda pel francès

estàndard.⁵ Les parles alemanyes a Suïssa són bastant allunyades de l'alemany estàndard i absolutament dominants en els usos socials quotidians. Amb tot, l'alemany estàndard és la llengua de l'espai institucional, educatiu i mediàtic formal. La diglòssia funcional en la Suïssa italiana entre la llengua estàndard i les variants locals llombardes gal·loitàliques, són significatives, però no tenen la magnitud de la Suïssa germànica.⁶ El romanx, està dividit en cinc dialectes i no ha tingut model estàndard fins el 1982. A partir d'aquell any, s'impulsa que l'estàndard siga obligatòriament utilitzat per les institucions oficials federals i cantonals. Els mitjans de comunicació oficials i la publicitat institucional usa preferentment la llengua estàndard; però, l'ensenyament i sovint en les administracions locals utilitzen habitualment les variants locals de la llengua.⁷ Aquesta diglòssia funcional dificulta els intercanvis lingüístics federals, especialment entre la Suïssa romanda —francesa— i la Suïssa germànica.

5 MÂITRE, «La Suisse romande dilalique».

6 BERRUTO, «L'italiano degli svizzeri».

7 FURER, *Situaziun actuala dal rumantsch*.

A més de les quatre llengües oficials, hi ha quatre altres llengües autòctones que no són oficials. La llengua del poble ienix va ser reconeguda formalment el 1997 com a cinquena llengua nacional de Suïssa, tot i que sense territori adscrit. El poble ienix, i els pobles gitanos sinti i manouche han sigut reconeguts com a minories nacionals el 2018, i en aquest reconeixement s'introdueix el compromís del Govern suís de conèixer la vitalitat de les llengües d'aquests pobles tradicionalment nòmades. La comunitat jueva és també una minoria nacional suïssa des de 2018 i una minúscula part de la comunitat jueva suïssa —menys de 2.000 persones— parla ídix en grups territorialment dispersos, que compten amb ajudes públiques federals per a mantenir la llengua. L'arpità o francoprovençal era la llengua de la major part de l'actual Suïssa de parla francesa. Entre el segle XVII i el XX es va donar una substitució de l'arpità pel francès.⁸ Actualment, aquesta llengua només és coneguda per transmissió familiar en població d'edat avançada en alguns districtes dels cantons de Friburg —5.000 persones— i de

8 MÂITRE, «La Suisse romande dilalique».

Per a mantenir l'harmonia entre les comunitats lingüístiques, s'ha de tenir en compte tant la distribució territorial tradicional de les llengües com la continuïtat futura de les minories lingüístiques autòctones

Valais —6.000 persones—, i també en moviments socials que volen recuperar la llengua al cantó de Vaud —unes 200 persones. Amb tot, l'arpità, sense cap reconeixement oficial, és la llengua majoritària de més de la meitat de la població d'Evolène; municipi d'uns 1.000 habitants. Els governs dels cantons donen ajudes puntuals als moviments en favor de l'arpità. Finalment, el Govern suís ha rebutjat reconèixer els grups rom com a minoria nacional tradicional suïssa; però considera els rom com a ciutadans actuals de Suïssa i afirma el dret que tenen d'utilitzar el romaní.⁹

L'oficialitat de les llengües nacionals en la Constitució federal

La primera constitució contemporània suïssa, de 1848, posà fi al confederalisme i establí que l'alemany, el francès i l'italià eren les llengües nacionals de la Confederació. Posteriorment, el 1874, la Confederació Suïssa aprova una nova constitució federal,

que reproduïa el que ja establia la constitució anterior pel que fa a les llengües nacionals i oficials.

Amb tot, la Constitució de 1874, que ha estat vigent fins el 1999, ha conegut 111 modificacions. Entre aquests canvis hi ha el de 1938, que fa del romanx, que ja era llengua oficial al cantó dels Grisons, la quarta llengua nacional suïssa. I, finalment, el canvi de 1996, que aprova que el romanx tinga també la condició de llengua oficial, si bé limitada a les relacions de les institucions federals amb la comunitat lingüística romanx. Finalment, una de les darreres modificacions d'aquesta Constitució, aprovada el febrer de 1999, determinava que les regions i les comunitats lingüístiques havien d'estar suficientment representades en el Consell Federal; un canvi que no es va repetir al Tribunal Federal al no modificar l'article que establia que l'alemany, el francès i l'italià, però no el romanx, havien d'estar representats en aquest Tribunal.¹⁰

La nova Constitució suïssa de 1999 dedica molta més atenció a la qües-

tió lingüística i introdueix algunes novetats que són rellevants, atenent a la interpretació que ha fet després la jurisprudència.¹¹ En aquest sentit, la Constitució reitera que les llengües nacionals són l'alemany, el francès, l'italià i el romanx; mentre que estableix les bases del sistema de reconeixement del plurilingüisme suís i afirma que els idiomes oficials de la Confederació són l'alemany, el francès i l'italià, sent el romanx llengua oficial per les relacions que la Confederació manté amb les persones romanxes. Així mateix, constitucionalitza el que era una pràctica històrica des de 1848, com és que són els cantons els que decideixen sobre les seues llengües oficials i recorda que, per a mantenir l'harmonia entre les comunitats lingüístiques, s'ha de tenir en compte tant la distribució territorial tradicional de les llengües com la continuïtat futura de les minories lingüístiques autòctones. Finalment reitera principis que ja estaven a l'anterior text constitu-

9 CONSELL D'EUROPA, «Fifth Report submitted by Switzerland Pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities».

10 BRAUN, «Constitutional Change in Switzerland».

11 SCHMITT, «Principles and criteria of the jurisprudence of the Swiss Federal Tribunal concerning linguistic questions»; SCHMITT, «L'expérience suisse en matière de garanties linguistiques»; SCHMITT, «La política lingüística a Suïssa: el paradigma canvia, però la complexitat es manté».

El conflicte entre els principis de territorialitat i de garantia de futur de les comunitats lingüístiques històriques i el principi de llibertat de llengua obligarà a reformular profundament el model

cional, com ara que la Confederació i els cantons hauran de fomentar la comprensió i l'intercanvi entre les comunitats lingüístiques, que la Confederació donarà suport als cantons multilingües i, especialment, als cantons dels Grisons i el Ticino per a salvaguardar i promoure el romanx i l'italià.

Pel que fa a dues institucions federals centrals, la Constitució de 1999 manté el contingut del text anterior, afirmant que les diverses regions i comunitats lingüístiques suïsses han d'estar equilibradament representades en el Consell Federal. Ara bé, a diferència de la constitució anterior, que es referia a la presència de l'alemany, el francès i l'italià, exclusivament, en el Tribunal Federal, la Constitució de 1999 no fa cap referència a les llengües en aquesta matèria i remet la seua regulació a una llei posterior.

Finalment, hem de subratllar que la Constitució de 1999, incorpora i garanteix el principi de «llibertat de llengua». La jurisprudència del Tribunal Federal ja havia incorporat el dret actiu a la llibertat de llengua —dret a expressar-se en la

llengua pròpia— en cantons plurilingües. La jurisprudència posterior a 1999 sembla tenir en compte aquest principi, també de manera passiva —dret a rebre serveis en la llengua pròpia—, en determinades circumstàncies en els cantons oficialment plurilingües. Es trenca, així, puntualment, amb el principi de territorialitat estricta que havia dominat a Suïssa des de 1848 i s'estima que, si la jurisprudència aplica en el futur aquest principi de manera expansiva, el conflicte entre els principis de territorialitat i de garantia de futur de les comunitats lingüístiques històriques i el principi de llibertat de llengua obligarà a reformular profundament el model suís de reconeixement de la diversitat lingüística.¹²

L'oficialitat de les llengües en les constitucions de les repúbliques cantonals

Hi ha onze constitucions cantonals que no fan referència a la llengua oficial —alemany—, mentre que

quinze n'expliciten l'oficialitat. Dos cantons bilingües defensen el principi de territorialitat històrica per a establir l'oficialitat de les llengües —Friburg— o constitucionalitzen la frontera lingüística sense mencionar-ne el principi —Berna. Dos pretenen la promoció activa del coneixement de les llengües oficials del cantó —alemany i francès a Friburg; italià, romanx i alemany als Grisons. I un cantó afirma en la constitució que regularà la proporció de funcionaris de cada llengua oficial —alemany i francès— en l'Administració cantonal —Berna.

De la mateixa manera, hi ha altres especificitats, per exemple dos cantons demanen un coneixement mínim de la llengua o llengües oficials per a adquirir la condició de ciutadans del cantó —Zuric i Berna. Un pretén la promoció del coneixement del dialecte francès propi i del francès estàndard —Jura. Mentre nou afirmen que no es discriminarà a cap persona per raó de llengua —Vlarus, Uri, Nidwalden, Appenzell Ausserrhoden, Basilea-ciutat, Argòvia, Berna, Vaud i Neuchâtel.

¹² SCHMITT, «La política lingüística a Suïssa: el paradigma canvia, però la complexitat es manté».

La llei reitera que els idiomes oficials de la Confederació són l'alemany, el francès i l'italià, i que el romanx és una llengua oficial per comunicar-se amb persones d'aquesta llengua

Ginebra és l'únic cantó que afirma l'oficialitat de la llengua de signes francesa (LSF); mentre que Zuric reconeix la llibertat de llengua per a la llengua de signes alemanya-suïssa (DSGS), tot i que no l'oficialitza.

Cinc constitucions cantonals recullen el dret, establert per tractats internacionals, a què tota persona reba informació en una llengua que comprengui dels motius de la seua detenció —Appenzell Ausserrhoden, Sankt Gallen, Berna, Vaud i Neuchâtel— i a aquests cantons, llevat d'Appenzell Ausserrhoden, també reconeixen el dret a un judici amb serveis lingüístics que el facen comprensible.

Finalment, Zuric, Sankt Gallen, Neuchâtel i Berna són els únics cantons que afirmen en la constitució cantonal la llibertat de llengua. Basilea-camp explicita que accepta també els escrits en llengües oficials de la Confederació que siguin diferents de la llengua oficial al cantó, que és l'alemany; Basilea-ciutat autoritza les autoritats cantonals a atendre en altres llengües diferents a l'alemany; mentre Argòvia permet la comuni-

cació en altres llengües suïsses oficials diferents de l'alemany, oficial al cantó, i també en anglès sempre que no hi haja queixes de tercers.

Llei federal sobre les llengües nacionals de la Confederació Suïssa

A més de la Constitució Federal i de les constitucions dels cantons, des de l'1 de gener de 2010 està en vigor la Llei federal sobre les llengües nacionals i l'entesa entre les comunitats lingüístiques, que ha estat modificada posteriorment en diverses ocasions.

Les finalitats de la llei, definides en l'article primer, són quatre: a) regular l'ús de les llengües oficials per les autoritats federals i en les relacions de la ciutadania amb aquestes autoritats; b) promoure l'enteniment i els intercanvis entre les comunitats lingüístiques; c) donar suport als cantons multilingües perquè puguin complir les seues funcions específiques; d) ajudar els cantons dels Grisons i el Ticino en les mesures en favor del romanx i l'italià. Uns objectius que ja eren en la Constitució, llevat de la regulació de l'ús de les

llengües per les autoritats federals. Pel que fa als principis que fonamenten la llei, el primer és garantir la igualtat de tracte als quatre idiomes; el segon és fer realitat la llibertat de llengua en tots els àmbits; el tercer, respectar la distribució territorial tradicional de les llengües; i, el quart, afavorir l'entesa entre les comunitats lingüístiques.

Les autoritats federals obligades per la llei són: l'Assemblea Federal i els seus òrgans, el Consell Federal, l'Administració Federal, els tribunals federals, i les comissions extraparlamentàries de la Confederació. Així mateix, estableix que el Consell Federal podrà determinar que aquesta regulació siga aplicable també a les organitzacions o persones que facen tasques administratives sota la llei federal.

La llei reitera que els idiomes oficials de la Confederació són l'alemany, el francès i l'italià i que el romanx és una llengua oficial per comunicar-se amb persones d'aquesta llengua; tot assenyalant que les autoritats federals usaran les llengües oficials en la seua

En les deliberacions del Parlament Federal i en les seues comissions, els diputats s'expressen en la llengua nacional de la seua elecció

forma estàndard. S'hi afirma que les persones que es dirigeixen a una autoritat federal, poden fer-ho en la llengua oficial de la seua elecció i que les autoritats federals responen en l'idioma oficial utilitzat pel seu interlocutor, tot i que poden acordar amb la persona interessada l'ús d'una altra llengua oficial. Així mateix, les persones de llengua romanx poden dirigir-se a les autoritats federals en una de les seues llengües o en romanx grisó [romanx estàndard]; però les autoritats federals respondran sempre en romanx grisó. Amb tot, el Consell Federal pot restringir la lliure elecció de llengua oficial en les relacions amb les autoritats federals que tinguen un àmbit d'activitat limitat a una part del territori.

Així mateix, en les relacions amb les persones que no dominen cap llengua oficial, les autoritats federals utilitzaran en la mesura que siga possible un idioma que aquestes compreguen.

La Llei sobre les llengües nacionals adverteix que l'administració de Justícia federal, però, té una regulació lingüística singular. En

aquest sentit, la Llei, de 17 de juny de 2005, sobre el Tribunal Federal, regula l'ús de les llengües oficials establint, primerament, que per a constituir els tribunals es té adequadament en compte el coneixement específic dels judicis i les llengües oficials. Posteriorment, l'article 42.1, en parlar de les actuacions judicials escrites recorda que han de ser redactades en una llengua oficial. Respecte a la llengua del procediment afirma que es durà a terme en una llengua oficial —alemany, francès, italià o romanx grisó—, i com a regla en la llengua de la decisió impugnada. Si les parts utilitzen una altra llengua oficial, el procediment es pot fer en aquesta llengua; quan el procediment és d'ofici, es té en compte la llengua de les parts, sempre que siga una llengua oficial.

A més de la llengua de les institucions federals, la llei comina a les autoritats federals a usar un llenguatge administratiu clar, respectuós, no sexista i que responga a les necessitats dels destinataris; comprometent-se el Consell Federal a la formació i el perfeccionament lingüístic del personal.

En les deliberacions del Parlament Federal i en les seues comissions, els diputats s'expressen en la llengua nacional de la seua elecció; mentre que les discussions del Parlament i de les comissions, els missatges, informes, les propostes o els projectes de llei, de manera general, han d'estar disponibles en alemany, francès i italià. En conseqüència, el romanx seria una llengua d'ús oral, però no de treball escrit, en la majoria dels treballs parlamentaris.

Així mateix els membres del Consell Federal, el canceller de la Confederació i els treballadors de l'Administració, treballen en alemany, francès o italià, segons el seu criteri. També, ací, en la mesura que l'oficialitat del romanx és limitada a les relacions amb les persones de parla romanxa, aquesta llengua no seria llengua de treball en l'Administració pública, el Govern federal i la Cancelleria.

Els textos normatius i disposicions oficials de tota mena es publiquen, de manera ordinària en alemany, francès i italià; si bé, els textos d'especial importància i la documentació per a les eleccions i les votacions federals també es publiquen en

Els poders públics s'asseguraran que, en tots els nivells educatius, es presta una atenció especial a la llengua d'ensenyament, i singularment a la seua modalitat estàndard

romanx. Els textos que es publiquen en romanx són decidits per la Cancelleria Federal, havent escoltat la Cancelleria d'Estat del cantó dels Grisons i els serveis federals interessats.

La llei estableix que les autoritats federals fan els avisos públics en les llengües oficials de cada lloc. Així mateix, les autoritats federals faran servir els quatre idiomes oficials en els seus impresos, en les portades de les seues pàgines web i en els rètols dels seus edificis. Igualment, tots els documents personals s'han de fer en les quatre llengües oficials. I els formularis de la Confederació per al públic han d'estar disponibles en tots els idiomes oficials. Si bé, les autoritats federals poden fer excepcions per als formularis destinats a un nombre reduït de persones.

Respecte als tractats bilaterals o multilaterals que estan subjectes a una publicació obligatòria, la llei obliga al fet que, si més no, hi haja una versió original en almenys una llengua oficial de la Confederació.

Pel que fa a la promoció de l'entesa, el coneixement i els intercanvis entre

les comunitats lingüístiques, en l'àmbit escolar, la Confederació i els cantons han de promoure l'intercanvi d'estudiants i professorat. Més encara, els poders públics s'asseguraran que, en tots els nivells educatius, es presta una atenció especial a la llengua d'ensenyament, i singularment a la seua modalitat estàndard, promouran el plurilingüisme de l'alumnat i dels docents, i treballaran per a assegurar que els estudiants al final de l'educació obligatòria, tinguen competència lingüística en una segona llengua nacional i en una altra llengua estrangera, com a mínim.

Les autoritats federals podran ajudar econòmicament els cantons per a l'ensenyament d'una segona i una tercera llengua nacional, per a facilitar el coneixement de la llengua nacional del lloc a les persones d'origen estranger que parlen una llengua diferent de les llengües nacionals suïsses, i també promouran el coneixement de la seua llengua familiar a les persones estrangeres que parlen una llengua no oficial a Suïssa.

La llei es refereix també a la possibilitat d'impulsar centres d'inves-

tigació científica en matèria lingüística i sobre plurilingüisme; a la possibilitat de concedir ajuda financera a agències de notícies d'àmbit nacional que difonen informació sobre les quatre regions lingüístiques, a organitzacions i institucions sense ànim de lucre per a fomentar l'entesa entre les comunitats lingüístiques i la promoció del plurilingüisme, i als organismes públics que donen suport a projectes per fomentar l'entesa entre les comunitats lingüístiques; i pot concedir ajuda financera a les organitzacions i institucions sense ànim de lucre que treballen en la traducció de textos a les llengües nacionals.

En l'Administració, la Confederació promourà el coneixement de les llengües nacionals entre el seu personal i buscarà la representació equitativa de les comunitats lingüístiques en les institucions federals i en les comissions extraparlamentàries; i promourà el plurilingüisme en l'exèrcit. I, en aquest sentit, cal afegir que l'exèrcit suís utilitza l'alemany, el francès i l'italià de manera normal; però que els intents d'introduir-hi el romanx no han reeixit fins ara, a causa de les dificultats operatives

La llei promou l'atenció en la protecció i promoció del romanx i de la llengua i cultura italianes

al ser una minoria gairebé extrema, sense continuïtat geogràfica i amb un coneixement de la forma estàndard més aviat baix.

En l'aspecte concret dels usos de les llengües nacionals i dels percentatges de treballadors públics de cada comunitat lingüística, la llei fou desenvolupada poc després de la seua entrada en vigor, a través de l'Ordinanza sobre les llengües nacionals i la comprensió entre les comunitats lingüístiques de 4 de juny de 2010.

Aquesta ordenança estableix en l'article 7.1 que la representació de les comunitats lingüístiques en les unitats de l'Administració Federal, exclòs el sector dels politècnics federals, ha d'ajustar-se als percentatges del 68,5%-70,5% d'alemany, 21,5%-23,5% francès, 6,5%-8,5% l'italià, i el 0,5%-1,0% romanx. Així mateix, pel que fa al sistema de selecció dels funcionaris públics, s'afirma que tots els treballadors públics hauran de demostrar el coneixement oral i escrit d'una segona llengua nacional en funció de les seues funcions. Si bé els quadres mitjans de l'Administració han de demostrar un coneixement actiu d'una segona llengua

nacional i passiu d'una tercera; els quadres superiors hauran de demostrar un bon coneixement actiu d'una segona llengua i passiu d'una tercera. L'Administració federal facilitarà als seus treballadors cursos de llengua alemanya, francesa i italiana. La llei obliga a la Confederació, dins dels límits del pressupost, a concedir ajuda financera als cantons multilingües per al compliment de les seues funcions singulars.

El text concreta que els cantons multilingües són Berna, Friburg, Grisons i Valais i hi estableix com a objectius la creació de condicions adequades per a permetre el treball multilingüe dins de les institucions polítiques, el poder judicial i l'administració; i la promoció, en tots els nivells educatius, del plurilingüisme de l'alumnat i del professorat respecte a les llengües oficials del cantó.

Finalment, la llei promou l'atenció en la protecció i promoció del romanx i de la llengua i cultura italianes, i per a aconseguir-ho, la Confederació atorga als cantons dels Grisons i de Ticino ajudes econòmiques especials, per a impulsar les organitzacions i institucions que estan compromeses

a nivell supraregional en la protecció d'aquestes llengües, així com per a les publicacions que es fan al país en romanx i italià, i de manera especial, la Confederació podrà donar suport a mesures per a promoure la premsa en romanx.

Llei sobre les llengües dels Grisons

El cantó del Grisons és el més complex en termes lingüístics. La llengua dominant n'és l'alemany, és l'únic cantó amb la llengua romanxa en diversos districtes sense continuïtat territorial i té també tres territoris de parla italiana, aïllats entre ells. A més té la particularitat de ser l'únic cantó que compta amb una llei cantonal sobre les llengües. La llei fou aprovada abans que la Llei sobre les llengües federal i comptà amb una notable resistència de la comunitat de parla alemanya.

S'hi afirma que els districtes oficialment monolingües han d'estar formats per cercles —una mena de comarques— monolingües en la mateixa llengua; mentre que són considerats districtes plurilingües aquells que tenen tant cercles monolingües

Als Grisons, per llengua autòctona cal entendre la llengua històricament parlada al territori; a la pràctica, l'italià i sobretot el romanx, que són les llengües que reben la pressió de l'expansió de l'alemany

com cercles plurilingües, i aquests districtes tindran com a llengües oficials totes les que siguin oficials als cercles.

Això no obstant, la part més debatuda de la llei fou el capítol sobre les llengües oficials i escolars de les comunes —municipis— i els cercles. S'hi afirma, primer de tot, que són les comunes les que determinen la seua llengua oficial i s'hi introdueix el concepte de «comunitat lingüística autòctona», en dir que les comunes amb una proporció d'un mínim del 40 per cent de persones pertanyents a una comunitat lingüística autòctona són considerats comunes monolingües, en aquesta llengua, i les comunes amb una proporció d'un mínim del 20 per cent de persones pertanyents a una comunitat lingüística autòctona són considerades comunes plurilingües i la llengua autòctona serà llengua oficial.

Per llengua autòctona, cal entendre la llengua històricament parlada al territori; en la pràctica, l'italià i sobretot el romanx, que són les llengües que reben la pressió de l'expansió de l'alemany pel cantó. La llei permet així que les llengües

minoritàries dels Grisons puguen ser les úniques oficials en el municipi, encara que hi haja més parlants d'una altra llengua, sempre que la llengua autòctona arribe, com a mínim, a sumar el 40% de la població en els censos oficials.

Pel que fa a l'ensenyament, la llei estableix que, en els municipis monolingües la llengua de l'ensenyament és la llengua oficial. En els municipis plurilingües la primera llengua de l'ensenyament és la llengua autòctona, tot i que en els municipis plurilingües i en els de llengua alemanya es poden autoritzar escoles bilingües i en les localitats monolingües amb un mínim del 10% de romanxòfons o italianòfons, a l'escola s'hi ensenyarà obligatòriament aquestes llengües.

El reconeixement jurídic de les llengües de signes

A Suïssa, hi ha unes 10.000 persones sordes que utilitzen una de les llengües de signes suïsses per a comunicar-se, i al voltant d'unes 40.000 persones més que les entenen i saben expressar-s'hi. Cal advertir que les llengües de signes no són

traduccions de les llengües parlades, sinó sistemes de significació simbòlica de les diferents comunitats de sordmuts.¹³ Per això, països amb llengües parlades molt diferents poden tenir la mateixa llengua de signes o variants molt semblants derivades d'una llengua de signes anterior. I, per contra, països amb la mateixa llengua parlada poden usar llengües de signes diferents i variants —dialectes— notablement singulars.

A Suïssa, s'usen tres llengües de signes, la llengua de signes francesa (LSF), dominant a la Suïssa romanda, la llengua de signes italiana (LSI) usada al cantó de Ticino, i la llengua de signes suïssa-alemanya (DSGS), que s'utilitza a la resta de Suïssa, incloses regions de parla no germànica. Val a dir que la llengua de signes suïssa-alemanya, la majoritària a Suïssa, té cinc dialectes singulars —uric, Berna, Basilea, Lucerna i Sankt Gallus—, i és diferent de les llengües de signes austríaca i alemanya.

¹³ GROSJEAN, «Bilingualism, biculturalism, and deafness».

A la Confederació Suïssa, a diferència del Regne d'Espanya, no hi ha cap mena de tensió política que pose en qüestió el fet que Suïssa és una nació lingüísticament plural

La Llei federal sobre l'eliminació de desigualtats al voltant de les persones discapacitades de 2002 determina que, com a complement de les prestacions de les assegurances per invalidesa, la Confederació pot donar suport a mesures destinades a promoure l'ús de la llengua de signes i del llenguatge parlat en la formació acadèmica i professional de les persones afectades per problemes de llenguatge i audició.

La referència legal federal a l'existència de la llengua de signes no comporta, però, més que la possibilitat d'incentivar el seu ensenyament; no és cap mena de reconeixement oficial. Com hem vist, sols el cantó de Zúric garanteix la llibertat de llengua a la llengua de signes DSGS, encara que no la fa llengua oficial. I només el cantó de Ginebra reconeix l'oficialitat de la llengua de signes LSF en la seva Constitució.

Reflexions finals

A la Confederació Suïssa, a diferència del Regne d'Espanya, no hi ha cap mena de tensió política que pose en qüestió ni el fet que Suïssa és una nació lingüísticament plural,

ni l'estat-nació suís amb les seues fronteres actuals està en qüestió per cap grup territorial o lingüístic.

El més curiós del cas suís, i això ha de ser subratllat, és que el 1848 es constitueix en un estat-nació modern plurilingüe, trencant amb la tradició històrica de les anteriors confederacions de cantons d'usar exclusivament l'alemany en els àmbits oficials, com a mínim per escrit. I, a més, ho fa en un moment en què els estats-nació occidentals tendeixen a aplicar el principi «d'un estat, una nació, una llengua», i, en conseqüència, implementaran polítiques d'uniformització etnicoculturals que pretenien la marginació i la desaparició de les llengües pròpies minoritàries i minoritzades, que eren considerades primitives o elements del passat o de la vida familiar o informal.

Per contra, la Suïssa plurilingüe oficial ha establert un sistema de reconeixement dels drets lingüístics sobre la base del monolingüisme territorial, amb una mena de principi no escrit «d'una localitat, una llengua», que fa que, tot i que l'estat és quadri-lingüe oficialment i alguns cantons bilingües i trilingües, la immensa majoria dels municipis suïssos

siguen monolingües, que la llengua oficial siga la majoritària o l'exclusiva de les persones que hi viuen, i que només un nombre reduït de localitats siga oficialment bilingüe.

El model suís de regulació constitucional de la diversitat lingüística i els drets lingüístics tracta de garantir la plena seguretat lingüística dels suïssos que parlen, si més no, una de les quatre llengües nacionals i oficials de Suïssa, i, a més, pretén la supervivència i continuïtat de les llengües nacionals suïsses, fent especial insistència en les més minoritàries: l'italià, i sobretot, el romanx.

El sistema adoptat a Suïssa per aconseguir la seguretat lingüística dels parlants de les diferents llengües oficials s'ha estructurat aplicant el principi de la territorialitat de les llengües, tot reduint-ne al mínim possible els casos de les poblacions bilingües i el contacte competitiu i conflictiu de llengües.

D'aquesta manera es tracta d'afirmar l'existència de territoris «col·lectivament» monolingües en una única llengua oficial, alhora que es propicia per part dels poders públics que

El model suís està molt allunyat del sistema espanyol de jerarquia lingüística i de subordinació de les llengües diferents del castellà

la població dels diferents cantons siguin «individualment» plurilingües i coneguen una altra llengua nacional suïssa —generalment, l'alemany i el francès— i una llengua estrangera —generalitzadament, l'anglès.

Amb tot, en la pràctica, la seguretat lingüística de la Suïssa romanxa és difícil, tot i l'oficialitat territorial suïssa, perquè, com hem vist, el nombre de parlants és reduït, el coneixement de l'estàndard romanx relativament baix, les capacitats del grup lingüístic per a abastar totes les dimensions de la vida actual en la pròpia llengua són limitades, i, a més, no pot rebre serveis lingüístics —TV, ràdio, premsa, llibres, oci, cultura... en la pròpia llengua des de l'estranger, ja que és l'única llengua oficial i nacional suïssa que no es parla en altres estats i les llengües més semblants —ladí i friülà— són minoritàries, tenen una situació sociolingüística de llengües minoritzades i només es parlen a algunes regions d'Itàlia.

Finalment, les minories lingüístiques extremes suïsses sense territori continu —ienix, ídix, romaní— i l'arpità, llengua radicalment minoritzada i en un procés molt avançat de substitu-

ció lingüística que només és parlada en alguns cantons de la Suïssa francesa, no tenen força social i política suficient perquè els cantons i la Confederació Suïssa intentin garantir un mínim de seguretat lingüística als seus parlants. De fet, les intervencions més notòries de l'estat suís, en la seua dimensió federal o cantonal, per aquestes llengües es limiten a promoure de manera directa i indirecta algunes mesures per a afavorir-ne el coneixement i l'estudi, en especial de l'arpità i del ienix.

En conclusió, el model de reconeixement de la diversitat lingüística de la Confederació Suïssa s'orienta a aconseguir la seguretat lingüística dels parlants de les llengües oficials i el suport a la diversitat pròpia, al monolingüisme oficial territorial i el plurilingüisme personal de la població suïssa. Un model molt allunyat del sistema espanyol de jerarquia lingüística i de subordinació de les llengües diferents del castellà; que mostra les profundes limitacions de la democràcia espanyola. ■

■ Bibliografia

BERRUTO, Gaetano. «L'italiano degli svizzeri» [en línia]. Conferència a Nuit des Langes, Berna, de 8 de novembre de 2012. Disponible a: <www.m4.ti.ch>.

BRAUN, Dietmar. «Constitutional Change in Switzerland». A *Publius. The Journal of Federalism*, núm. 39-2. 2006.

BÜCHI, Cristophe. *Mariage de raison: romands et alémaniques: une histoire suisse*. Carouge: Zoé, 2001.

CONSELL D'EUROPA. «Fifth Report submitted by Switzerland Pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities» [en línia]. Disponible a: <www.rm.coe.int>.

ELMIGER, Daniel; FOSTER, Simone. *La Suisse face à ses langues: histoire et politique du plurilinguisme, situation actuelle de l'enseignement des langues*. Neuchâtel: Institut de recherche et de documentation pédagogique, 2005.

FURER, Jean-Jacques. *Situazioni attuali dal rumantsch*. Neuchâtel: Uffizi federal da statistica, 2005.

GROSJEAN, François. «Bilingualism, biculturalism, and deafness». *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, núm. 13, 2010.

MÂITRE, Raphaël. «La Suisse romande dilalique». A *Vox Romanica*, núm. 62, 2003.

PAPA, Emilio R. *Storia della Svizzera. Dall'antichità ad oggi. Il mito del federalismo*. Milà: Bompiani, 2004.

SCHMITT, Nicolas. «Principles and criteria of the jurisprudence of the Swiss Federal Tribunal concerning linguistic questions».

A MILIAN, Antoni. *Jurisprudències constitucionals en matèria lingüística: principis i criteris. Seminari, Barcelona, 21 d'octubre de 2010*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, 2011.

SCHMITT, Nicolas. «L'expérience suisse en matière de garanties linguistiques».

A PLA, Anna M. (coord.). *Garantia dels drets lingüístics. Estudis de cas: Bèlgica, Canadà, Espanya, Itàlia, Moldàvia i Suïssa*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, 2014.

SCHMITT, Nicolas. «La política lingüística a Suïssa: el paradigma canvia, però la complexitat es manté». A *Revista de Llengua i Dret*, núm. 67, 2017.

TASA, Vicenta. *Desigualtat conflictiva o igualtat pacífica. Drets lingüístics i ordenament constitucional a Suïssa i Espanya. Dos models divergents*. València, Tirant lo Blanch, 2017.

TASA, Vicenta. *Llengua i Estat*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2019.

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

CIBERACTIVISME FEMINISTA A CATALUNYA

EL CAS DEL BM DEL 2019

BERTA FLORES PAREDES

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

LA REFORMA DE LES PAU

ANÀLISI DES D'UNA PERSPECTIVA DE GÈNERE

ANDREU ARENAS
CATERINA CALSAMIGLIA

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

LAÏCITAT I PLURALISME

UNA ARQUITECTURA DE LA CONVIVÈNCIA EN LLIBERTAT

DANIEL GAMPER
ANTONI TROBAT

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

TELETREBALL I GÈNERE

ANÀLISI A CATALUNYA DES D'UNA PERSPECTIVA FEMINISTA

SILVIA CARRILLO GÓMEZ
MIREIA DURAN BRUGADA

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

ESTUDIS POLÍTICS I SOCIOECONÒMICS

www.irla.cat/publicacions

fòrum

Marina Massaguer

“Sempre que hi ha hagut un model de país en sentit ampli, aquest model ha anat de bracet amb un projecte lingüístic”

Una conversa amb Xavier Vila

«La nostra pàtria és la nostra llengua», escrivia l'homenot de Sueca. El debat sobre la vitalitat de la nostra llengua torna a ocupar tuits, titulars, estudis acadèmics i accions polítiques, ara que celebrem l'Any Fuster. Ens trobem en un punt d'inflexió? Hem volgut parlar amb Xavier Vila, secretari de Política Lingüística i catedràtic de sociolingüística catalana, i Marina Massaguer, filòloga i sociolingüista, per intentar donar resposta a aquest i altres interrogants al voltant del present i del futur del català.

Teresa Ciges > El català es troba en un moment crucial de la seua història?

Marina Massaguer > Crec que sí, perquè ens trobem en una situació històrica, tant des d'un punt de vista global com nacional. Per una banda, ens trobem en un procés de globalització que afecta mundialment totes les llengües, perquè implica una homogeneïtzació lingüística. I això s'ajunta amb altres processos propis d'aquí, com és el fet de tenir un Estat que el tens en contra en molts aspectes —també en el lingüístic— i que també és homogeneïtzador. Llavors, tens una sèrie de factors que se sobreposen i no afavoreixen les llengües minoritzades, com és el cas del català. Durant els anys 1980 i 1990, quan es van començar a fer les polítiques de normalització, hi havia una sèrie de casuístiques: certa estabilitat demogràfica, cert consens sobre el fet que el català estava en desavantatge amb el castellà perquè es venia del franquisme i era molt evident... i això va comportar que es poguessin fer polítiques que en alguns aspectes van tenir efectes positius. Ara ens ha passat la globalització per sobre i potser no hi va

haver prou reflexos per avançar-se a aquests processos.

Xavier Vila > Estic d'acord, però faria uns matisos. Tu poses primer el procés de globalització davant la situació local, però jo crec que el nostre problema principal ve pel marc estatal i per una sèrie de tries que hem fet nosaltres en el marc de la globalització. Moltes coses són conseqüència del nostre model econòmic, i hem de ser capaços de repensar com gestionar aquesta globalització, com gestionem la internacionalització perquè és un fet que no té els mateixos impactes a tot arreu.

Teresa Ciges > Diversos estudis indiquen que el català amplia el seu ús en l'àmbit familiar. No obstant això, es parla de llengua amenaçada. És una qualificació massa derrotista?

Xavier Vila > En terme molt global, des d'un punt de vista demogràfic tenim una societat en què hi ha algunes tendències que són positives —i és cert que hi ha persones que no tenen el català com a primera llengua que l'adopten i fins i tot la transmeten als fills—, però des de molts punts de vista tenim una societat

Vila > El número de persones que aprenen el català creix, però no al ritme que hauria d'avançar per permetre la integració continuada de la població que va arribant

estressada, i això té el seu impacte també en la llengua: per exemple, segons els estudis demogràfics, les dones no tenen els fills que voldrien tenir perquè el model econòmic les condemna a tenir en uns casos salaris molt baixos, inestabilitat laboral, sobrecàrrega de feina... Això fa que siguem una comunitat lingüística que té dificultats per mantenir el seu volum demogràfic. Si a això hi sumem que hi ha fluxos massius d'arribada de persones que venen de fora i que vivim en un marc estatal que afavoreix l'aprenentatge i l'ús del castellà com a llengua franca, el resultat és que tenim un problema perquè les tendències positives no són prou sòlides per a contrarestar els efectes globals de la minorització a què se sotmet el català. Després, des d'una perspectiva més local, hi ha una sensació de no avançar en l'ús interpersonal: tenim un model d'un sector serveis orientat al turisme en què molts cops els llocs de treball de cara al públic són coberts per persones que sovint ni entenen el català. Certament, hi ha molta gent que ha arribat i ha après el català, però com que contínuament n'arriba de nova i n'hi ha molta que no l'ha après, dona una sensació de

fracàs. Per resoldre-ho hauríem de ser capaços de compensar el ritme d'arribada i el ritme d'aprenentatge i adopció del català, perquè ara mateix el número de persones que aprenen el català creix, però no al ritme que hauria d'avançar per permetre la integració continuada de la població que va arribant.

Marina Massaguer > Un dels problemes és que el debat s'emmarca en termes d'extinció o de supervivència. I hem passat d'un temps en què s'aspirava a la normalització —fent del català una llengua hegemònica— a estar en perill d'extinció. Hi ha una sèrie de matisos entremig. No pots dir que una llengua amb pràcticament 10 milions de parlants està en perill d'extinció! De fet, això de vegades dona ales a determinats discursos de l'espanyolisme. Però clar, això no vol dir que la situació sigui la que voldríem i la que seria necessària perquè la llengua tingui una situació satisfactòria per als seus propis parlants. Els catalanoparlants tenen dret a viure en una situació d'igualtat lingüística i poder utilitzar el català en tots els àmbits del dia a dia! Per tant, s'haurien d'afegir una sèrie de grisos entremig i s'ha de treballar

perquè la situació del català sigui el màxim de bona possible.

Xavier Vila > A l'hora de descriure la situació faig servir quatre adjectius: és diversa — no és la mateixa a tots els territoris ni a tot arreu—, és complexa —s'entrecreuen molts factors—, és delicada —encara que hi ha tendències positives, no són prou fortes— i és reversible —hi ha maneres d'intervenir-hi i prenent decisions podem incrementar les tendències positives i reduir les negatives. Estic totalment d'acord en el fet que plantejar les coses en termes de blanc o negre no respon a la realitat sociolingüística ni dels Països Catalans ni d'enlloc del món.

Teresa Ciges > Aquesta situació és pròpia de la nostra llengua o és una tendència mundial, amb una crisi de la diversitat lingüística?

Xavier Vila > El discurs de l'«això només ens passa a nosaltres» no és cert. Els problemes amb les llengües minoritzades existeixen a molts altres llocs, el que passa és que els problemes són de tipus diferents en estats diferents, i tenen a veure també amb el sistema econòmic. La

situació del català no té gaire a veure amb la del bretó o del flamenc del nord de França. Sí que hi ha una tendència dels estats-nació a fer correspondre les fronteres lingüístiques i les fronteres polítiques, però després els problemes que afecten les tribus a Nova Guinea, amb grups de 200 persones que van a viure a la ciutat i abandonen la llengua de la tribu i adopten la llengua franca de la ciutat no són els problemes que afecten la Costa Brava.

Marina Massaguer > Exactament, té a veure amb diferents moments al llarg de la història, amb processos d'expansió de determinants models polítics i econòmics. Al segle XVII i XVIII es va constituir el model d'estat-nació tal com l'entendem ara i això requeria una homogeneïtzació lingüística per poder fer circular les mercaderies, els capitals i la mà d'obra. Ara estem en una altra fase d'expansió del capitalisme —la de globalització— que també requereix una homogeneïtzació de les llengües anomenades «globals».

Teresa Ciges > Si férem una fotografia de la situació actual, quins són els àmbits que hem d'enfortir més?

Xavier Vila > De l'àmbit educatiu se'n parla molt, i hem de millorar coses, però no és l'àmbit en què estem pitjor. El laboral, per exemple, és un àmbit en què s'hauria de fer molta feina. Veiem com ni tan sols es respecta el dret que tenen els clients a l'hora d'entrar a les botigues i ser atesos en la seva llengua. De fet, encara que a bona part del territori no estigui reconegut, també existeix el dret a treballar en català. Hi ha un àmbit que clama al cel que és el de la justícia, en el qual, fora d'Andorra, el català

Massguer > Ens trobem en un moment en què el català té una certa crisi de producció de valor. No és tant què passa en un àmbit o en altre, sinó què passa de forma general

es tracta gairebé com una llengua estrangera. A Catalunya, que dels tres grans territoris és on més s'ha intentat promoure l'ús de la llengua pròpia del país, estem en un 7% del total de sentències dictades. Hi ha un sistema que afavoreix que persones monolingües castellanoparlants puguin optar a les feines de tot el sistema judicial sense cap tipus d'obligació d'aprendre la llengua d'aquells que —en teoria— són els que estan servint. Ara estem en retrocés en el món de l'atenció sociosanitària, on s'arriba a la paradoxa que per venir a treballar com a personal mèdic a Catalunya s'ha de saber castellà però no pas català. Això es podrà resoldre amb un seguit de decisions polítiques perfectament factibles, i de fet s'ha intentat modificar diverses vegades, però des de l'aparell de l'Estat no s'ha volgut. En el món del lleure, de l'entreteniment, i les indústries culturals, és evident que el català té una posició feble. Hi ha un terreny, el de les mentalitats, que és molt transversal, que caldria treballar a fons. Als catalanoparlants, al llarg dels darrers 300 anys, se'ns ha ensenyat que teníem el deure de passar-nos al castellà davant d'algú que tingués l'aparença de no formar part

del nostre col·lectiu. I això genera un cercle viciós: si a una persona que ve de fora no li parles en català, no sent la necessitat d'aprendre la llengua. I això el que fa és convertir el català en llengua de part, en la llengua d'un col·lectiu determinat entre d'altres.

Marina Massguer > És una qüestió de transversalitat. Ens trobem en un moment en què el català té una certa crisi de producció de valor. No és tant què passa en un àmbit o en altre, sinó què passa de forma general. I si perd valor com a llengua ens trobem en un problema perquè no valdrà la pena invertir-hi temps per aprendre'l —per part dels novins, de persones que s'estableixin aquí. La manera de revertir això és donar-li valor econòmic —a l'hora de fer contractacions, per exemple— i valor social, prestigi. En l'àmbit familiar, tradicionalment, hi ha més persones que parlen català amb els fills que no pas persones que parlen català amb els pares, perquè era una manera de demostrar voluntat d'integració al lloc on havien decidit establir-se, però també perquè gaudia d'un cert prestigi social, i continua gaudint-hi en bona part, però sembla que en el cas del jovent

aquest prestigi trontolla respecte al de les generacions anteriors. La clau és incidir en el valor econòmic, social i simbòlic de la llengua. Pel que fa al simbolisme, el català pot tenir molt de valor com a element d'adscripció voluntària a la catalanitat. És una manera de mostrar que t'has establert aquí i una manera d'esdevenir o voler esdevenir català i arrelar-te al lloc on has decidit viure és adaptar la seva llengua.

Teresa Ciges > Es diu molt que el futur de la llengua passa pel jovent. S'estan fent les polítiques necessàries perquè siga així?

Marina Massguer > En molts àmbits anem tard, però això no vol dir que no ens hi hàgim de posar. Sempre passa això: les polítiques lingüístiques tenen efectes a mitjà termini. Ara estem pagant els efectes, entre moltes altres coses, del tancament del canal 3XL i de la manca d'oferta audiovisual juvenil. Però no és només això: l'escola té un paper important. Per exemple, crec que s'hauria de treballar molt més l'oralitat del que es treballa. No és tant una qüestió de què hem fallat en diferents àmbits, sinó que en realitat va tot molt inter-

Vila > Els mecanismes que fan que una persona es decanti per una llengua o per una altra tenen a veure amb factors d'identificació i factors pràctics

connectat. I també hem de treballar amb la idea de valor. Si el jovent no percep que el català és útil quan surten de l'escola, probablement no l'adoptaran. Cal fer-lo imprescindible per circular socialment als territoris de llengua catalana i donar-hi accés formal a través de l'escola —inclou l'oralitat, però també els registres informals, especialment per aquells perfils de joves que no tenen accés o que habitualment no es mouen en entorns catalanoparlants— i informal amb els referents audiovisuals i televisius.

Teresa Ciges > L'exemple més clar d'això, i el que sempre es posa, és el de *Bola de Drac*.

Marina Massaguer > Exacte, que tot i que sigui d'una manera passiva, perquè molts cops es mitifica molt, va servir per acostar el català a joves que en aquell moment tenien poc català en el seu entorn. El que hem d'aconseguir és treballar en àmbits com les extraescolars, l'oci... i en aquest punt hi tenen un rol molt important tots els entrenadors, monitors, caps d'agrupament... per crear referents de prestigi. Un referent de prestigi pot ser a gran

escala un *youtuber* que ho peti, però a altres escales també és important que la persona que per tu és un referent, com pot ser el teu entrenador de rugbi, també et parli català. Per tant, és crear referents, fer el català necessari quan surten de l'escola, i en aquest sentit hi ha molt recorregut amb la Formació Professional, educacional... Si tu fas un mòdul relacionat amb l'atenció de les persones o d'atenció al públic, no pot ser que no tinguis prou eines en català per atendre els que després seran els teus usuaris. I això afecta sobretot la gent jove. I a una escala més micro, més d'oci, falten motivar aquests referents a petita escala per fer servir el català.

Xavier Vila > M'agradaria que no es quedés la idea que el jovent és un col·lectiu que es comporta d'una manera molt diferent de la resta de la societat. Cada dècada hi ha algú que diu molt que «*els joves parlen català pitjor que nosaltres*». Recordo als anys 1990, quan feia la tesi, ja hi havia estudis sobre la falta de lleialtat lingüística del jovent d'aquell moment —que ara tindran quasi 50 anys! Els mecanismes que fan que una persona es decanti per una

FUNDACIÓ

FUNDACIÓ

Vila > Si la teva llengua no és mai present en els teus referents acabes assimilant que no és vàlida per al món contemporani

llengua o per una altra tenen a veure amb factors d'identificació i factors pràctics. Què ens ha passat? Que una part d'elements d'identificació s'han reduït. El pes simbòlic que tenia el català ha baixat. Hem comprat certs discursos que deien que el català era prescindible i irrellevant per formar part d'aquesta societat. I, per una altra banda, és cert que les indústries culturals adreçades al jovent no han tingut la presència que haurien d'haver tingut.

Teresa Ciges > El fet que Netflix, Disney+ o Spotify facen el pas oferint contingut en català pot crear tendència?

Xavier Vila > En això, hi estem treballant des del Govern. El fet que les grans plataformes estiguin oferint continguts en català té dos efectes. Des d'un punt de vista simbòlic, si la teva llengua no és mai present en els teus referents acabes assimilant que no és vàlida per al món contemporani. Per tant, si a aquestes plataformes hi ha la teva llengua, reforça el seu valor simbòlic. Però té un altre aspecte molt important des del punt de vista de la creació d'indústries culturals. Si Netflix, o qualsevol altra plataforma, acaba fent producció

audiovisual aquí, això vol dir crear llocs de treball de qualitat que tenen en el català un element fonamental. Això és molt important, perquè hi ha una cosa que ens descuidem moltes vegades: l'Estat espanyol està fent l'aposta de bastir una macrocapital que aplegui tots els grans negocis, també les indústries culturals. Això ho ha explicat molt bé Germà Bel al seu llibre *Espanya, capital París*, que explica que, en el disseny de les capes dirigents de l'Estat espanyol, tot el que tingui producte afegit s'ha de portar cap a Madrid, que preveu que a les perifèries del Regne hi quedin només feines amb escàs valor afegit. Aquest disseny és letal per a nosaltres i hem d'oposar-nos-hi de manera decidida, tal com ara estem fent, per exemple, amb l'aposta pel *hub* audiovisual a Catalunya. Si aconseguim que la indústria audiovisual que hi ha a Catalunya, que ja és potent i creativa, es quedi aquí, això generarà llocs de treball de qualitat, farà que els actors, músics, guionistes... es quedin aquí i, per tant, que surti a compte treballar en català, independentment de la teva primera llengua. En el món del teatre surt a compte treballar en català i hi ha actors que parlen un català esplèndid tot

i no ser la seva primera llengua. És molt important que sapiguem triar camps capdavanters i que apostem per un model econòmic que faci que les feines de qualitat es quedin aquí.

Teresa Ciges > A l'informe *Un marc sociolingüístic igualitari per a la llengua catalana* s'afirma que les mesures necessàries per contrarestar la situació depenen en gran manera de l'actuació de les institucions estatals i internacionals. Veient l'actitud de l'Estat espanyol, hi ha marge de maniobra?

Marina Massaguer > Hi ha cert marge d'actuació. Tens molt menys poder polític del que voldries i del que hauries de tenir per fer una política lingüística d'estat —que és en certa mesura al que aspiraven les polítiques de normalització amb més o menys èxit. No és tant el que es pot fer des de les administracions, sinó del que es pot fer des de diversos nivells: donar valor, crear mercat —abans, que parlàvem dels audiovisuals... és molt important que els consumidors catalans consumeixin aquest audiovisual en català— i parlar-la, parlar-la i parlar-la. Al llarg de la història hi ha hagut molts moments de repressió molt explícita cap a la llengua, i si el català no s'ha perdut ha sigut per moltes raons polítiques, econòmiques... però, sobretot perquè els seus parlants no van deixar mai de parlar-lo, per una sèrie de raons que ara seria complex aprofundir-hi. Bàsicament, és parlar-lo, i des de les administracions facilitar que es pugui utilitzar en tots els àmbits possibles.

Xavier Vila > Tenim un Estat que no vol ser ni propi ni propici per a les seves diferents llengües, i això ens situa

Massaguer > Al llarg de la història hi ha hagut molts moments de repressió molt explícita cap a la llengua, i si el català no s'ha perdut ha sigut per moltes raons polítiques, econòmiques... però, sobretot perquè els seus parlants no van deixar mai de parlar-lo

en un escenari de conflicte permanent. Però des de totes les distàncies hi ha marge de maniobra. Els individus podem prendre decisions i les administracions també. N'hi ha prou amb veure com, al llarg de les darreres dècades, les administracions dels diferents territoris de llengua catalana han pres decisions diferents i com aquestes decisions han conduït a resultats diferents. En el món socioeconòmic també hi ha capacitat de decidir. Moltes vegades deixem les empreses com si no tinguessin missió, visió i esperit de servei, i aquestes poden prendre decisions molt importants. Hi ha empreses que, convenientment informades, podrien fer molt més per la llengua del que fan ara. Per exemple, en la selecció i la formació del personal que posen a despatxar: si una empresa contracta una persona que no sap català, és perfectament possible que l'ajudi a aprendre català, i això per donar millor servei i com per responsabilitat social. A mi, per exemple, em consta que hi ha restaurants en què si els treballadors aprenen el català, l'empresa els dona un plus salarial. Aquesta responsabilitat lingüística la té cadascun dels col·lectius, dels individus, de les empreses petites,

mitjanes i grans, l'administració, la societat civil... Hem de ser conscients de què podem aconseguir i de què és el que ara no toca. S'han de prendre grans decisions de país.

Teresa Ciges > Però per tenir èxit cal que les grans decisions impliquin molts àmbits i a tot el territori de parla catalana...

Xavier Vila > Exacte. Poso un exemple que recorda Miquel Puig al seu darrer llibre *Els salaris de la ira*: les Illes Balears al final de la Transició eren la primera província pel que fa al PIB per càpita de tot l'Estat espanyol. Tenien un sector turístic, però també industrial i agrícola. Però en les dècades següents es va produir un procés de creixement espectacular del sector turístic que va importar molta mà d'obra poc qualificada mentre la resta de sectors va anar perdent força. Resultat? Encara que alguns van fer molts diners i es van crear molts llocs de treball, en termes generals el PIB per càpita va anar baixant, i el 2020 va passar a estar per sota de la mitjana estatal. En altres paraules, el model va aconseguir que els habitants de les Illes fossin molts més però, de mitjana,

més pobres. Des de punt de vista lingüístic, en aquest període el català va passar de ser la llengua de la gran majoria de la població a ser una llengua cada vegada més minoritzada. En altres paraules, hem de començar a plantejar-nos que el desenvolupament de les polítiques nacionals i l'orientació econòmica que tenim té un impacte de primer ordre en tots els aspectes de la nostra vida, també en la llengua. Com deia abans, s'han de prendre grans decisions de país i necessitem pensar-hi a fons, perquè tenen una relació molt profunda amb el futur de la llengua.

Marina Massaguer > De fet, si mires la història dels territoris de llengua catalana, i ens centrem específicament a Catalunya, sempre que hi ha hagut un model de país en sentit ampli, aquest model ha anat de bracet amb un projecte lingüístic, aquest és el repte: el Noucentisme, després la normalització... En els moments clau de la història, de recomençar, hi havia moments pensants que tenien el model de país —en sentit ampli— al cap, i la llengua hi tenia molt de pes. És precisament cap a on hem d'anar: saber quin model de país volem i quin rol ha de tenir la llengua catalana.

Massaguer > Les polítiques lingüístiques es fan des del punt de vista de la comunitat que vol impulsar-les, però hi ha moltes maneres de relacionar-se amb el català i no totes coincideixen amb la que pot tenir un catalanoparlant inicial

Teresa Ciges > Això va lligat amb el Pacte Nacional per la Llengua?

Xavier Vila > La idea és aquesta: obrir un espai per reflexionar. És una espurna perquè tots plegats pensem quins són els reptes, les possibilitats, i que ens ajudi a posar les bases de la planificació lingüística dels pròxims anys.

Marina Massaguer > Una de les coses més importants del Pacte és que incorpora veus molt diverses. Generalment, les polítiques lingüístiques es fan des del punt de vista de la comunitat que vol impulsar-les, però hi ha moltes maneres de relacionar-se amb el català i no totes coincideixen amb la que pot tenir un catalanoparlant inicial. Per això és important tenir en compte les diverses veus i maneres de relacionar-se amb la llengua, que cada vegada són més complexes.

Teresa Ciges > Si pensem en el conjunt dels territoris catalanoparlants i els diferents contextos de cadascú, és una bona estratègia lligar la llengua a la catalanitat? O s'hauria de parlar més d'utilitat?

Xavier Vila > La llengua ha de tenir el màxim valor simbòlic i instrumental alhora. Després de dècades de governs populars que havien arraconat el català, la primera campanya que va fer el nou govern de la Generalitat Valenciana és «És la teua», la llengua és teua. Quan parlem del lligam simbòlic volem dir això: a com va lligada a la identitat col·lectiva, fins i tot si no és la teua primera llengua. Que li diguin *valencià* no és cap mena de problema. Però el que no podem fer és reduir-ho tot a una qüestió utilitària, perquè no només és això. De vegades hi ha hagut la tendència o la temptació de pensar que alguns col·lectius només es miren la llengua en termes utilitaris, i s'ha vist que no és així. Per exemple, durant el moment àlgid del Procés, l'element bàsic que feia que una part de la població de Catalunya no secundés reivindicacions independentistes estava molt lligat al fet que vivien en un context castellanoparlant, consumien informació essencialment de mitjans de comunicació espanyols i tenien un lligam identitari amb la llengua castellana. Hem de ser capaços de reforçar el valor d'una catalanitat, d'una valencianitat, d'una mallorquinat, d'una menor-

quinat, d'una eivissenquitat, d'una formenteritat inclusiva a la qual et pots incorporar vinguis d'on vinguis, però no podem convertir la llengua en només la llengua dels indígenes. Perquè el contrari serà convertir l'ús del català i la comunitat de parlants en una reserva, ja sigui a Mallorca, a la Garrotxa o a la Safor.

Marina Massaguer > És important també no lligar catalanitat a essencialisme. El fet de reivindicar una identitat nacional legítimament no vol dir que siguis essencialista, al contrari: vol dir que és més un punt d'arribada que un punt de partida.

Xavier Vila > Aquí l'experiència del Quebec és molt interessant: amb la seva transformació d'una societat més tradicional a una més contemporània des de la dècada de 1960, els quebequesos van posar una sèrie d'elements per la reconstrucció de la identitat, i un dels elements rellevants era justament comparar el francès. Això permetia que s'incorporessin gent que provenia de molts llocs diferents —del Líban, del nord d'Àfrica...— i, per tant, aquesta identitat del Quebec nova incorporava les persones que són de religió

Vila > Hem de ser capaços de reforçar el valor d'una catalanitat, d'una valencianitat, d'una mallorquinitat, d'una menorquinitat, d'una eivissenquinitat, d'una formenteritat inclusiva a la qual et pots incorporar vinguis d'on vinguis

musulmana, amb tradició asiàtica... Això ho hem de saber fer, posant la llengua com a element compartit de la identitat col·lectiva també per als catalans d'adopció.

Teresa Ciges > Som conscients que tant al País Valencià com a les Balears els governs podrien canviar de color al 2023, amb partits que han fet contraplanificació lingüística? Si a l'inici de la conversa parlàvem de moment crucial, potser en l'àmbit dels territoris catalanoparlants encara ho és més...

Xavier Vila > Sí, els experts en demoscòpica diuen que poden haver-hi canvis en aquesta direcció. Ara hi ha un moment raonablement dolç de les relacions i de compartir iniciatives conjuntes.

Teresa Ciges > Fem un exercici de ciència-ficció. Com veieu la situació lingüística a casa nostra a 10 anys vista?

Xavier Vila > Hi ha escenaris diferenciats, uns de positius i uns altres de negatius. Un escenari negatiu seria que el procés de dissolució de les nacionalitats perifèriques que

es propugna històricament des de l'estructura de l'Estat, sumat a un decandiment de l'interès per la llengua i la no incorporació de nous parlants, acabessin fent que el català s'anés reduint i passés a ser la llengua d'una comunitat ètnica entre altres de les que viuen al nord-est de l'Estat espanyol. Contra aquest escenari, que és el projecte de futur a mitjan termini per a sectors poderosos de l'Estat, cal actuar. Si som capaços de fer que el català guanyi pes com a valor simbòlic i com a eina pràctica d'integració a la societat catalana —amb un català amb molts més accents, això sí—, l'escenari podrà ser positiu. El nostre repte és evitar el tancament en un subgrup i aconseguir la complicitat dels que no són catalans d'origen, sinó de futur.

Marina Massaguer > Sense perdre de vista que existeix un conflicte amb l'Estat, sí que és important anar cap als consensos interns. I hi ha un consens que està clar: el català està en desavantatge respecte al castellà, i per compensar-ho cal fer polítiques que el potenciïn i és necessari que s'incorporin nous catalanoparlants. Tenint en compte els dos possibles escenaris que ha plantejat el Xavier,

Massaguer > Hi ha un consens que està clar: el català està en desavantatge respecte al castellà, i per compensar-ho cal fer polítiques que el potenciïn

m'agrada una frase que diu l'Isidor Marí: «*el futur de la llengua no es pronostica, es construeix*». No és una qüestió de ser optimista o pessimista, sinó de veure què pots fer amb les eines que tens i fer de la necessitat virtut i traure el màxim partit d'aquestes eines.

Xavier Vila >: Sempre hi ha marge de maniobra. L'exemple és tòpic: l'hebreu va estar més de dos mil anys com una segona llengua que es transmetia només a través dels llibres i va haver-hi un moment que va canviar la configuració mental de la població jueva i va decidir que la seva llengua sagrada tornés a ser llengua parlada. Fins i tot quan no hi ha parlants nadius s'ha arribat a recrear una societat que parli aquesta llengua. També tenim el cas d'Itàlia, per no anar tan lluny: els sociolingüistes diuen que quan es va crear Itàlia només el 3% parlava italià, els altres parlaven altres llengües com ara el napolità, el sicilià, el piemontès.... No estic avaluant si és bo o dolent que s'hagi estès l'italià, però el fet és que partint d'un 3% ha arribat a ser una llengua parlada per tota la societat. Abans parlàvem de la vida i la mort de les llengües, i aquestes

no són ben bé entitats vives: són comportaments de persones. Per tant, si canviem els comportaments som capaços de fer qualsevol cosa. I per canviar els comportaments necessitem transformar les mentalitats. Necessitem estructures que ens ajudin i canvis de mentalitats. ■

TURISME I IDE
A LES CIUTATS

DIMENSIÓ
I COMPOR
A LA UNió

INTERNACI
VERSUS
GLOBALISM

QUALITAT
PER A UN

DIMENSIÓ,
EFICIÈNCIA I IGI
CASOS D'ÈXIT A L'ECONOMIA

TREBALLAR I DECII
LA PARTICIPACió DEL
COM A ESTRATèGIA E

IMMIGRACió
I INDEPENDÈNCIA

FUNDACió JOSEP IRLA Coppieters foundation

ELS MOVIMENTS
PER L'AUTODETERMINACIó
A EUROPA

UNA CARTOGRAFIA ANALÍTICA

MARC SANJAUME CALVET
JORDI MAS ELIAS
IVAN SERRANO BALAGUER

FUNDACió JOSEP IRLA Coppieters foundation

MONOPOLIS I OLIGOPOLIS
EUROPA DEL SEGLE XXI
ENACIó PER A LA PROSPERITAT

AUZO-CAROD

ESTUDIS EUROPEUS

Coppieters foundation

FUNDACió JOSEP IRLA

variables

Desplaçaments interurbans: el paper dels ferrocarrils de rodalies i el bus interurbà a la Regió Metropolitana de Barcelona

vista prèvia >

Les ciutats canvien i evolucionen, i amb elles les formes de viure-hi, treballar-hi i relacionar-s'hi. El transport és un dels elements clau per entendre com avancen les ciutats, les àrees metropolitanes i el país en general. L'anàlisi dels usos dels transport públics ha de permetre poder establir estratègies per potenciar-los, així com la batalla per assegurar el finançament d'inversions que segueix sent la pedra a la sabata.

Marc Bosch

Polítleg, investigador i consultor en estudis urbans

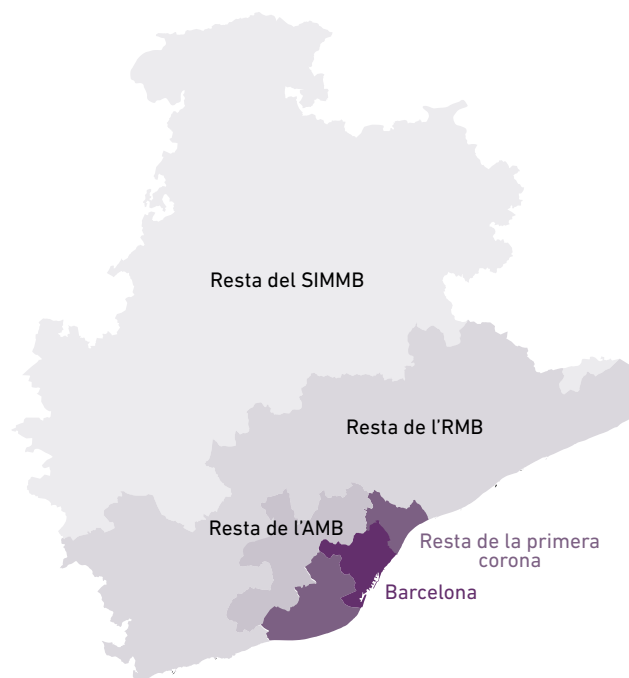
@mboschm

Aquest article presenta una aproximació al sistema de ferrocarril de rodalies de Catalunya, concretament, a la Regió Metropolitana de Barcelona (RMB)¹ i la seva àrea tarifària integrada. Parteix tant dels coneixements teòrics que ens ofereix la geografia urbana i econòmica com d'una investigació empírica sobre els moviments de la població i la xarxa de transport públic a l'RMB. A l'article identifiquem, d'una banda, la necessitat de connexions eficients i ràpides entre el centre de l'RMB i tots els seus municipis donada la concentració de l'activitat econòmica en el seu nucli i, d'altra banda, l'impacte de la mobilitat pública en la situació d'emergència climàtica. Per aquest motiu, es fa palesa la necessitat d'un sistema robust de ferrocarril de rodalies, ben connectat amb la xarxa de bus interurbà per a oferir una alternativa real al transport privat.

¹ La Regió Metropolitana de Barcelona es refereix al territori format per les següents comarques: Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental. La zona tarifària integrada de Barcelona correspon a aquest territori més parts de l'Anoia, la Selva, Osona, Bages i Baix Penedès. L'Àrea Metropolitana de Barcelona és l'entitat administrativa formada per 36 municipis del Barcelonès, el Maresme, el Baix Llobregat i el Vallès Occidental.

Mapa 1

Distribució territorial de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, la Regió Metropolitana de Barcelona i l'Àrea tarifada integrada

Font: Autoritat del Transport Metropolità, 2021.

Nota metodològica

Per a entendre el paper del ferrocarril de rodalies a la Regió Metropolitana de Barcelona (RMB), aquest article utilitza

una sèrie de dades sobre la xarxa de transport públic de Catalunya i dels moviments quotidians de la població. Les primeres dades s'extreuen dels diferents portals de dades obertes

A l'RMB i la seva àrea tarifària integrada, doncs, trobem dos sistemes de rodalies: Rodalies de Catalunya, operat per Renfe Operadora, i els Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya

de les administracions públiques que operen en territori català i les segones, de l'estudi de mobilitat quotidiana que ha elaborat l'Institut Nacional de Estadística de l'Estat espanyol (INE) entre novembre de 2019 i desembre de 2021. Aquest darrer estudi divideix el territori de l'Estat espanyol en unitats més petites, que anomenarem «cel·les», que poden anar des d'una mida de barri en el cas dels municipis més grans, fins a l'agrupació de municipis petits en les regions més disseminades; l'estudi extreu els desplaçaments diaris de la població a partir de la geolocalització dels telèfons mòbils. Per a aquest article s'han agrupat les cel·les que formen part del mateix municipi: per tant, la unitat territorial d'estudi és el municipi o, en el cas dels municipis més petits, les agrupacions de municipis. Donat que molts municipis situats als límits de la zona tarifària integrada estan situats en cel·les que ultrapassen aquest límit, la zona estudiada és lleugerament més gran que la zona tarifària integrada. Les dades de transport públic s'obtenen en el format anomenat General Transit Feed Specification [Especificació General d'Informació de Transport Públic] (GTFS), que recull en una sèrie de taules informació sobre les parades, rutes i trajectes d'una agència

de transport públic.² S'ha agafat com a dates d'estudi els dimecres i els dijous laborables d'octubre de 2021 excepte en el cas dels Ferrocarrils de la Generalitat, on només estan disponibles els horaris de 2022.

Si no s'indica el contrari, les dades han estat tractades amb el llenguatge de programació R utilitzant les següents llibreries: Tidyverse —tractament i visualització de dades tabulars—; Sf —tractament de dades georeferenciades—; Tidytransit —tractament específic de dades en format GTFS—; rtweet —descàrrega i anàlisi de les piulades—; i Tmap —visualització de dades georeferenciades.³

La xarxa de ferrocarril de rodalies a Catalunya: un sistema dual

Hom defineix els ferrocarrils de rodalies⁴ com un sistema de tren

pesant que dona servei a una regió metropolitana. Té més capacitat que el metro o el ferrocarril lleuger, cobreix distàncies més llargues i sovint les freqüències de pas són menors alhora que pot compartir, com així és, vies amb trens de llarga o mitjana distància i de mercaderies.⁵ A l'RMB i la seva àrea tarifària integrada, doncs, trobem dos sistemes que compleixen aquesta definició: Rodalies de Catalunya, operat per Renfe Operadora, i els Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya. En total, el sistema consta de 316 parades —234 de Rodalies Renfe i 82 d'FGC— i 24 rutes —9 de Rodalies Renfe i 15 d'FGC. En un dia laborable hi circulen 2.804 trens —814 de Rodalies Renfe i 1990 d'FGC.⁶

Pel que fa a les freqüències de pas, trobem força diferències entre les diferents línies de la xarxa i les dues agències. A la taula 1 es presenten les freqüències medianes i mitjanes

2 GOOGLE, «Descripció general de la Especificació GTFS estàtica»; INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, «Estudios de Movilidad a partir de la telefonía móvil».

3 WICKHAM, «Welcome to the Tidyverse»; PEBES-MA, «Simple Features for R»; TENNEKES, «Tmap»; POLETTI, *Tidytransit*; KEARNEY, «rtweet».

4 Quan es faci servir «rodalies» en minúscula, es referirà als serveis de ferrocarril de rodalia en gene-

ral. Amb majúscula inicial «Rodalies», farà referència al servei Rodalies de Catalunya operat per Renfe.

5 AMERICAN PUBLIC TRANSPORT ASSOCIATION, *Glossary of Transit Terminology*.

6 FERROCARRILS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA, «OpenData - descarrega les dades»; RENFE, «Conjuntos de datos - Renfe Data». Es pot consultar el codi i les dades a <www.github.com/marcboschmatas>.

Pel que fa a les freqüències de pas, trobem força diferències entre les diferents línies de la xarxa i les dues agències

Taula 1

Número de trajectes de ferrocarril i freqüències per ruta

Agència	Línia	Número de trajectes	Freqüència mediana (minuts)	Freqüència mitjana (minuts)	Número de parades	Origen - Destinació
Rodalies	R1	415	10,00	17,28	31	Molins de Rei-Maçanet - Massanes
Rodalies	R1	541	7,50	14,82	31	Maçanet-Massanes - Molins de Rei
Rodalies	R2N	102	30,00	30,00	17	Aeroport - Maçanet-Massanes
Rodalies	R2N	111	30,00	57,55	21	Maçanet-Massanes - Aeroport
Rodalies	R2S	185	12,85	19,38	17	Sant Vicenç de Calders - Barcelona-Estació de França
Rodalies	R2S	145	30,00	23,57	17	Barcelona-Estació de França - Sant Vicenç de Calders
Rodalies	R2	93	45,00	60,25	24	Sant Vicenç de Calders - Maçanet-Massanes
Rodalies	R2	110	36,00	45,30	23	Maçanet-Massanes - Sant Vicenç de Calders
Rodalies	R3	113	45,00	79,45	35	L'Hospitalet de Llobregat - Puigcerdà
Rodalies	R3	157	30,00	62,87	35	Puigcerdà - L'Hospitalet de Llobregat
Rodalies	R4	434	15,00	23,05	40	Sant Vicenç de Calders - Manresa
Rodalies	R4	515	12,85	24,87	40	Manresa - Sant Vicenç de Calders
Rodalies	R7	98	12,85	12,85	7	Martorell - L'Hospitalet de Llobregat
Rodalies	R8	24	60,00	60,00	8	Martorell - Granollers-Centre
Rodalies	R8	24	60,00	60,00	8	Granollers-Centre - Martorell
FGC	ES	27	180,00	254,13	17	Pl. Catalunya - Sant Joan
FGC	L8	153	25,70	25,90	11	Barcelona Pl. Espanya - Molí Nou
FGC	R5	292	36,00	34,67	28	Barcelona Pl. Espanya - Manresa
FGC	R50	55	120,00	135,00	20	Barcelona Pl. Espanya - Manresa
FGC	R6	286	40,00	37,97	30	Barcelona Pl. Espanya - Igualada
FGC	R60	62	120,00	122,87	21	Barcelona Pl. Espanya - Igualada
FGC	S1	595	11,60	11,50	19	Barcelona Pl. Catalunya - Terrassa Nacions Unides
FGC	S2	650	11,60	11,63	21	Barcelona Pl. Catalunya - Sabadell Parc del Nord
FGC	S3	188	27,70	28,77	15	Barcelona Pl. Espanya - Can Ros
FGC	S4	263	32,73	33,03	24	Barcelona Pl. Espanya - Olesa de Montserrat
FGC	S7	238	21,17	21,17	14	Barcelona Pl. Catalunya - Rubí
FGC	S7T	73	90,00	94,73	19	Barcelona Pl. Catalunya - Terrassa Nacions Unides
FGC	S8	262	30,00	30,57	22	Barcelona Pl. Espanya - Martorell Enllaç
FGC	S9	81	72,00	73,13	16	Barcelona Pl. Espanya - Quatre Camins

Font: Elaboració pròpia amb dades de Renfe i FGC. No s'han tingut en compte les rutes que circulen exclusivament dins la primera corona metropolitana.

Les línies de Rodalies Renfe del Maresme i la del Vallès d'FGC tenen la màxima freqüència mitjana, mentre que les línies de Rodalies Renfe R2S i R4 tenen les parades amb menys freqüències

de pas per cada línia entre les 7 i les 10 del matí, corresponents amb la major part dels viatges d'anada a la feina.⁷ Val a dir que diverses rutes tenen el mateix recorregut però amb parades a estacions diferents, la qual cosa provoca les diferències entre trens que fan el mateix recorregut.

Si observem, el temps d'espera mitjà per parada, veiem que les línies de Rodalies Renfe del Maresme i la del Vallès de FGC tenen la màxima freqüència mitjana, mentre que les línies de Rodalies Renfe R2S i R4 tenen les parades amb menys freqüències. En tots els casos, per això, hi ha una tendència de major temps d'espera en els municipis menys poblats o més allunyats de Barcelona.

Si comparem els temps mitjans d'espera amb d'altres xarxes de rodalies a l'Estat espanyol o, per exemple, el ferrocarril de rodalies de París —Transilien—, veiem que encara hi ha un marge consi-

⁷ Atès que les dades de FGC no permeten fer la distinció entre els dos sentits de la ruta, s'assumeix que la freqüència de pas és la mateixa en ambdós sentits.

derable de millora en les xarxes catalanes. La taula 2 mostra les freqüències mitjanes de tota la xarxa de FGC, Rodalies de Barcelona, Rodalies de Madrid i Transilien. En les dues xarxes que operen a Catalunya, veiem que són les línies i parades amb més temps d'espera i les que generen els resultats més baixos.

La xarxa de bus interurbà: una infraestructura necessària

Malgrat que la major part de la població de l'RMB té accés a trens de Rodalies o dels FGC, un 12,82% dels seus més de 5,8 milions d'habitants —753.224 el 2019— viu en municipis que no estan connectats en tren, incloent-hi ciutats de més de 20.000 habitants com Esparreguera, Castellar del Vallès, Ripollet o Sant Pere de Ribes. Aquestes persones, per tal de desplaçar-se entre municipis necessiten recórrer a la xarxa de bus interurbà, ja sigui per arribar al seu municipi de destinació o per a fer transbordament a la xarxa de Rodalies o FGC. A l'RMB, aquest sistema té un total de 5.119 parades, 749 rutes i, en un dia laborable, s'hi

fan 14.965 trajectes. En aquest cas, per això, les freqüències són molt més baixes, amb una mitjana d'un bus cada 100 minuts per parada. Si observem el detall per parada, veiem que, de manera semblant a les xarxes de Rodalies i FGC, els municipis més petits i allunyats de Barcelona tenen freqüències de pas més baixes però, en aquest cas, no es detecta cap zona de l'RMB amb freqüències més baixes independentment de la seva distància amb Barcelona.⁸

Amb tot, cal destacar que, en línies generals, la connexió entre bus interurbà i tren de rodalies és raonablement bona. La taula 3 recull el temps d'espera mitjà i mitjà per línia entre que s'arriba a una estació de tren en bus interurbà —incloent-hi el trajecte a peu entre la parada de bus i l'estació de tren— i surt el següent tren entre les 7 i les 10 del matí. Amb tot, la diferència en alguns casos entre la mitjana i la mediana mostra que durant el període estudiat, no tots els busos tenen una connexió àgil amb la xarxa de ferrocarril de rodalies.

⁸ GENERALITAT DE CATALUNYA, «Autobusos interurbans de Catalunya —línies, horaris i parades».

Si comparem els temps mitjans d'espera amb d'altres xarxes de rodalies a l'Estat espanyol o, per exemple, el ferrocarril de rodalies de París —Transilien—, veiem que encara hi ha un marge considerable de millora

Mapa 2

Temps mitjà d'espera a les estacions de Rodalies Renfe i FGC (7 a 10 del matí)

Minuts

- 0 a 20
- 20 a 40
- 40 a 60
- 60 a 80
- 80 a 100
- 100 a 120
- 120 a 140
- Sense dades

Font: Elaboració pròpia a partir de col·laboradors d'OpenStreetMap, Generalitat de Catalunya i Renfe.

Ciutats-regió i transport interurbà: una mirada teòrica

Les aglomeracions urbanes, especialment a partir del darrer terç del segle XX, per una banda s'expandeixen més enllà dels límits del municipi i, per l'altra, els seus centres s'hipertrofen i guanyen un pes desmesurat pel que fa a la seva importància social i econòmica. Vegem-ho. El geògraf americà Allen Scott (1938) defensa que després de la crisi dels anys 1970, l'economia urbana ha canviat de manera substancial i, amb ella, ho han fet les ciutats i les seves regions metropolitanes. En concret, argumenta que el que anomena sector cultural-cognitiu —consistent en empreses de serveis avançats, indústria cultural, noves tecnologies...— s'ha tornat dominant en les ciutats, especialment al Nord Global —Europa Occidental, Amèrica del Nord, Japó, Austràlia i Nova Zelanda— i això ha reforçat l'interès en els centres urbans i la concentració geogràfica de l'activitat econòmica en els districtes centrals que, fins aleshores, havien quedat abandonats o degradats amb la desaparició de la indústria dels nuclis urbans —a casa nostra un bon exemple d'aquesta

A les xarxes de Rodalies Renfe i FGC, els municipis més petits i allunyats de Barcelona tenen freqüències de pas més baixes

Taula 2

Freqüències mitjanes de diferents xarxes de transport ferroviari

Xarxa	Temps mitjà d'espera (minuts)	Temps mitjà d'espera (minuts)	Número de línies	Número de trajectes
Rodalies Madrid	16,82	13,83	22	4.324
Rodalies Catalunya	30,46	20,31	18	3.103
FGC	27,95	27,26	21	4.318
París	12,05	2,06	5	4.995

Font: Elaboració pròpia amb dades de Renfe, FGC i SNCF.

tendència és el barri del Poblenou de Barcelona. D'aquesta manera, mentre el capitalisme industrial concentra la seva activitat als afores dels centres, l'economia del coneixement tendeix a clusteritzar-se en zones amb una activitat molt densa tot «buidant» d'activitat les zones fora d'aquests nuclis.⁹

De manera semblant, diversos autors —tant ideològicament plurals com John Friedmann (1926-2017), Manuel Castells (1942) o Saskia Sassen (1947)— han argumentat que l'espai físic global s'està transformant en un espai de fluxos on diver-

ses ciutats anomenades «globals» estan enormement connectades entre si i la resta d'espais queden aïllats o esdevenen subalterns a aquestes ciutats globals. El geògraf suec Hans Westlund adverteix de les conseqüències d'aquest model portat a l'extrem: la desaparició del món rural o periurbà tal com el coneixem, convertint-se en un prestador de serveis —oci, turisme...— per als habitants de les grans ciutats o quedant, a tots els efectes, buit.¹⁰ Malgrat que Barcelona dista molt de ser una ciutat global, tant la capital

catalana com la seva regió metropolitana han patit clarament els efectes d'aquesta situació. Moltes comarques de Catalunya han sofert processos de deslocalització industrial en els darrers anys on plantes manufactureres s'han traslladat a altres regions del món amb costos de producció més baixos. Si observem en el gràfic 1 l'evolució del pes dels principals sectors en el PIB català, veiem que la indústria experimenta una baixada constant des de 2002 fins a 2008 i no inicia una tímida recuperació fins al voltant de 2012, malgrat mantenir-se en valors molt baixos mentre el sector serveis augmenta constantment especialment entre 2006 i 2010, fins i tot abans de

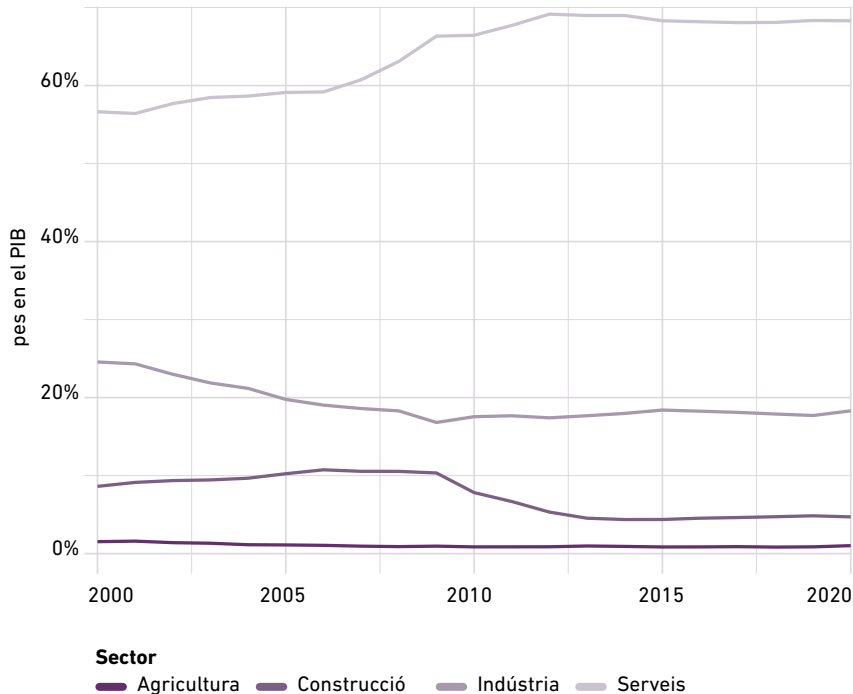
⁹ SCOTT, *Social Economy of the Metropolis*.

¹⁰ TAYLOR; DERUDDER, *World City Network*; FRIEDMANN, «The World City Hypothesis»; SASSEN, *The Global City*; Castells, *The Rise of the Network Society*; WESTLUND, «Urban-rural relations in the post-urban world».

Després de la crisi dels anys 1970, l'economia urbana ha canviat de manera substancial i, amb ella, ho han fet les ciutats i les seves regions metropolitanes

Gràfic 1

Evolució del pes dels sectors de producció en el PIB català, 2002-2020 (%)

Font: Elaboració pròpia amb dades de l'IDESCAT.

la caiguda del sector de la construcció. Malgrat que els diversos governs de la Generalitat en els darrers anys hagin posat com a objectiu la reindustrialització del país, aquestes polítiques sembla que encara no

han tingut un resultat especialment reeixit.¹¹

11 ROVIRA; GUTIÉRREZ; MARLY, «Deslocalització industrial a Catalunya: impacte, determinants i perspectives»; INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, «Idescat. Anuari estadístic de Catalunya. PIB. Per

Desplaçaments quotidians dins la Regió Metropolitana de Barcelona

Veiem, doncs, que Catalunya no ha quedat al marge de les dinàmiques de desindustrialització i concentració dels serveis a la zona central. Davant aquesta situació, podem esperar que hi hagi una necessitat de desplaçar-se de manera freqüent a Barcelona o a la seva primera corona metropolitana. Per tant, cal donar resposta a les persones que necessiten o volen utilitzar el transport públic de manera regular. En aquesta secció ens centrarem en la mobilitat fora de la primera corona, entenent que és on el ferrocarril de rodalies té un paper principal.

El 2019 a l'RMB es van fer una mitjana de 19.259.471 desplaçaments —és a dir, moviments per qualsevol motiu fora del domicili habitual— en un dia feiner, dels quals cinc milions van fer-se en la zona de la Regió Metropolitana fora de la primera corona i 1,6 en la resta del sistema tarifari integrat. El total de desplaçaments en un dia des de la resta del sistema

sectors. A preus corrents»; GENERALITAT DE CATALUNYA, *Pacte Nacional per a la Indústria*.

L'espai físic s'està transformant en un espai de fluxos on diverses ciutats anomenades «globals» estan enormement connectades entre si i la resta d'espais queden aïllats o esdevenen subalterns

Taula 3

Temps d'espera a les estacions de ferrocarril

Agència	Línia	Temps mitjà d'espera (minuts)	Temps medià d'espera (minuts)
FGC	Barcelona Pl. Catalunya - Rubí	114,27	6,82
FGC	Barcelona Pl. Catalunya - Sabadell Parc del Nord	4,07	3,56
FGC	Barcelona Pl. Catalunya - Terrassa Nacions Unides	3,39	2,85
FGC	Barcelona Pl. Espanya - Can Ros	12,20	7,48
FGC	Barcelona Pl. Espanya - Igualada	39,11	9,72
FGC	Barcelona Pl. Espanya - Manresa	39,89	10,26
FGC	Barcelona Pl. Espanya - Martorell Enllaç	14,61	10,71
FGC	Barcelona Pl. Espanya - Molí Nou	9,99	10,49
FGC	Barcelona Pl. Espanya - Olesa de Montserrat	12,06	10,34
FGC	Barcelona Pl. Espanya - Quatre Camins	15,82	9,64
Rodalies	Maçanet-Massanes - Molins de Rei	5,30	3,63
Rodalies	Maçanet-Massanes - Sant Vicenç de Calders	149,80	15,79
Rodalies	Aeroport - Maçanet-Massanes	8,63	7,55
Rodalies	Barcelona-Estació de França - Sant Vicenç de Calders	6,63	5,48
Rodalies	L'Hospitalet de Llobregat - Puigcerdà	12,90	10,46
Rodalies	Manresa - Sant Vicenç de Calders	8,65	4,32
Rodalies	Granollers Centre - Martorell	17,74	15,65

Font: Elaboració pròpia amb dades de Renfe i FGC.

tarifari integrat i de l'AMB cap a la primera corona i Barcelona ciutat va ser d'aproximadament un milió. La resta de desplaçaments van ser dins de la ciutat de Barcelona o bé dins de la primera corona, és a dir, els

municipis immediatament veïns de Barcelona.¹² Si ens fixem en les dades de mobilitat de l'INE del mapa 4

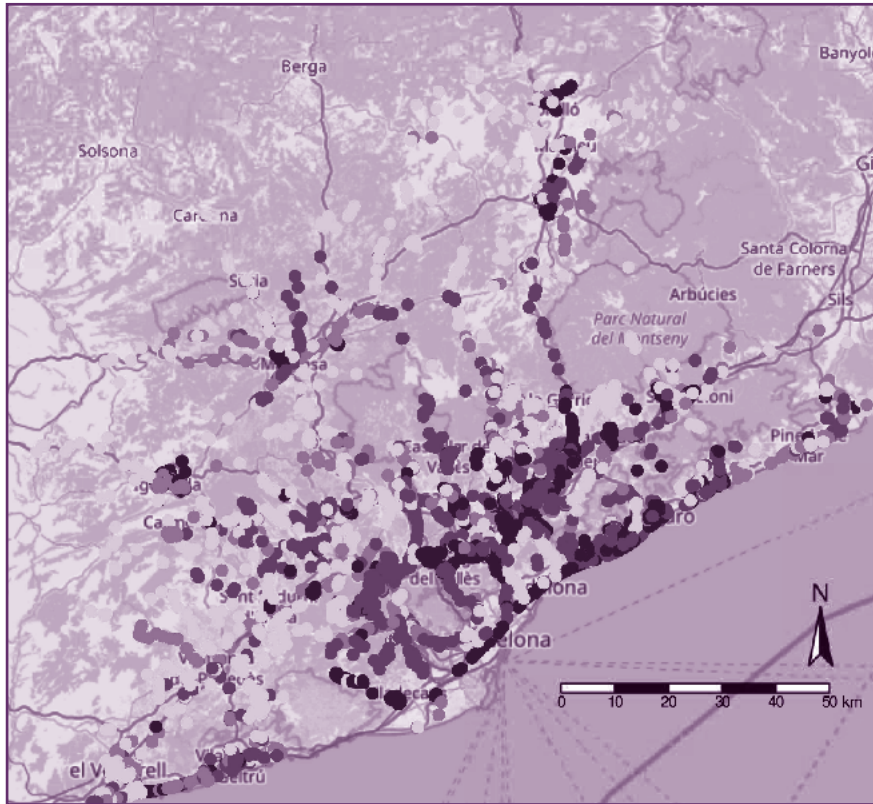
¹² AUTORITAT DEL TRANSPORT METROPOLITÀ, «Enquesta de Mobilitat en dia feiner».

veiem patrons relativament similars, malgrat que reculli desplaçaments on la persona s'està quatre hores o més al seu lloc de destinació i que només reculli una mostra dels desplaçaments totals. Veiem que la zona

Catalunya no ha quedat al marge de les dinàmiques de desindustrialització i concentració dels serveis a la zona central

Mapa 3

Temps mitjà d'espera a les estacions de bus interurbà (7 a 10 del matí)

Minuts

- 0 a 20
- 20 a 40
- 40 a 60
- 60 a 80

Font: Elaboració pròpia a partir de col·laboradors d'OpenStreetMap, Generalitat de Catalunya i Renfe.

central és la que rep més viatgers malgrat que les capitals de comarca i, en general, gran part dels municipis del Vallès Occidental, el Baix Llobregat i el Garraf també reben un nombre elevat de persones. Si observem els intercanvis de més de 150 persones que consten en el mapa 5 veiem, efectivament, una xarxa amb un centre fort a Barcelona però també amb petits centres al Vallès Occidental, Vic, Mataró, Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú, Igualada i Manresa.

Coherentment, si observem la proporció de persones que es mouen de la seva àrea de mobilitat —municipi o grup de municipis veïns— veiem que els valors més baixos són a la zona central i municipis propers, i que les capitals de comarca tenen valors força més baixos que els municipis cèntrics. En canvi, aquestes mateixes ciutats tendeixen a tenir una proporció més alta de ciutadania que es desplaça a Barcelona i els municipis del voltant entre el total de persones que en surten cada dia. Amb tot, i com es podria esperar, el factor determinant en el número de persones que es desplacen a Barcelona o els municipis propers és essencialment

El 2019 a l'RMB es van fer una mitjana de 19.259.471 desplaçaments —és a dir, moviments per qualsevol motiu fora del domicili habitual

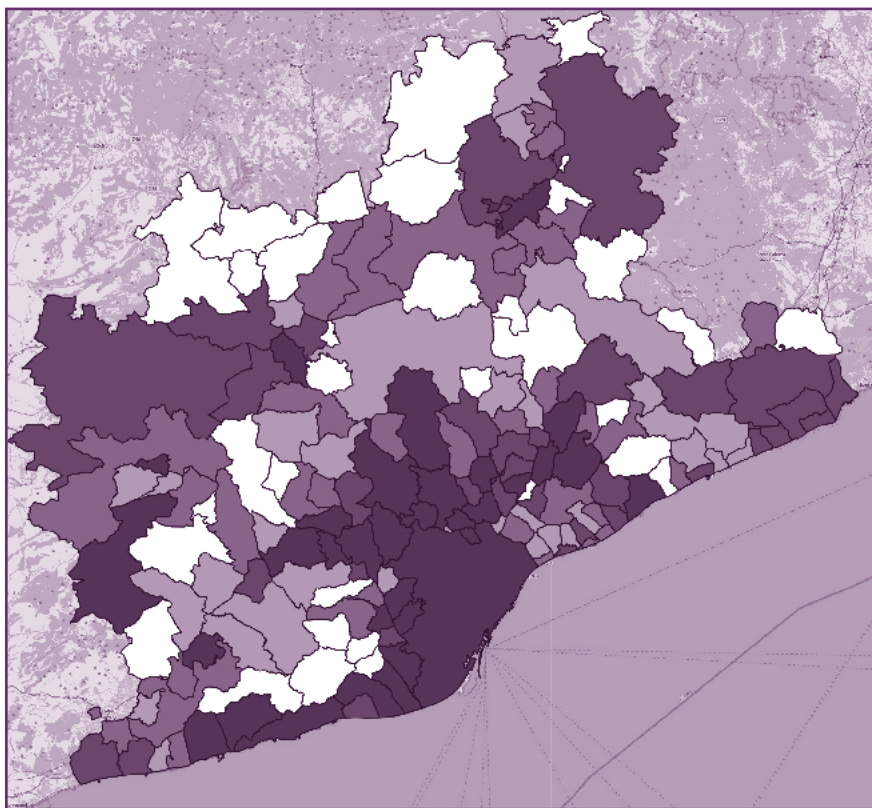
la distància, sense que la connexió per Rodalies hi tingui un paper destacable. Més aviat, apuntaria en direcció contrària: hi ha una adaptació de la població a la oferta de transports. De manera coherent al que presenten les dades de l'ATM, veiem al mapa 6 que la major part de municipis fora de l'Àrea Metropolitana no tenen pràcticament viatges a la zona central per la manca de transport públic.

Cal destacar també que, malgrat el fort pes del sector terciari, el teletreball ha disminuït notablement d'ençà de la primera onada de la pandèmia. Al total de l'Estat espanyol, només un 8% dels treballadors va teletreballar habitualment el tercer trimestre de 2021 —9% a Catalunya— quan aquest valor va arribar al 16,2% el segon trimestre de 2020.¹³ Per aquest motiu, podem pensar que, malgrat que la pandèmia segueixi viva, els patrons de mobilitat quotidiana han retornat a una certa normalitat.

13 OBSERVATORIO NACIONAL DE TECNOLOGÍA Y SOCIEDAD, «Flash datos de teletrabajo tercer trimestre».

Mapa 4

Persones que es desplacen diàriament a cada cel·la¹

Flux de persones

18 a 451

451 a 858

858 a 1.332

1.332 a 2.477

2.477 a 85.674

Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE i col·laboradors d'OpenStreetMap.

1 Cal recordar que les dades de l'INE són una mostra del total real de desplaçaments.

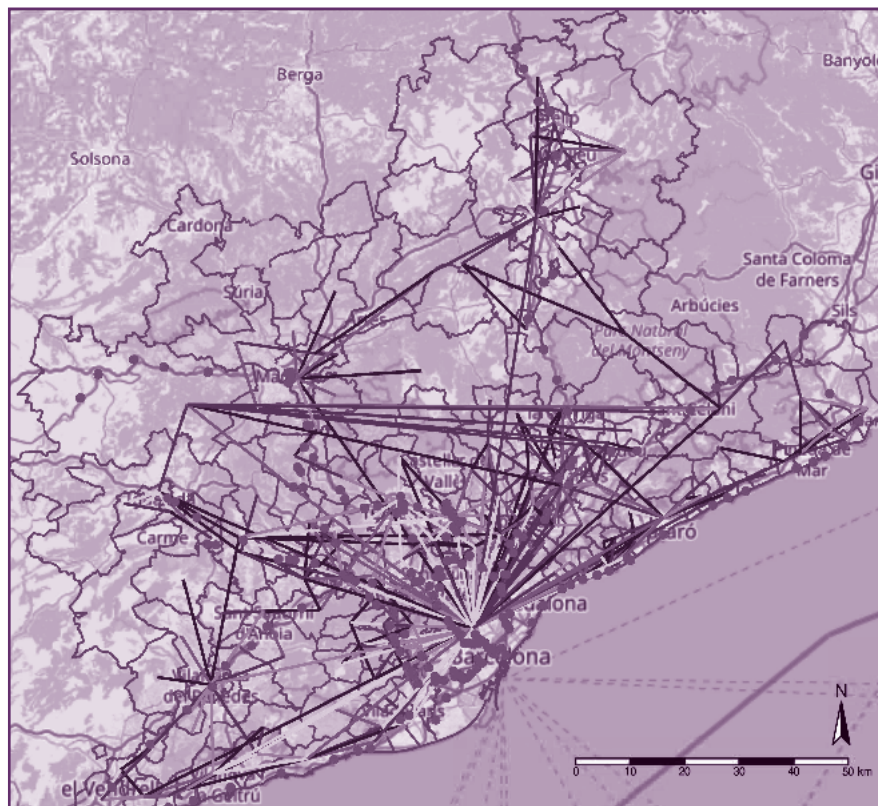
Si observem la proporció de persones que es mouen de la seva àrea de mobilitat veiem que els valors més baixos són a la zona central i municipis propers, i que les capitals de comarca tenen valors força més baixos que els municipis cèntrics

Si observem la modalitat d'aquests viatges, trobem que —amb dades de 2019— els que es dirigeixen cap a Barcelona ciutat són, en gran mesura, en transport públic: dels que provenen de l'RMB fora de l'Àrea Metropolitana, un 80% van ser en transport públic i un 66% els que provenien de la resta de l'àrea tarifària integrada. Ara bé, dels viatges que provenien d'aquestes dues zones però es van desplaçar a la resta de la primera corona en transport públic, només el 20% i el 4% respectivament van ser en transport públic. D'altra banda, els viatges dins de la resta del sistema tarifari integrat o de la resta de l'RMB van ser aclaparadorament en transport privat —només un 4 i un 8% respectivament van ser en transport públic.¹⁴

Retards, confiança i transparència

Un aspecte que no s'ha tocat en aquest article és tot allò que fa referència als retards i incidències en el servei que sovint s'associen al servei de rodalies. Aquest article no

Mapa 5
Fluxos diaris de més de 150 persones

Flux de persones

- 151 a 194
- 194 a 255
- 255 a 370

- 370 a 618
- 618 a 8.344

Xarxa

- Rodalies i FGC

¹⁴ AUTORITAT DEL TRANSPORT METROPOLITÀ, «Enquesta de Mobilitat en dia feiner».

Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE i col·laboradors de l'OpenStreetMap.

Malgrat que la pandèmia segueixi viva, els patrons de mobilitat quotidiana han retornat a una certa normalitat

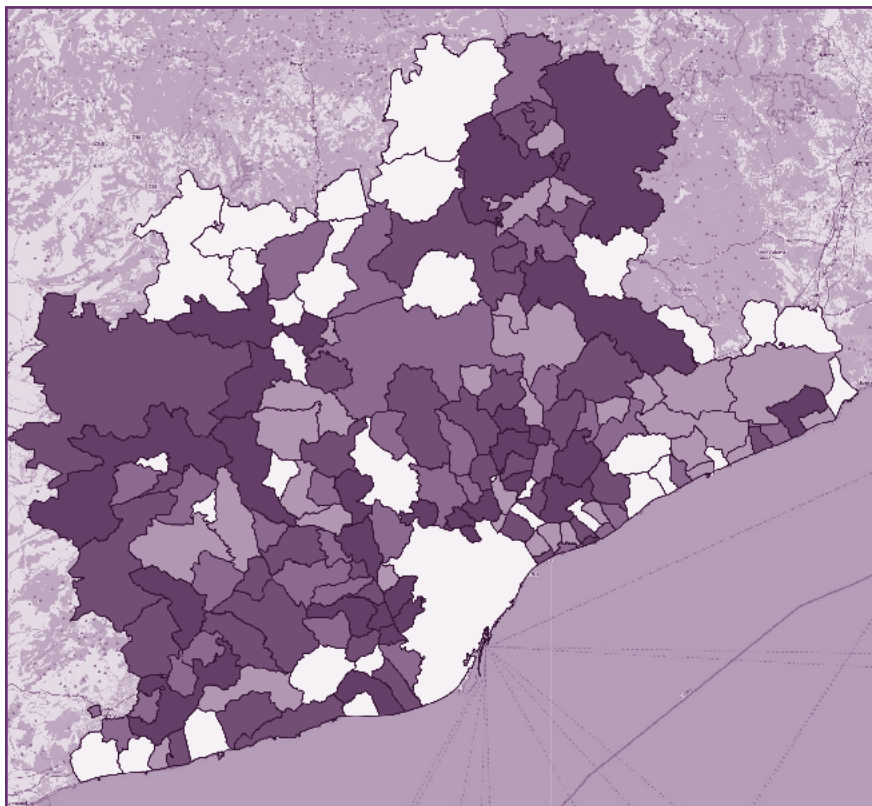
hi ha entrat per un motiu molt senzill: no existeixen dades que corroborin si aquestes percepcions són reals. Si mirem els perfils de twitter de Rodalies de Catalunya i Ferrocarrils de la Generalitat observem que, per part d'FGC, entre el dia 11 de novembre de 2021 i el dia 9 de febrer de 2022 —76 dies—, s'han fet servir els hashtags «#atenció», «#incidència» o «#retard» un total de 18 dies (23,68%) mentre que per part de Renfe Rodalies, ha estat 26 cops (34,21%). Malgrat que això no permet veure la magnitud real d'aquestes afectacions, sí que justificaria la percepció de problema relativament corrent. El fet de no disposar d'un històric de dades d'incidències i retards no permet, però, veure fins a quin punt aquesta percepció està realment basada en la realitat i com afecten en l'elecció de mobilitat de la ciutadania.

Conclusions

En aquest article hem vist el sistema de transport interurbà a l'RMB i la seva àrea de transport públic integrat. Cal destacar-ne la amplíssima cobertura territorial, especialment quan es té en compte les connexions

Mapa 6

Proporció de persones que surten de la seva àrea de residència a l'Àrea Tarifària Integrada, ràtio

Flux de persones

Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE i de col·laboradors de l'OpenStreetMap.

Els viatges dins de la resta del sistema tarifari integrat o de la resta de l'RMB van ser aclaparadorament en transport privat —només un 4 i un 8% respectivament van ser en transport públic

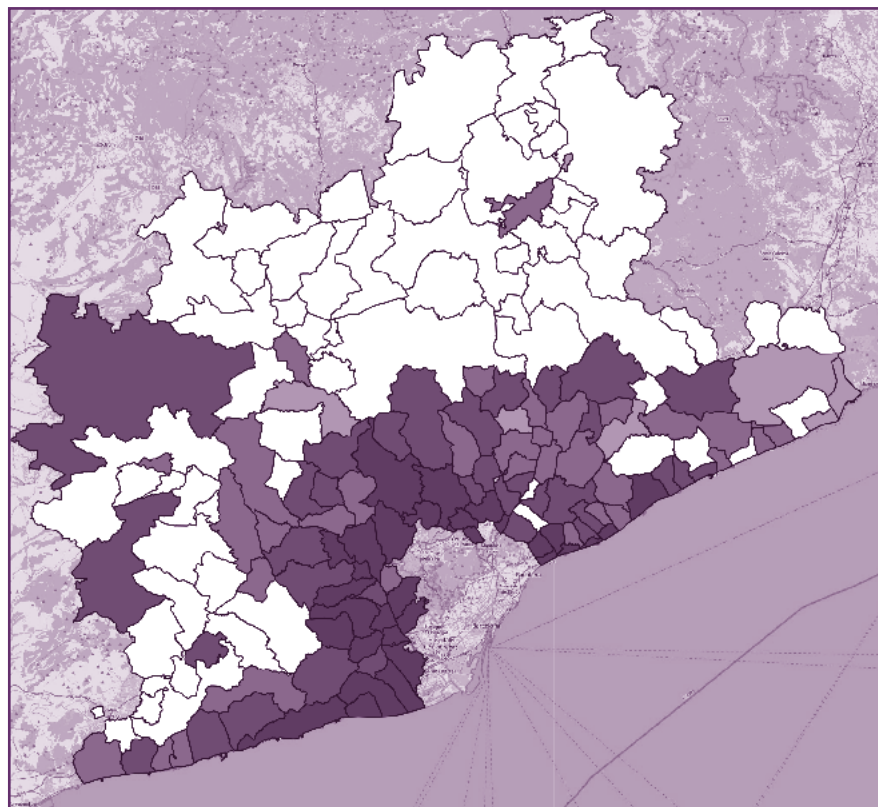
entre el bus interurbà i el ferrocarril de rodalies. S'han detectat aspectes amb marge de millora pel que fa a les freqüències de pas en algunes línies, així com en el total del bus interurbà, on la major part d'estacions tenen freqüències superiors a una hora d'espera en hora punta.

Hem vist també la necessitat de connectar el centre d'una regió metropolitana amb tot el territori. En un moment on l'activitat econòmica tendeix a concentrar-se, cal garantir sempre la possibilitat de moure's amb transport públic. Malgrat això, observem dues coses: primerament que gran part dels desplaçaments no són cap al centre; i en segon lloc, que excepte els desplaçaments cap a Barcelona ciutat, la major part de trajectes que tenen origen a la Regió Metropolitana menys central o a la resta del sistema tarifari integrat es fan encara amb vehicle privat. En l'actual situació d'emergència climàtica, es fa imprescindible canviar-ho, més encara quan l'eliminació dels peatges a les autopistes suposa un risc d'incentivar més desplaçaments en vehicle privat.

Què ens cal, doncs? En primer lloc, seguir reforçant i invertint en el

Mapa 7

Proporció de persones que es desplacen a la zona central de l'RMB, ràtio

Flux de persones

Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE i de col·laboradors de l'OpenStreetMap.

En un moment on l'activitat econòmica tendeix a concentrar-se, cal garantir sempre la possibilitat de moure's amb transport públic

sistema català de rodalies, tant en Ferrocarrils de la Generalitat com, particularment en Rodalies Renfe. La història d'incompliments per part del Govern espanyol és prou llarga i coneguda. El mateix 2021, només es va executar el 22% del total pressupostat per a Rodalies.¹⁵ La desaparició dels peatges fa que els viatges en vehicle privat per les vies més ràpides siguin menys costosos i, per tant, els incentius a utilitzar el transport públic siguin menors. Per aquest motiu, es fa imprescindible mantenir i millorar la xarxa de Rodalies.

D'altra banda, com hem vist, aquest no és l'únic repte del transport públic interurbà a Catalunya. Cal promoure que els desplaçaments que no són cap a Barcelona ciutat també siguin en transport públic, totalment o parcialment. Així doncs, cal que el màxim nombre de desplaçaments siguin exclusivament en transport públic i, si no és possible, que siguin multimodals, és a dir, combinant transport privat i públic. Per això, primer de tot, replantejar i reforçar el transport interurbà en

autobús, reforçant les línies amb més trànsit potencial i garantint sempre la connexió amb la xarxa de ferrocarrils de rodalies, almenys a les estacions principals. Queda una tercera eina, que és l'anomenat 'Park and Ride' [Aparca i agafa el transport públic]. La idea darrere d'aquesta eina és promoure que els trajectes en transport privat siguin tan curts com sigui possible i s'opti per el transport públic per, almenys, una part del trajecte. Aquesta eina, malgrat que permet suplir les mancances d'un sistema de transport públic interurbà, presenta un risc que és de, sense voler-ho, incentivar l'ús del vehicle privat o fer-hi trajectes més llargs si se sap que es trobarà aparcament gratuït a prop de la destinació. Per aquest motiu, no pot substituir un sistema capil·lar i potent de transport públic i s'ha d'estudiar amb molt detall on cal ubicar els aparcaments per a canviar al transport públic, cosa que queda totalment fora de l'abast d'aquest article.¹⁶

Així doncs, hem vist un breu resum dels moviments diaris i l'oferta de

transport públic a l'Àrea Tarifària Integrada de la Regió Metropolitana de Barcelona. El sistema de transport interurbà és, en conjunt, robust, però amb encara molts reptes i moltes mancances que cal solucionar per a garantir un territori equilibrat i uns desplaçaments amb el mínim impacte ambiental possible. ■

15 RIUS MONTANER, «El govern espanyol només executarà el 22% del pressupostat per a Rodalies aquest 2021».

16 Vegeu PARKHURST, «Park and ride» per a una discussió sobre els efectes d'aquesta política en el volum de trànsit privat.

■ Bibliografia

AMERICAN PUBLIC TRANSPORT ASSOCIATION. «Glossary of Transit Terminology» [en línia]. Washington DC, 1994. Disponible a: <www.apta.com>.

AUTORITAT DEL TRANSPORT METROPOLITÀ. «Enquesta de Mobilitat en dia feiner» [en línia]. Barcelona, 2019. Disponible a: <www.atm.cat>.

CASTELLS, Manuel. *The Rise of the Network Society*. Massachusetts: Blackwell Pub, 1996.

GENERALITAT DE CATALUNYA. «Pacte Nacional per a la Indústria» [en línia]. A Direcció General d'Indústria. Barcelona, 2017. Disponible: <www.empresa.gencat.cat>.

FERROCARRILS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA. «OpenData - descarrega les dades» [en línia]. A FGC (blog). Disponible a: <www.fgc.cat>.

FRIEDMANN, John. «The World City Hypothesis» [en línia]. A Development and Change, núm. 1, pàg. 69-83, 2018. Disponible a: <www.doi.org>.

GENERALITAT DE CATALUNYA. «Autobusos interurbans de Catalunya —línies, horaris i parades» [en línia]. A Departament de Territori i Sostenibilitat. Disponible a: <www.territori.gencat.cat>.

GOOGLE. «Descripció general de la Especificació GTFS estàtica» [en línia]. A Google Developers. Disponible a: <www.developers.google.com>.

INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA. «Idescat. Anuari estadístic de Catalunya. PIB. Per sectors. A preus corrents» [en línia]. Disponible a: <www.idescat.cat>.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA. «Estudios de Movilidad a partir de la telefonía móvil» [en línia]. Disponible a: <www.ine.es>.

KEARNEY, Michael. «rtweet: Collecting and analyzing Twitter data» [en línia]. A *Journal of Open Source Software*, núm. 42, 2019. Disponible a: <www.doi.org>.

OBSERVATORIO NACIONAL DE TECNOLOGÍA Y SOCIEDAD. «Flash datos de teletrabajo tercer trimestre» [en línia]. Madrid, 2021. Disponible a: <www.ontsi.es>.

PARKHURST, Graham. «Park and ride: Could it lead to an increase in car traffic?» [en línia]. A *Transport Policy*, núm. 2, pàg. 15-23, 1995. Disponible a: <www.doi.org>.

PEBESMA, Edzer. «Simple Features for R: Standardized Support for Spatial Vector Data» [en línia]. A *The R Journal*, núm. 1, 2018. Disponible a: <www.doi.org>.

POLETTI, Flavio (et al.). *tidytransit: Read, Validate, Analyze, and Map GTFS Feeds —versió 1.3.0* [en línia]. Disponible a: <www.CRAN.R-project.org>.

RENFE. «Conjuntos de datos - Renfe Data» [en línia]. Disponible a: <www.data.renfe.com>.

RIUS MONTANER, Núria. «El govern espanyol només executarà el 22% del pressupostat per a Rodalies aquest 2021». A *Diari Ara*, de

14 d'octubre de 2021. Disponible a: <www.ara.cat>.

ROVIRA, Joan Ramon; GUTIÉRREZ, Sandra; MARLY, Alejandra. «Deslocalització industrial a Catalunya: impacte, determinants i perspectives» [en línia]. A *Papers de l'Observatori de la Indústria*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2020. Disponible a: <www.empresa.gencat.cat>.

SASSEN, Saskia. *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton, Nova Jersey: Princeton University Press, 2001.

SCOTT, Allen John. *Social economy of the metropolis: Cognitive-cultural capitalism and the global resurgence of cities*. Oxford; Nova York: Oxford University Press, 2009.

TAYLOR, Peter; DERUDDER, Ben. *World City Network. Vol. 2*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, 2015.

TENNEKES, Martijn. «Tmap: Thematic Maps in R» [en línia]. A *Journal of Statistical Software*, núm. 6, 2018. Disponible a: <www.doi.org>.

WESTLUND, Hans. «Urban-rural relations in the post-urban world». A TIGRAN, Haas; WESTLUND, Hans. *In the post-urban world emergent transformation of cities and region in the innovative global economy*, pàg. 70-81. A *Regions and Cities*, núm. 123. Abington, Oxon: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018.

WICKHAM, Hadley (et al.). «Welcome to the Tidyverse» [en línia]. A *Journal of Open Source Software*, núm. 43, 2019. Disponible a: <www.doi.org>.

full de càlcul

La «Gran renúncia» i la complexitat del món del treball i la gestió de les persones

vista prèvia >

Als EUA s'està produint un fenomen en relació amb els llocs de treball: la gran dimissió, un moviment de treballadors i treballadores que deixen les seves feines. Què produeix aquest fet? Seria possible que arribés a Europa i a Catalunya? Per entendre aquesta tendència i analitzar-la cal afrontar el repte de la gestió de les persones situant la motivació al centre de les relacions laborals.

Esther Sánchez Torres

Doctora en Dret del Treball, Consultora en RRHH i desenvolupament organitzatiu, formadora i experta en mercat de treball i gestió de persones

@estsanchezt

Venen aires nous des dels EUA?

El 2021, el mercat de treball als EUA va experimentar un moviment sense precedents.

Generalment, les dades d'ocupació als EUA són objecte d'interès, tot i que de vegades l'anàlisi comparada oblidí diferències de context del tot rellevants. Segons el Bureau of Labor Statistics [el ministeri de treball nord-americà],¹ la taxa d'atur actual —amb dades tancades al gener del 2022— és del 4% afectant un total de 6,5 milions de persones —en el mateix període aquesta taxa és del 10,2% a Catalunya.² El 2020, abans de la pandèmia, però, als EUA la taxa se situava al 3,5%, molt a prop de la xifra actual, amb un impacte absolut sobre 5,7 milions de persones.

De fet, al gener del 2022, sis milions de persones reportaven haver perdut la seva feina com a conseqüència directa de la Covid-19, o bé perquè les persones empleadores no els hi van

donar feina o, directament, perquè els negocis en els que treballaven van desaparèixer.

Altres dades rellevants que ens poden ajudar a entendre el context del mercat laboral estatunidenc és la seva taxa de població activa, del 62,2%, i la taxa d'ocupació del 59,7%, més elevades que a Catalunya —del 61,3% i del 55% respectivament.³

Quan descendim per analitzar les causes de la desocupació als EUA, observem que en, en primer lloc, un 49% es tracta de persones objecte d'acomiadament o que van veure finalitzats els seus contractes temporals. En segon lloc, un 29,8% es tracta de persones que van tornar a incorporar-se al mercat de treball des d'una situació d'inactivitat tot i que sense trobar feina —és a dir, després de finalitzar els estudis, de situacions incapacitants o per accedir per primera vegada al món del treball. En tercer lloc, un 14,5% es tracta de persones que van deixar voluntàriament la seva feina. I finalment, el 6,5% restant es tracta de

noves entrades al mercat de treball. Per poder contextualitzar adequadament les dades és important que recordem que els EUA no apliquen la mateixa lògica regulatòria en el mercat de treball que a molts països de la UE. L'acomiadament no està regulat amb caràcter generalitzat i de forma estandarditzada, de manera que, generalment, el contracte de treball es pot resoldre per ambdues parts de forma voluntària en qualsevol moment, sense un dret indemnitzatori obligatori i sense drets prestacionals de caràcter públic.

Aquesta volatilitat i inseguretat contrasta, però, amb un destacable dinamisme en la rotació del mercat de treball, fet que explica que el 61% dels casos la durada de l'atur no s'allargui més de dos mesos. De fet, només el 25,8% de les persones aturades registrades el gener de 2022 porten més de cinc mesos en aquesta situació. A Catalunya, com a referència comparada, el 22,5% de les persones aturades porten fins a sis mesos en aquesta situació, el 61,8% entre sis i dotze mesos, i el 18,7% fa més d'un any que estan en situació d'atur.⁴

1 US DEPARTMENT OF LABOUR, «The employment situation — january 2022».

2 OBSERVATORI DEL TREBALL I EL MODEL PRODUCTIU, «Resum dels resultat de l'EPA».

3 OBSERVATORI DEL TREBALL I EL MODEL PRODUCTIU, «Dades trimestrals».

4 OBSERVATORI DEL TREBALL I EL MODEL PRO-

Més de deu milions de persones treballadores actualment registrades com a aturades als EUA van deixar la seva feina en el darrer any de manera voluntària

Aquest dinamisme també pot explicar una altra dada: el 14,5% de l'atur està representat per persones que han deixat la seva feina voluntàriament. No és un fenomen nou. Si s'analitza la sèrie històrica,⁵ veurem que el nivell de rescissions del contracte de treball per part de les persones treballadores als EUA és un fet endèmic, de manera que generalment cada mes abandonen voluntàriament les seves empreses un volum de persones que pot oscil·lar entre les 500.000 i el milió; i que, de fet, els pics més destacables no els situem després de la pandèmia, sinó entre 1990 i 1992 o entre finals del 2011 i començaments del 2012.

Per què, doncs, parlem ara del fenomen de la «Gran renúncia» com si fos un fet insòlit o extraordinari?

Si parlem d'aquestes persones que, havent deixat la seva feina consten actualment com a aturades, podem

donar temptativament dues explicacions. És cert que, especialment des del 2016, s'observava una caiguda en el número de dimissions que aboquen a una situació d'atur, que va arribar l'abril de 2020 a nivells molt similars als observats en la primera part de la dècada de 1970; i que des de llavors l'escalada no s'ha aturat, fins al punt que més de deu milions de persones treballadores actualment registrades com a aturades van deixar la seva feina en el darrer any de manera voluntària.

Però alerta: aquesta situació coincideix en el temps amb un altre fenomen, aquest sí, inusual i sense precedents. Un seguit d'estudis encapçalats per la consultora global McKinsey&Company⁶ o el Massachusetts Institute of Technology (MIT),⁷ molt connectats amb el seguiment dels efectes de la pandèmia sobre les persones treballadores i les organitzacions, han posat de manifest com un elevat percentatge de persones, que se situa al voltant del 40%,

es mostra profundament descontent amb les seves empreses, fins el punt que contempen seriosament abandonar-les en els propers 3-6 mesos.

De la mateixa manera, els darrers informes del US Bureau of Labour Statistics sobre creació de nous llocs de treball i rotació en la contractació⁸ posen de manifest un moviment sostingut de canvis contractuals durant el 2021 i que, de manera acumulada, podria haver afectat més de 30 milions de persones.⁹ Són dades que poden explicar-se perfectament en correlació amb les xifres de creació de nous llocs de treball.

I és que és del tot lògic: en el moment en el que l'economia es reactiva, es generen noves oportunitats, i més en un canvi de paradigma econòmic com el que estem experimentant. Per tant, s'incrementa la confiança entre els empleats

⁸ US BUREAU OF LABOUR STATISTICS, «Job openings and labor turnover survey».

⁹ A l'espera del proper informe, les darreres dades, corresponents als mesos de novembre i desembre de 2021, mostren un moviment mensual de sortides i transicions a d'altres empreses de més de quatre milions al mes. Veure US BUREAU OF LABOUR STATISTICS, «State job openings and labor turnover summary».

DUCTIU, «Butlletí del perfil de l'atur».

⁵ ECONOMIC RESEARCH. «Unemployment level. Job leavers».

⁶ SULL; SULL; ZWEIG, «Toxic culture is driving the Great Resignation»; DE SMET, «'Great Attrition' or 'Great Attraction?' The choice is yours».

⁷ SULL; SULL; ZWEIG, «Toxic culture is driving the Great Resignation».

El cost d'un canvi de feina per a una persona treballadora als EUA és incomparablement més baix que a Catalunya

respecte de les seves opcions per trobar projectes professionals més interessants i beneficiosos i, conseqüentment, es disparen els processos de «*head-hunting*» [selecció de personal] i «*job-hunting*» [cerca de feina].

De nou cal fer un apunt cultural i de context. Des del moment, com dèiem, que als EUA no s'aplica la lògica on meriten les antiguitats associades al càlcul d'indemnitzacions en cas d'acomiadament, i no existeix un sistema de seguretat social i de protecció a la desocupació equivalent al de la major part dels països de la UE, el cost d'un canvi de feina per a una persona treballadora als EUA és incomparablement més baix que aquí. Dit d'una altra manera, per a una persona treballadora a Catalunya amb una antiguitat significativa, és més costós deixar la seva feina per un projecte nou, a menys que comporti un salt professional o econòmic important o que estigui clarament descontenta amb l'actual lloc de treball, perquè si el projecte no és l'esperat, pot arribar a perdre qualsevol dret d'atur i, en tot cas, haurà posat el comptador a zero pel que fa al dret a una possible

indemnització en cas d'acomiadament —llevat que hagi tingut l'opció de pactar algun blindatge.

Aquestes característiques del sistema estatunidenc fan que la manifestació externa de la «Gran renúncia» sigui un fenomen eminentment local i, per tant, que estigui molt arrelat a les dinàmiques culturals i del mercat de treball dels EUA.

Cal, no obstant, parar atenció sobre algunes de les reflexions que s'han obert al seu propòsit, no només per entendre el fenomen en la seva amplitud sinó, també, perquè podria ser que a l'àmbit europeu i català la seva expressió adopti una forma diferent, com per exemple, a través d'un increment de les patologies psicossocials. O també podria significar que la «Gran renúncia» dels EUA es tradueix en un increment de les taxes de desmotivació, que podria arrossegar a un altre tipus de sortida: la «gran renúncia presencial».¹⁰

10 Sobre els factors que determinen la qualitat en el treball i, per tant també, la motivació de les persones treballadores, es pot consultar la 6ª Enquesta Europea de Condicions de Treball a: www.eurofound.europa.eu/ Veure també, DAJNOKI; BÁBA ÉVA; MIKLÓS, «Factors influencing well-being at work» [en línia]. Disponible a: www.researchgate.net.

Les raons de la «Gran renúncia»

De moment, és important destacar que la «Gran renúncia» als EUA no és un procés que estigui concentrat o que es manifesti prevalentment en un sector o subsector productiu determinat, sinó que es manifesta de manera transversal tant en la indústria, com en el sector serveis. No hi ha, doncs, patrons «funcionals» que puguin explicar el seu comportament.

De fet, la major part d'estudis publicats en relació amb aquest tema apunten directament a la qualitat i a la salut organitzativa com a causa arrel al darrere de la major part d'aquestes sortides laborals. Segons el MIT, les companyies amb una millor reputació al voltant de la seva cultura empresarial, han experimentat una menor afectació.¹¹

Però, alhora, hi ha dades que ens plantegen certes incògnites. Algunes empreses punteres i referents en innovació —per tant, a priori, amb un atractiu especial en termes de projecció i experimentació— o,

11 SULL; SULL; ZWEIG, «Toxic Culture Is driving the Great Resignation».

Podem començar a albirar la inconsistència de la gestió dels caps a bona part de les organitzacions i les dinàmiques profundes d'incomunicació, d'alerta i cura que existeixen en el si de l'empresa

fins i tot, que s'han visibilitzat com a empreses amb models de gestió de persones aparentment flexibles i obertes i amb unes condicions salarials situades en els percentils més alts,¹² estan experimentant una major taxa d'afectació per aquestes sortides.

Ens diu això que no és or tot el que llueix? És difícil de respondre a la pregunta quan no hi ha dades objectives, fiables i representatives que ens donin més elements quantitatius i qualitatius des dels quals fer la valoració. En tot cas, sí que val la pena recordar que ens trobem probablement davant d'una situació que afecta només un estrat social determinat de persones treballadores: aquelles amb prou talent i qualificació, com per a desenvolupar feines de valor estratègic o per a gaudir d'un especial posicionament competitiu en el mercat. Les que no ho són, de ben segur, se situen en l'altre pol del mercat de treball, caracteritzat per un elevat nivell de precarietat que aboca a la necessitat i voluntat de mantenir-se treballant a l'empresa, sigui com sigui.

12 Com és el cas de l'empresa Netflix, el model de gestió de persones del qual està descrit a HASTINGS; MEYER, *Aquí no hay reglas*.

No deixa de ser sorprenent el desajust de mirades que existeix entre agents empleadors i persones empleades al voltant de les raons per les quals s'està produint aquest fenomen.

En el cas dels primers, s'identifiquen com a raons, per una banda el fet que les persones que renuncien hagin trobat un treball millor, una inadequada compensació i finalment qüestions associades a la conciliació de la vida familiar i laboral.

Per la seva banda, les persones empleades esgrimeixen com a motius principals el fet de no sentir-se valorades per l'organització ni pel seu manager, i la manca de sentiment de pertinença.

De forma tangencial, a un segon nivell, esmenten igualment el poc potencial de desenvolupament de carrera, la poca qualitat humana dels equips i la manca de flexibilitat en els horaris.¹³

13 COUCH, «Culture matters even more while fighting the Great attrition»; COE (et al.), «Returning to work: Keys to a psychologically safer workplace».

Caldria fer-nos una primera pregunta respecte a la visió empresarial: A partir de quina informació les empreses coneixen les veritables raons de la sortida dels i les seves treballadores? És cert que algunes empreses disposen de les anomenades «entrevistes de sortida», però realment quan un treballador participa en aquests tipus d'entrevistes, dona els motius reals de la seva marxa? Què hi té a guanyar? O, dit d'una altra manera, quins motius té per fer-ho en el moment de la sortida, quan no ho ha fet abans que «la sang arribés al riu»? Són preguntes incòmodes, perquè a través d'elles podem començar a albirar la inconsistència de la gestió dels caps a bona part de les organitzacions i les dinàmiques profundes d'incomunicació, d'alerta i de cura que existeixen en el si d'una empresa.

Aquest és un símptoma de la pobra cultura preventiva de les companyies, que desaprofiten eines de predicció o de seguiment de la salut psicosocial dels equips i dels treballadors i treballadores, o que les vulgarden i confonen amb les enquestes de clima laboral o els projectes d'«employee experience», inspirats en les

És inqüestionable que determinades conductes directives, per acció o omissió, han estat determinants per provocar o accelerar aquests canvis de feina

tècniques del «customer employee journey» i, per tant, molt vinculades a les estratègies de marca empleadora, l'objectiu de les quals està més enfocat a atraure talent, que a garantir realment i en tot el seu abast el benestar de les persones.

Si seguim aprofundint en les explicacions empresarials, sorgeix una altra pregunta que és usual en les respostes dels empleats: què vol dir «ha trobat un millor treball»? Què s'amaga darrere aquesta expressió amb tantes interpretacions possibles? I per què tot sovint naturalitzem aquesta raó? Si en lloc de l'àmbit de gestió de persones estiguéssim en l'àmbit del màrqueting i referint-nos als clients, aquesta raó no generaria un autèntic terrabastall?

En moltes ocasions aquesta resposta de «millor treball» vindrà referit a un projecte més interessant, unes millors condicions salarials, una major proximitat amb el domicili, o unes millors condicions de treball, especialment pel que fa a la gestió del temps. Però realment, això és el que actualment conforma el concepte de «millor treball» per a totes aquestes persones que són prou afortunades

com per a poder canviar de feina? I podem veure algun canvi en el concepte de «millor treball» respecte del que existia abans de la pandèmia de la Covid-19?

Abans de contestar, cal fer un apunt. Referir-nos a la pandèmia com a causa d'aquesta «gran renúncia» és col·locar-nos en un punt cec. És inqüestionable l'impacte que, sobre les persones treballadores han tingut, primer, la pandèmia i, després, el retorn a les oficines —tant quan ha estat possible i voluntari, com quan ha estat imposat. I no només parlem d'impacte en l'àmbit de la salut mental,¹⁴ sinó també al període de reflexió sobre el reposicionament personal i al fet de repensar les prioritats vitals.¹⁵

És inqüestionable que determinades conductes directives, per acció o

14 COE, «Returning to work: Keys to a psychologically safer workplace». DE SMET, «The Great Attrition: Wanting the best, keeping the worst». DE SMET, Aaron (et al.), «The Great Attrition: Wanting the best, keeping the worst».

15 HELLMAN, «¿Una gran renuncia en España? Hablemos de Gran Re-Evaluación»; WILES, «Employees seek personal value and purpose at work. Be prepared to deliver»; GERDEMAN, «COVID Killed the traditional workplace. What should companies do now?».

omissió, han estat determinants per provocar o accelerar aquests canvis de feina. La incapacitat per a generar dinàmiques d'equip a distància, de mantenir la direcció, d'adaptar-se als nous entorns digitals o, simplement, per a no sobrecarregar de feina o no caure en conductes d'hipercontrol i desconfiança enfront a la realitat del teletreball, han posat en el centre del visor de moltes persones empleades la qualitat —o no— del seu treball.¹⁶

La Covid-19 va matar el lloc de treball i la relació laboral tradicional. Ara bé, des de fa anys la major part d'estudis al voltant del comportament organitzatiu posen de manifest que la veritat del que ens motiva i que fa que desitgem seguir treballant a una organització té més a veure amb factors intrínsecs que amb qüestions transaccionals, com les esmentades anteriorment.¹⁷

I també des de fa anys, veiem un procés de transformació o de reinvençió organitzativa, impulsat pels movi-

16 GERDEMAN, «COVID Killed the traditional workplace. What should companies do now?».

17 Per tots, PINK, *Drive. The surprising Truth About What Motivates Us*. CSIKSZENTMIHALYI, *Flow*.

La complexitat més gran dels sistemes productius i la necessitat urgent que les persones despleguin més i noves competències, comença a fer aflorar algunes resistències o disfuncions

ments «agile», «la cultura teal»¹⁸ i els nous models d'organització del treball,¹⁹ que no és casual que alimentin la seva potència com a conseqüència de la major diversitat que comença a observar-se a les empreses, tant des del punt de vista de gènere, com generacional i cultural i que, de mica en mica, va trencant el paradigma d'organització monolític clàssic de l'«homo laboris», i el propi concepte i sentit del «treball» com a activitat social prevalent.

Tot això amb el teló de fons d'un mercat de treball més obert i transparent, on la reputació i imatge de marca de les empreses difoses a través de les xarxes són alhora, una gran oportunitat, però també una gran amenaça.

Això vol dir que, més enllà de la contingència provocada pel fet de la pandèmia que, en tot cas, ha jugat un paper accelerador en molts àmbits

18 Ens referim a les formes d'organització del treball a través d'equips i projectes multidisciplinars, autogestionats i sense nivells de comandament, que funcionen a través de fórmules de LALOUX, *Reinventar las organizaciones*.

19 WHITEHURST, *The Open Organization. Igniting Passion and Performance*.

—un d'ells el de la «gran renúncia»—, la lluita pel talent, d'una banda, o la recerca del benestar a la feina, per l'altra, es debaten en un camp de joc claríssim: la qualitat organitzativa.

La «gran revolució»: un camí evolutiu que cal que emprenguin les empreses

La manera de millorar l'acompliment, incrementar la productivitat i contagiar la cultura de l'excel·lència en moltes empreses és encara recompensant allò que es fa bé, i castigant allò que es fa malament.

Generalment l'esquema ha funcionat fins ara, però la complexitat més gran dels sistemes productius i la necessitat urgent que les persones despleguin més i noves competències, comença a fer aflorar algunes resistències o disfuncions.

Els treballs duts a terme per Douglas McGregor (1906-1964),²⁰ Frederick Herzberg (1923-2000)²¹ i W. Edwards

20 MCGREGOR, *The Human Side of Enterprise*.

21 HERZBERG; MAUSNER; SNYDERMAN, *The Moti-*

Deming (1900-1993)²² han marcat un relat que ja des de la dècada de 1960, apunta que la ruta cap a la qualitat i la millora contínua transita pels territoris de les motivacions intrínseques, més que per la dels motivadors extrínsecs clàssics com els «bonus» o els plans d'incentius. Hi ha, sens dubte, factors com el salari, les condicions de treball o la seguretat del contracte, l'absència del qual genera descontentament, però la presència del qual —i per això se'ls anomena factors «higiènic»— no determina la satisfacció en el treball.

Per contra, hi ha una altra sèrie de factors —aquests de naturalesa intrínseca i que aprofundeixen en les arrels de la identitat, del sentit de comunitat i de la transcendència—, que són els que veritablement impulsen la satisfacció i l'exercici i, per tant, sobre els quals la direcció de tota organització s'hauria d'enfocar i parar atenció.

Per començar, ja tenim un primer repte en el llenguatge. En la lògica

vation to Work; HERZBERG, «One More Time: How do you Motivate Employees?».

22 DEMING, *The essential Deming. Leadership Principles for the Father of Quality*.

La ruta cap a la qualitat i la millora contínua transita pels territoris de les motivacions intrínseques, més que per la dels motivadors extrínsecs clàssics com els «bonus» o els plans d'incentius

«managerial» —profundament imbuïda de tot allò nítida i quantitativament «objectiu»—, idees aparentment tan etèries com «identitat», «sentit de comunitat», «sentit de pertinença», o «transcendència» sonen molt poc «empresarials» quan es fa referència a la gestió de persones, tot i que, paradoxalment, en el territori de les vendes i de la relació amb el client siguin aspectes crucials.

Si a més afegim que l'argot de recursos humans ha generalitzat el qualificatiu de «soft» —de l'anglès «tou»— per referir-se a aquest tipus d'aproximacions, no ha d'estranyar que s'hagi portat al terreny del «secundari», «menor» o «menys prioritari» tot el que vingui referit al talent o a la motivació.

I si, alhora, la introducció d'aquestes idees s'ha fet de manera desordenada i sense haver assegurat la concurrència prèvia dels «factors higiènics» i de la mínima qualitat a l'operativa dels processos de treball, el fracàs a l'hora de motivar les persones treballadores i d'aconseguir la tan desitjada qualitat en el treball, està servit.

El segon repte tampoc no és menor. És molt més fàcil i ràpid implementar un complement o una millora salarial, que submergir-se de forma coherent i consistent en la complexitat dels processos i eines que impacten en els factors intrínsecs: polítiques de comunicació, de participació, d'innovació, d'avaluació i desenvolupament professional, de gestió dels usos del temps, d'activisme social corporatiu...

I com que lamentablement no hi ha una cultura generalitzada de la mesura i l'analítica des de la qual es puguin tenir coneixement i evidències dels impactes d'aquests processos i eines —especialment en termes d'estalvis— caiem a la profecia autocomplerta: «això no serveix per a res».

I finalment, un tercer repte. El dels equilibris dins de les organitzacions, entre els quals Muhammad Yunus (1940) anomena «profit maximizers» —que Daniel H. Pink (1964) anomena «Type X»— i els «purpose maximizers» —que qualifica com a «Type I». En aquest equilibri hi estan implicats no sols persones amb càrrecs directius,

sinó també i molt especialment, els i les treballadores. Quan hi ha diverses visions entre el col·lectiu de professionals, respecte del que es busca i es vol de l'organització, poden aparèixer problemes de cohesió i «pau —equilibri— social» que, alhora, poden derivar fàcilment en problemes de desenvolupament i productivitat.

Conseqüentment, se n'ha de ser conscient, desplegar dispositius que permetin conèixer el que «volen» i «necessiten» les persones que treballen a l'organització, i ponderar tots els interessos en joc, perquè cap col·lectiu segresti o condicioni irraonablement els altres. Si no, pot ser que s'estiguin implementant polítiques a cegues, que sobrecarreguen l'estructura de costos, i que no generen impacte en l'acompliment, sinó tot el contrari.

No ens equivoquem. «Soft» ve realment de la paraula «software», que significa intel·ligència operativa. Centrem-nos aquí, doncs.

Podem destil·lar tres pilars fonamentals sobre els quals sostenir qualsevol política de motivació:

La construcció d'un nou model de gestió del treball no demana reacció, sinó proposició i potència emprenedora

1. El foment de l'autonomia, entesa com la capacitat de discernir com actuem des de les diverses opcions proveïdes per l'organització o des de les opcions encara no existents i que podem cocrear per a ella; fet que, per altra banda, promou el pensament crític, la innovació, i la qualitat que se'n deriva de la rendició de comptes.
2. El foment del magisteri —«mastery»—, entès com el desig de ser millor i millor en una cosa que és rellevant i importa, que requereix ser entès com una «manera de pensar» i com un procés, que exigeix de pràctica deliberada, i que necessita el desenvolupament de competències com la persistència, l'orientació a l'assoliment, la qualitat i la millora contínua, la resiliència, o l'adaptabilitat, entre d'altres.
3. El foment del propòsit, entès com la voluntat de posar la nostra activitat al servei d'un objectiu superior, cosa que, en contra del que sostenen els «profit maximizers» no és un ornament o accessori, sinó un catalitzador emocional essencial des del que desenvolupar

el tan cobejat «engagement», i des d'on aconseguir que les persones empleades es refereixin a l'empresa des del pronom «nosaltres» i no des del pronom «ells». La clau per aconseguir-ho és començar a invertir menys temps a dir o imposar— «com» fer les coses, per passar a mostrar molt més el «perquè» o el «per a què» s'han de fer.

La proposta és un repensament a fons, que demana maduresa a l'organització i a tots els membres que la integren.²³ Aquesta era de canvi exponencial; no una crida a un millor management, sinó a un renaixement de l'autodirecció.

Perquè això sigui possible caldrà també parar atenció a una altra qüestió, molt sovint invisibilitzada o, fins i tot, menystinguda. La unitat que hauria de coordinar i garantir la consistència d'aquest procés evolutiu no existeix en la major part d'organitzacions, siguin PIMES o grans empreses; o, quan existeix, no juga el rol d'impulsor, orquestrador i garant de la transformació. Els

23 CARUCCI, «To retain employees, give them a sense of purpose and community».

departaments de recursos humans, són els grans desconeguts i, massa sovint, els grans absents. Com que les casualitats no existeixen, potser també aquí podem trobar una explicació al desnortament que pateixen moltes organitzacions i als seus efectes sobre les persones que hi treballen.

Durant la pandèmia, aquests departaments han dut a terme un heroic paper d'apagafocs, que s'ha sumat a les seves ingents, i molt sovint, ingrates, gestions transaccionals.

Però la construcció d'un nou model de gestió del treball no demana reacció, sinó proposició i potència emprenedora. Recursos humans, bé com a unitat interna, o bé com a suport extern, pot ser la font de coneixement sobre relacions laborals, comportament humà i desenvolupament organitzatiu que palanqui aquesta evolució. Quina gran ironia seria si les empreses fossin ara les que hi renunciïn, en aquest cas, per no reconèixer-los i donar-los, d'una vegada, el seu espai.

El futur del Treball i, de fet, la sostenibilitat de les nostres empreses

**No és possible crear valor per al mercat,
ni adaptar-se ràpidament als seus canvis,
si la maquinària interna de les organitzacions és lenta**

depenen, com a element fonamental, d'aquesta nova aproximació al desenvolupament organitzatiu, a la qualitat dels processos de treball i a la veritable orientació a persones. El canvi, interpel·la, primer, a les Direccions Generals i a les propietats i, a un segon nivell, a totes les unitats de negoci.

No és possible crear valor per al mercat, ni adaptar-se ràpidament als seus canvis, si la maquinària interna de les organitzacions és lenta, passiva i poc orientada al concepte de valor estratègic. Per tant, no estem parlant de qüestions «desitjables» —«nice to have»—, sinó d'un autèntic imperatiu empresarial. ■

■ Bibliografia

CARUCCI, Ron. «To retain employees, give them a sense of purpose and community» [en línia]. A *Harvard Business Review*, d'11 d'octubre del 2021. Disponible a: <www.hbr.org>.

COE, Erica (et al.). «Returning to work: Keys to a psychologically safer workplace» [en línia]. A *Mckinsey*, de juliol 2021. Disponible a: <www.mckinsey.com>.

COUCH, Michael. «Culture matters even more while fighting the great attrition» [en línia]. A *Forbes*, del 7 de desembre del 2021. Disponible a: <www.forbes.com>.

CSIKSZENTMIHALYI, Mihaly. *Flow*. Nova York: Happer perennial, 2008.

DAJNOKI, Krisztina; BÁBA ÉVA, Bácsné; MIKLÓS, Péter. «Factors influencing well-being at work» [en línia]. Disponible a: <www.researchgate.net>.

DEMING, Edwards. *The essential Deming. Leadership Principles for the Father of Quality*. Nova York: McGraw Hill, 2013.

DE SMET, Aaron (et al.). «The great attrition: wanting the best, keeping the worst» [en línia]. Disponible a: <www.mckinsey.com>.

DE SMET, Aaron (et al.). «'Great attrition' or 'Great attraction'? The choice is yours» [en línia]. A *Mckinsey*, de 8 de setembre del 2021. Disponible a: <www.mckinsey.com>.

ECONOMIC RESEARCH. «Unemployment level. Job leavers» [en línia]. Disponible a: <www.red.stlouisfed.org>.

GERDEMAN, Dina. «COVID Killed the traditional workplace. What should companies do now?» [en línia]. A *Harvard Business School*, de 8 de març del 2021. Disponible a: <www.hbswk.hbs.edu>.

HASTINGS, Reed; MEYER, Erin. *Aquí no hay reglas*. Madrid: Conecta, 2020.

HELLMAN, Deanna. «¿Una gran renuncia en España? Hablemos de Gran Re-Evaluación» [en línia]. A *Equipos y talento*, de febrer 2022. Disponible a: <www.equipsyalento.com>.

HERZBERG, Frederic; MAUSNER, Bernard; SNYDERMAN, Barbara. *The Motivation to Work*. Nova York: Routledge, 1956.

HERZBERG, Frederick. «One More Time: How do you Motivate Employees?» [en línia]. A *Magazine Harvard Business Review*, gener 2003. Disponible a: <www.hbr.org>.

LALOUX, Frederic. *Reinventar las organizaciones*. Barcelona: Arpa, 2017.

MCGREGOR, Douglas. *The Human Side of Enterprise*. Nova York: McGraw-Hill, 2006.

OBSERVATORI DEL TREBALL I EL MODEL PRODUCTIU. «Resum dels resultat de l'EPA» [en línia]. Disponible a: <www.observatorideltreball.gencat.cat>.

OBSERVATORI DEL TREBALL I EL MODEL PRODUCTIU. «Dades trimestrals» [en línia]. Disponible a: <www.observatorideltreball.gencat.cat>.

OBSERVATORI DEL TREBALL I EL MODEL PRODUCTIU. «Butlletí del perfil de l'atur» [en línia]. Disponible a: <www.observatorideltreball.gencat.cat>.

PINK, Daniel H. Drive. *The Surprising Truth About What Motivates Us*. Nova York: Riverhead Books, 2011.

SULL, Donald; SULL, Charles; ZWEIG, Ben. «Toxic culture is driving the Great Resignation» [en línia]. A *Sloan MIT review*, d'11 de gener del 2022. Disponible a: <www.sloanreview.mit.edu>.

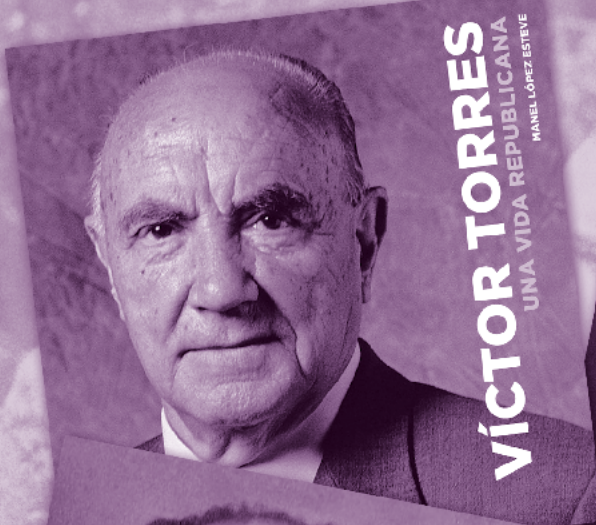
US DEPARTMENT OF LABOUR. «The employment situation — january 2022» [en línia]. A *News release bureau of labour statistics*, de 4 de febrer del 2022. Disponible a: <www.bls.gov>.

US BUREAU OF LABOUR STATISTICS. «Job openings and labor turnover survey» [en línia]. Disponible a: <www.bls.gov/jlt>.

US BUREAU OF LABOUR STATISTICS. «State job openings and labor turnover summary» [en línia]. Disponible a: <www.bls.gov>.

WILES, Jackie. «Employees seek personal value and purpose at work. Be prepared to deliver» [en línia]. A *Gartner*, de 13 de gener del 2022. Disponible a: <www.gartner.com>.

WHITEHURST, Jim. *The Open Organization. Igniting Passion and Performance*. Boston: Harvard Business Review Press, 2015.

VÍCTOR TORRES
UNA VIDA REPUBLICANA
MANEL LÓPEZ ESTEBE

PERE BLASI
MESTRE, GEÒGRAF I DIPUTAT REPUBLICA
JORDI GARCIA I FARRERO

JOAN SAURET
TASCA I ESPERANÇA
ÀLVAR LLOBET

NATIVITAT YARZA
MESTRA, ALCALDESSA, MILICIANA
ANTONI DALMAU · ISIDRE SURROCA

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

BIOGRAFIES POLÍTIQUES

www.irla.cat/publicacions

arxiu

Una alternativa al liberalisme: la funció social de la propietat a la Constitució de Querétaro

[vista prèvia >](#)

Els debats sobre la propietat han marcat, i marcaran, bona part de la discussió política arreu del món. Entendre les diferents conceptualitzacions de la propietat, així com els seus orígens i evolució, permet comprendre millor els debats actuals i els reptes de futur que anuncien. En aquest sentit, resulta d'interès l'experiència de la revolució mexicana i la constitució que se'n va derivar, les quals van posar les bases legals i polítiques d'una visió progressista de la propietat que viatjaria a altres constitucions democràtiques, i que és ben diferent de la visió liberal i neoliberal.

Julio Martínez-Cava

Becat postdoctoral Irla al Centre d'Estudis sobre Dictadures i Democràcies de la Universitat Autònoma de Barcelona

@juliomtzcava

Al febrer de 1917 es promulgava a la ciutat de Querétaro la «Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos», que entraria en vigor el primer de maig d'aquell mateix any. La Constitució mexicana fou la primera de tot un seguit de constitucions republicanes del període d'entreguerres que van inaugurar l'anomenat «constitucionalisme social». La seguirien moltes altres, de les quals en podem destacar la soviètica de 1918, l'alemanya de 1919 o l'espanyola de 1931.¹

La principal novetat d'aquest constitucionalisme social va ser la seva articulació sistemàtica en tres eixos: el compromís del poder públic amb un principi material de justícia o igualtat; la subjecció dels drets de propietat a la seva «funció social»; i el reconeixement dels «drets dels treballadors» —en algunes constitucions ampliat com a «drets socials»— que podien arribar a incloure institucions de participació de les forces del treball en la planificació i direcció econòmica del país. Les seves variadíssimes concrecions

jurídiques responen a les diferents trajectòries històrico-nacionals, i mostren sempre una tensió entre l'emancipació —l'intent de cristal·litzar legalment les transformacions revolucionàries del període— i la integració —sota discursos corporativistes o de col·laboració de classes.² Amb l'excepció soviètica, no foren constitucions plenament socialistes, però, per primera vegada en la història, els principis i les demandes del moviment obrer, del moviment camperol i de les diferents famílies del gran arbre socialista feien la seva aparició en els ordenaments constitucionals.

Un dels grans cavalls de batalla del constitucionalisme social fou la regulació dels drets de propietat. L'article 27 de la Constitució de Querétaro en donarà el tret de sortida i per això ha de considerar-se el pioner en aquest camp. Elaborat al caliu de les lluites de la Revolució mexicana que esclatà el 1910, aquest article va «constitucionalitzar» els efectes de la lluita de classes sota la forma d'un discurs

de drets de ciutadania. Així quedaren indissolublement lligades les velles promeses de llibertat, igualtat i fraternitat de la Revolució francesa amb les demandes que la qüestió obrera i camperola posaren sobre la taula. Com ha assenyalat recentment Jordi Mundó (1968), al constitucionalisme social «*la preservació dels drets i llibertats dels ciutadans ja no és entesa com una tensió permanent entre el blindatge 'ex ante' dels interessos econòmics privats davant la timorata intervenció ex post dels poders públics estatals, sinó que és concebuda com una arquitectura de limitació fiduciària constitucionalitzada de —tots els— poders (...) ja no es limita el nucli de la propietat 'des de fora', sinó que la propietat es concep com inherentment limitada a partir de drets inalienables de ciutadania*».³

El canvi era descomunal respecte a la noció liberal i capitalista de propietat que apareixia consagrada en les constitucions liberals del segle XIX.⁴

1 Una explicació del constitucionalisme social es pot trobar a PISARELLO, *Un largo Termidor*

2 HERRERA, «Estado, Constitución y derechos sociales»; HERRERA, «El Constitucionalismo social weimariano en el pensamiento francés de entre-guerras».

3 MUNDÓ, «Del absolutismo propietario a la constitucionalización de la utilidad social de la propiedad».

4 Per aquesta noció, vegeu CONGOST, *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre la 'gran obra de la propiedad'*; i BLAUFARB, *The Great Demarcation. French Revolution and the invention of modern property*.

La carta magna mexicana, per haver desbordat el dic del paradigma liberal anterior, seria una influència decisiva en les constitucions americanes i europees del període d'entreguerres

En aquestes constitucions —com la mexicana de 1857, la francesa de 1830 o les espanyoles de 1837, 1845, 1869 i 1876—, es concebien els drets del propietari privat com un àmbit a protegir davant les possibles interferències arbitràries d'altres instàncies, especialment les del poder legislatiu. Es tractaria d'un dret exclusiu i excloent les limitacions del qual serien, per definició, «externes» —els drets d'altres particulars o del poder públic.⁵

Conscient de la transcendència del moment que s'estava vivint, el diputat «jacobi» Heriberto Jara (1879-1968), un dels promotors de l'article 27, sostenia davant les corts constituents: *«Tots aquells que tinguin el desig veritable de fer una labor llibertària, de treure el treballador de l'entorn en el qual viu, de posar-lo com a home davant la societat i no com a bèstia de càrrega, rebran amb beneplàcit i goig la Constitució Mexicana, un hurra universal rebrà aquest sagrat*

5 El fet que totes elles reconeguessin la capacitat de l'Estat per expropiar determinats béns per raons d'utilitat pública i mitjançant indemnització mostra que mai es va abandonar la concepció del *dominium eminens*, però no suprimeix el fet que la intenció dels juristes de l'època fora delimitar un camp d'inviolabilitat de les propietats privades realment existents.

llibre de l'un a l'altre confí del món».⁶ I, efectivament, un «hurra universal» s'estengué per tot arreu. La carta magna mexicana, per haver desbordat el dic del paradigma liberal anterior, seria una influència decisiva en les constitucions americanes i europees del període d'entreguerres, constitucions que tindrien un paper gens menyspreable en el desenvolupament dels esdeveniments polítics d'aquella època. La seva petjada, no obstant això, arribaria a estendre's molt més enllà: actuaria com a precedent jurídic dels Estats Socials o de Benestar de la segona meitat del segle XX, i avui dia costa trobar un estat on no s'apliqui legalment la idea que el propietari té obligacions envers la societat, fins i tot si aquesta noció no apareix consagrada a nivell constitucional.⁷ Per comprendre la seva raó profunda d'esser, la seva florida jurídica i el seu abast posterior, hem d'endinsar-nos breument en els seus orígens, és a dir, en la Revolució mexicana.

6 INEHRM, *Diario de los debates del Congreso constituyente, 1916-1917*.

7 FOSTER; BONILLA, «The social function of property: A comparative law perspective».

Propietat, Revolució, Constitució...

La Revolució mexicana fou la primera de les gran revolucions del segle XX. Motivada per diverses i complexes causes, les seves arrels deuen, però, rastrejar-se en l'estructura de la propietat que va anar configurant-se en els segles precedents, i particularment en el segle XIX. Les grans desamortitzacions de mitjan segle XIX van tenir a Mèxic un efecte doble. Al mateix temps que afeblien els poders eclesiàstics despullaven les comunitats locals de l'accés als béns comuns —els empius—, afavorint l'espoliació dels pobles originaris i el creixement del latifundisme. La dictadura militar de Porfirio Díaz (1830-1915) que va durar de 1876 a 1910, havia accelerat aquestes expropiacions en promoure l'absorció dels anomenats «pobles lliures» sota les grans hisendes i en consolidar així el poder d'una gran oligarquia de terratinents.⁸ D'acord amb el cens de 1910, tan sols 830 hisendats —un 0,1% de la població— posseïen la majoria de la terra cultivable, prop de 400.000 pagesos posseïen la resta i el 97% d'habi-

8 GILLY, *La revolución interrumpida*.

Les insurreccions pageses poblaren el nord i el sud del país i desbordaren el marc de protesta política burgesa

tants del camp no en posseïa cap. El PIB creixia en els últims anys del porfiriato a un ritme del 8% al mateix temps que un 80% de la població era analfabeta, la indústria començava a expandir-se i les noves classes mitjanes reclamaven un major protagonisme polític.⁹ A més, el model de desenvolupament econòmic del país era enormement dependent del capital estranger: en esclatar la revolució, gairebé la totalitat dels empresaris miners i petrolers eren estrangers i, en general, el capital invertit en mans estrangeres en el conjunt de sectors situava en un 77%. El malestar no va parar de créixer a la primera dècada del segle XX. Arribat el moment, Francisco I. Madero (1873-1913), un líder de classe mitjana, llançà el «Plan de San Luís de Potosí», un manifest que buscava l'aixecament del poble armat per a enderrocar la tirania i convocar eleccions lliures. En la seva proclama a la nació posà data i hora a l'esclat social: el 20 de novembre a les sis de la tarda.

Amb el que no comptava aquesta classe mitjana rebel és amb l'entusiasme amb el qual la pagesia s'afegiria a la lluita. Les insurreccions pageses poblaren el nord i el sud del país i desbordaren el marc de protesta política burgesa que estava previst. Cal recordar que la Revolució mexicana no fou el resultat d'una pacient labor organitzativa liderada per un o diversos partits polítics moderns. Esclatà més aviat com un volcà que llança la seva riuada des de les comunitats camperoles que reclamaven terres després de segles d'opressió i robatoris. Des del nord —i especialment des de l'estat de Chihuahua— Pancho Villa (1878-1923) va organitzar la famosa División del Norte formada per camperols i va mostrar un talent militar inusitat. Des del sud —i especialment des de l'estat de Morelos, la tercera regió de producció sucrera més gran del món en l'època—, Emiliano Zapata (1879-1919) va liderar una guerra de guerrilles i va crear el Ejército Libertador del Sur. Les classes mitjanes s'espantaren en veure el quart estat més gran de Mèxic en armes i Madero va pactar amb Porfirio Díaz en Ciutat Juárez al maig de 1911 per tal de donar la revolució per aca-

bada essent nomenat president de Mèxic al novembre d'aquell any. Però aquesta revolució no havia fet més que començar. L'efervescència social dels estats del sud portaran el seu primer gran líder, Emiliano Zapata, a proclamar el «Plan de Ayala» el 1911. Serà el primer programa polític de la pagesia en armes al qual es mantindran lleials els zapatistes durant tota la revolució. La tensió entre les demandes socials dels camperols i les de la classe mitjana és un factor explicatiu fonamental d'aquest procés revolucionari.

Amb motiu d'una conspiració, Madero seria afusellat al febrer de 1913 per ordre de Victoriano Huerta (1854-1916) —«l'usurpador»— que ocuparia el seu lloc a la presidència del país després d'un acte de traïció. Huerta establiria un règim represiu de dictadura militar que aviat es guanyaria l'enemistat de les elits regionals, les classes mitjanes i la pagesia. Les forces oposidores a Huerta adoptaren el nom de «constitucionalistes» i triaren un nou líder nacional, Venustiano Carranza (1859-1920), que al març de 1913 promulgaria el «Plan de Guadalupe» i al juliol de 1914 aconseguiria imposar-se

⁹ IBARRA GARCÍA; TAMAYO, «El reclamo de justicia social en la Revolución mexicana».

Davant la davallada de l'impuls camperol després d'anys de lluites esgotadores, el carrancisme aconseguí la victòria

militarment sobre Huerta. Però la revolta camperola continuava en marxa per tot el país i el carrancisme estava dividit i amb picabaralles sobre quina era la posició envers la revolta del camp. La seva ala dreta representada pel mateix Carranza només aspirava a una reforma política, en canvi el centre —Álvaro Obregón (1888-1928)— i l'esquerra —els anomenats «jacobins» o «radicals»— s'aliaren per buscar un acostament als exèrcits pagesos de Villa i Zapata. Els radicals van aconseguir imposar el seu criteri i van formar la Convenció Revolucionària a la ciutat d'Aguascalientes, on es produirà la gran confluència entre els oficials carrancistes d'esquerres —jacobins—, el villisme i el zapatisme. La tensió creixé a les files de la burgesia i en tan sols dues setmanes la Convenció declarava rebel a Carranza arran del seu rebuig a l'hora d'acceptar els acords de la nova cambra revolucionària. En aquest moment el general Obregón i una part important de les classes mitjanes abandonaren Aguascalientes i s'uniren a Carranza. Aniquilats els vestigis del Porfiriato, l'escenari quedava ara dividit entre carrancistes i la unió dels villistes amb zapatistes. En últim terme, i davant la davallada de l'impuls camperol després d'anys de lluites

esgotadores, el carrancisme aconseguí la victòria: Pancho Villa va quedar bandejat a les muntanyes del nord i Zapata va ser assassinat en 1919. En un país de catorze milions d'habitants, les guerres civils havien costat la vida a més d'un milió de persones.

Comprendre aquesta topografia social i el decurs de la revolució és essencial per entendre com i per què s'elaborà la Constitució de 1917, a qui pertoca cada part i com s'arribà a la noció de la funció social de la propietat. A les acaballes de 1916 Carranza s'havia vist obligat per la seva ala esquerrana a convocar unes corts constituents per tal d'endegar les energies transformadores. La fracció jacobina liderada per Francisco J. Múgica (1884-1954) aconseguí que la cambra aprovés un seguit d'articles que constituïran el principal llegat dels jacobins: l'article 3 sobre l'educació, el 27 sobre la propietat, el 123 sobre els drets socials i laborals i el 130 sobre la separació entre Església i Estat.

En el procés de redacció, debat i negociació de l'article 27 foren decisius alguns experiments institucionals que tingueren lloc durant la Revolució. Aquestes experiències s'estenen

des del carrancisme d'esquerres fins el zapatisme. Així doncs, Pastor Rouaix (1874-1950), un dels principals redactors de l'article 27, promulgà la primera llei de reforma agrària entre 1913 i 1914 quan era governador de l'estat de Durango. En aquesta línia, Carranza decretà també des de l'estat de Veracruz, i per a tot Mèxic, la llei de reforma agrària aprovada el 6 de gener de 1915 —una llei redactada per Luis Cabrera (1876-1954) un dels personatges clau de la revolució. Poc temps després, el radical carrancista Salvador Alvarado (1880-1924) desplegà a l'estat de Yucatán un paquet de legislació social —les anomenades «cinc germanes»: llei agrària, del cadastre, fiscal, de treball i de municipis lliures— que aplicaria entre 1915 i 1918.¹⁰ Des de l'estat de Tabasco, també Francisco J. Múgica implementarà lleis de reforma agrària i obrera. Per la seva part, el zapatisme posava en marxa la seva revolució social al seu principal feu, l'estat de Morelos. En una carta de setembre

¹⁰ Alvarado fou a més un destacat socialista, fundador del Partido Socialista Obrero al juny de 1916 i creador d'una multitud d'escoles que tractaren de posar en marxa la pedagogia racionalista de l'intel·lectual català Francesc Ferrer i Guàrdia (1859-1909). Vegeu LASTRA LASTRA, «Salvador Alvarado: precursor de la cuestión social en el sureste de México».

Sense la pressió social de la pagesia en armes i sense l'experiència del villisme i el zapatisme, la Constitució de 1917 no hauria esdevingut la que coneixem actualment

de 1914, el general zapatista Manuel Palafox (1886-1959) sostenia que per evitar que els preceptes del programa transformador fossin «burlats el dia de demà per un govern malvat» feien falta garanties, i aquestes no podien ser sinó que «la revolució constituïda en govern el dia de demà elevi al rang de preceptes constitucionals» els principis de la reforma agrària escomesos d'acord amb el model zapatista.¹¹ El 28 d'octubre de 1915 el Consejo Ejecutivo de la Convención sota direcció zapatista promulgava també la seva pròpia llei de reforma agrària, obra de Palafox, que incloïa l'autogestió camperola de les comunitats. En aquest sentit, el zapatisme i el villisme, d'una banda, i els carrancistes d'esquerres, per l'altra, es combatien militarment, però semblaven caminar en una direcció programàtica similar. Encara que finalment fossin els carrancistes jacobins els qui redactessin el text constitucional, la veritat és que sense la pressió social de la pagesia en armes i sense l'experiència del villisme i del zapatisme, la Constitució de 1917 no hauria esdevingut la que coneixem actualment.¹²

11 GILLY, *La revolución interrumpida*.

12 Ídem.

«Conservar la llibertat igual de tots els associats»: l'article 27

El famós article 27 fou aprovat per unanimitat.¹³ La redacció final començava així:

*«La propiedad de las tierras i aguas compresas dins dels límits del territori nacional, correspon originalment a La Nació, la qual ha tingut i té el dret de transmetre el domini d'aquestes a particulars, constituent la propietat privada. Aquesta no podrà ser expropiada si no és per causa d'utilitat pública i mitjançant indemnització. La Nació tindrà en tot moment el dret d'imposar a la propietat privada les modalitats que dicti l'interès públic, així com el de regular l'aprofitament dels elements naturals susceptibles d'apropiació, per fer-ne una distribució equitativa de la riquesa pública i per a cuidar de la seva conservació».*¹⁴

13 Una explicació del procés de redacció es pot trobar en les memòries que va publicar Pastor Rouaix el 1945. Vegeu ROUAI, *Génesis de los artículos 27 y 123 de la Constitución política de 1917*, (Capítol 5).

14 La Comissió que va proposar l'articulat finalment aprovat justificava aquest davant la cambrà vinculant-lo amb la idea de llibertat ciutadana: «És clar que l'exercici del dret de propietat no és absolut, i que així com en el passat ha patit modalitats, és susceptible d'admetre altres en l'avenir, basades en el deure que té l'Estat de conservar la llibertat igual de

L'articulat continua amb disposicions sobre les terres i la reforma agrària. En el seu paràgraf tercer apareix que «es confirmen les dotacions de terrenys que s'hagin fet fins ara en conformitat amb el Decret del 6 de gener de 1915». Amb això, s'elevava a rang constitucional la reforma agrària de Veracruz de gener de 1915, es donava personalitat jurídica a la propietat comunal mitjançant els emprius, i es dotava a les corporacions —«conduenazgos», 'rancherías', pobles, congregacions, tribus, i demés corporacions de població»— amb la capacitat jurídica que els havia estat negada per la

tots els associats; deure que no podia complir sense el dret correlatiu. És un principi admès sense contradicció, que el domini eminent del territori mexicà pertany originàriament a la nació; que el que constitueix i ha constituït la propietat privada és el dret que ha cedit la nació als particulars, cessió en la qual no ha pogut quedar comprès el dret als productes del subsol ni a les aigües, com a vies generals de comunicació» Vegeu INEHRM, *Diario de los debates del Congreso constituyente, 1916-1917*.

Text original: «La propiedad de las tierras y aguas comprendidas dentro de los límites del territorio nacional, corresponde originariamente a la Nación, la cual ha tenido y tiene el derecho de transmitir el dominio de ellas a los particulares, constituyendo la propiedad privada. Esta no podrá ser expropiada sino por causa de utilidad pública y mediante indemnización. La Nación tendrá en todo tiempo el derecho de imponer a la propiedad privada las modalidades que dicte el interés público, así como el de regular el aprovechamiento de los elementos naturales susceptibles de apropiación, para hacer una distribución equitativa de la riqueza pública y para cuidar de su conservación ».

Es considera que la propietat de la Nació és «inalienable i imprescriptible», raó per la qual l'única cosa que pot cedir la Nació són llicències d'explotació sota estricta regulació

Llei de desamortitzacions de 1857. Els paràgrafs quart i cinquè despleguen una extensa enumeració dels béns naturals que formen part del patrimoni nacional de recursos, des dels minerals, el petroli i altres recursos del subsol fins als mars, llacunes, rius... Respecte a aquests últims béns, es considera que la propietat de la Nació és «inalienable i imprescriptible», raó per la qual l'única cosa que pot cedir la Nació són llicències d'explotació sota estricta regulació. Unes disposicions finals de l'article donaven per mort el model econòmic del porfiriato en declarar revisables els contractes i concessions atorgades des de 1876 i obrien el procés de «fraccionament de les grans propietats» per procedir al seu repartiment, i van atorgar als diferents Estats de la federació el deure de fixar el màxim d'hectàrees que podia posseir un individu.

L'article sencer era un autèntic cop a l'individualisme possessiu, la noció capitalista de propietat i el dret constitucional precedent. Com assenyala Rouaix, redactor de l'article, dècades després de la seva aprovació, el propòsit de l'article era «que en la legislació mexicana quedés establert com principi bàsic, sòlid e inalterable

*que sobre els drets individuals a la propietat estiguessin els drets superiors de la societat representada per l'Estat, per regular el seu repartiment, ús i conservació».*¹⁵ Durant el debat a la sessió permanent dels dies 29, 30 i 31 de gener va quedar clar que el principi de continuïtat jurídica — mantenir la vigència dels contractes i concessions del Porfiriato— no es podria sostenir. El líder de la facció jacobina, Múgica, mostrà que les privatitzacions dels comunals havien estat «legals» però «il·legítimes»: «És ben conegut que l'origen de les nostres propietats és enterament fals, com si diguéssim, perquè tant els naturals com els mestissos, que a poc a poc es van anar possessionant de la propietat territorial de la nació després de la conquesta, no en tenien més títol per procedir que el consentiment dels reis d'Espanya, que els deguin com una mercè (...) I deixarem això d'aquesta manera, simplement perquè la llei ho permet? Ho consentirem? Llavors, maleïda la revolució, mil vegades maleïda, si anéssim a consentir aquesta injustícia!». ¹⁶

15 ROUAIX, *Génesis de los artículos 27 y 123 de la Constitución política de 1917*.

16 INEHRM, *Diario de los debates del Congreso consti-*

Però l'article no només imprimia una direcció anti-liberal a la propietat, sinó també una direcció democràtica. La subjecció dels drets de propietat a les seves obligacions socials s'afermà sobre la idea que era competència inalienable del poder legislatiu el determinar la «forma concreta» d'aquestes obligacions. No sols quedava l'Estat armat jurídicament per anorrear la classe de vells latifundistes, sinó que a més quedava instituint com a rector del desenvolupament econòmic. D'aquesta manera es deixà oberta la porta a una progressiva socialització dels recursos productius, és a dir, es va obrir la possibilitat que la democràcia pogués arribar fins als últims racons del procés econòmic.

Aquesta preponderància del legislatiu i el caràcter obert i socialitzant de l'article va ser percebuda de seguida pels defensors del capitalisme. Això es pot veure bé en l'informe *El derecho de propiedad y la constitución mexicana de 1917* escrit per l'important jurista seguidor de Huerta, Emilio Rabasa Estebanell (1856-1930), que el va escriure per encàrrec de

tuyente, 1916-1917.

Durant el mandat de Cárdenas, les bases constitucionals —i en particular l'article 27— serien l'ariet legal pel qual les demandes socials irrompien de nou en la vida política del país

l'empresari petrolier i polític anglès Weetman Pearson (1856-1927).¹⁷ Després d'un al·legat defensant la concepció liberal i absoluta de la propietat, Rabasa Estebanell afirma que l'article 27 té com a efecte: «lliurar sense restriccions la propietat a la legislació comuna, despullar-la del caràcter de matèria constitucional i abandonar-la a la mercè del Poder Legislatiu originari, sense empara en la Llei fonamental ni refugi en els tribunals federals».¹⁸ Pel jurista, els motius contemplats per justificar la via expropiatòria tenien una «amplitud il·limitada» i la indemnització estava mal concebuda, raó per la qual qualsevol «expropiació legal» no seria sinó una «franca despulla». En to catastròfic, conclouia que «en virtut de l'article 27 de la nova Constitució [la propietat] ha perdut els atributs que la constitueixen als pobles civilitzats de la terra. En aquest sentit, que és el racional, pot dir-se que la propietat de la terra ha deixat d'existir a Mèxic».¹⁹ Incapaç de transcendir la seva estre-

ta concepció capitalista de la propietat, Rabasa Estebanell no podia sinó entendre l'article 27 com la mort de la propietat «en general». Es tracta tan sols d'una veu de les moltes que s'alçarien —i s'alcen avui dia— contra les restriccions a la propietat.

Aplicacions de l'article 27, una història pendular

El programa social contemplat en els articles jacobins no s'acabaria realitzant immediatament. La revolució havia quedat «interrompuda» en paraules de l'historiador Adolfo Gilly (1928). Seria necessari un canvi en la correlació de forces, que es produiria amb l'arribada al poder de Lázaro Cárdenas (1895-1970) el 1934. Durant el mandat de Cárdenas, les bases constitucionals —i en particular l'article 27— serien l'ariet legal pel qual les demandes socials irrompien de nou en la vida política del país.

La història de la nacionalització del petroli i de les energies elèctriques n'és un bon exemple. El 18 de març de 1938 Cárdenas, mitjançant el seu home de confiança Múgica, anuncià

l'expropiació de la indústria petroliera —que estava en mans estrangeres— sobre la base de l'article 27. No obstant això, poc va trigar el següent govern a intentar revertir el seu llegat amb una martingala legal que introduïa el dret del govern a signar «contractes» d'explotació petroliera amb empreses privades. El 1958 es procedí a una nova reforma constitucional que eliminava aquests contractes atorgats i en prohibia la creació de nous. Dos anys més tard es nacionalitzaren les empreses elèctriques mitjançant la compra d'accions per part de l'Estat.²⁰ Però el llegat social de l'article 27 no podria sobreviure indemne als temps del neoliberalisme. El 20 de desembre de 2013 el govern d'Enrique Peña Nieto (1966) va reformar la constitució i va obrir pas de nou a l'explotació privada del petroli recuperant la figura dels «contractes».²¹ Es tracta d'una greu reversió de l'esperit de 1917 que ha suposat, en paraules del gran economista mexicà Alejandro

17 Es tracta d'un escrit inèdit fins 2015, que serà publicat per primera vegada el 2016.

18 RABASA ESTEBANELL, *El derecho de propiedad y la constitución mexicana de 1917*.

19 Ídem.

20 OVALLE FAVELA, «La nacionalización de las industrias petrolera y eléctrica».

21 Els arguments neoliberals que motivaren aquesta contrarreforma es poden veure a GARCÍA RIVERA, «La renovada regulación constitucional de los hidrocarburos nacionales».

Una forma suggeridora de comprendre la noció de la funció social consisteix a assumir que tota propietat és pública en última instància, i que el que anomenem drets de propietat privada no són sinó concessions que realitza el poder sobirà

Nadal (1945-2020), «*un pas més en la consolidació del neoliberalisme i en el sotmetiment del poble de Mèxic a la rapacitat del capital nacional i internacional*». ²² La història de les aplicacions de l'article 27 mostra que l'evolució històrica i política de Mèxic ha girat en gran mesura al voltant de les interpretacions i modificacions d'aquesta herència de la Revolució de 1910.

Consideracions finals

Sovint s'atribueix la paternitat del concepte de «funció social de la propietat» al jurista francès León Duguit (1859-1928) durant les seves conferències a Buenos Aires de 1911. Però, com hem pogut veure, la idea de subordinar el gaudi dels drets de propietat al compliment de les seves obligacions socials no és en absolut exclusiva d'Europa. No hi ha dubte que la Constitució mexicana de 1917 va bastir la primera pedra constitucional en el camí que ha portat a la seva extensió per tot el món, de la mateixa manera que la revolució que la va fer possible obriria també un

espai per a futures transformacions en el continent americà. ²³ Una forma suggeridora de comprendre la noció de la funció social consisteix a assumir que tota propietat és pública en última instància, i que el que anomenem drets de propietat privada no són sinó concessions que realitza el poder sobirà en règim de fideïcomís, motivat per raons d'utilitat pública, raons que en cas d'incompareixença podrien motivar la decisió sobirana d'expropiar aquest bé en usdefruit. ²⁴ Des d'aquest paradigma s'entén bé perquè la Constitució de Querétaro parlava que la Nació «constitueix» la propietat privada, guardant-se la prerrogativa de modificar les seves modalitats. En aquest sentit, no

²³ El Mèxic post-revolucionari va servir de referent per a una multitud de revolucionaris que acabarien aquí com a exiliats polítics, per la qual cosa l'impacte de la revolució mexicana va ser tant en clau d'inspiració ideològica com d'enclavament pràctic de trobades i intercanvis entre líders de la talla de Julio Antonio Mella (1903-1929), Augusto C. Sandino (1895-1934) o Raúl Haya de la Torre (1895-1979) en un primer moment; Lev Trotski (1879-1940) i els polítics exiliats de la Segona República espanyola durant el cardenisme i, per acabar en algun punt, Fidel Castro (1926-2016), Ernesto «Che» Guevara (1928-1967) i el Movimiento 26 de Julio als anys 1950. Vegeu SANTANA, «La revolución mexicana y su repercusión en América Latina».

²⁴ BERTOMEU, «Bien común»; BERTOMEU; DOMÈNECH, «Property, freedom and money: Modern capitalism reassessed».

només l'emergència del dret laboral —com era recollit, per exemple, en l'article 123 mexicana— suposa una ruptura conceptual amb les formes prèvies de regulació del contracte de treball —que no és simplement un «afegit» al dret civil contractual, sinó una posada en qüestió dels seus principis bàsics—, ²⁵ també la concepció de la propietat derivada de l'article 27 ens hi ofereix aquesta discontinuïtat. En una paraula, la propietat social no té una genealogia liberal. ²⁶ Els constituents d'esquerres de la Segona República espanyola tenien molt clar aquest punt des del començament i per això invocaren repetides vegades la Constitució mexicana de 1917 com a precedent jurídic i símbol del nou esperit de l'època. ²⁷ El president de la ponència constitucional, Luis Jiménez de Asúa

²⁵ Vegeu LÓPEZ ÁLVAREZ, «Pensar la crisis. Entrevista a Pablo López Álvarez».

²⁶ La idea de la funció social està lluny d'esgotar el debat sobre la propietat i les limitacions del liberalisme, vegeu per exemple la interessant discussió en l'últim procés de reforma constitucional a Cuba, GUANCHE, «Propiedad y democracia. ¿Qué trae la nueva Constitución?».

²⁷ Així per exemple a la intervenció del representant del PSOE Jerónimo Bugeda (1904-1971) del 6 d'octubre de 1931 per justificar la proposta socialista que acabaria plasmada en l'article 44 de la Constitució de 1931 que regula els drets de propietat, vegeu CONGRÉS DELS DIPUTATS, *Diario de sesiones de las Cortes Constituyentes de la República española*.

²² NADAL, «La privatización encubierta debe ser rechazada».

Les lluites per les maneres de constituir, fomentar, donar accés o limitar els drets de propietat —privada, pública, comuna, mixta...— continuen definint en gran mesura el nostre panorama polític

(1889-1970), en presentar el projecte davant les Corts a l'agost de 1931, es feia càrrec del problema en sostenir que les noves constitucions de Mèxic, la URSS i l'Alemanya eixamplaven «el territori dels drets de l'home d'una manera extraordinària» i recollien una tensió entre el «concepte tècnic» i el «concepte popular», raó per la qual els principis tècnics de la seva proposta s'havien «omplert amb la sang viva política que ha estat transfosa de les venes democràtiques». Blindar aquest nou dret democràtic, deia Jiménez de Asúa, era una manera que cap «Parlament vel·leitos» pogués «vulnerar aquestes ànsies populars que estan latents».²⁸

A més de 100 anys de la promulgació de l'article 27 de la Constitució de Querétaro, les lluites per les maneres de constituir, fomentar, donar accés o limitar els drets de propietat —privada, pública, comuna, mixta...— continuen definint en gran mesura el nostre panorama polític, un panorama en el qual trobem a faltar més que mai que tornin a bombejar incansables aquestes «venes democràtiques». ■

28 CONGRÉS DELS DIPUTATS, *Diario de sesiones de las Cortes Constituyentes de la República española*.

■ Bibliografía

INEHRM. *Diario de los debates del Congreso constituyente, 1916-1917*, Tomo III. Mèxic D. F.: Secretaría de Cultura i Instituto Nacional de Estudios Históricos de las Revoluciones de México, 2016.

CONGRÉS DELS DIPUTATS. *Diario de sesiones de las Cortes Constituyentes de la República española*, Vol. II, núm. 28. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1933.

BERTOMEU, Maria Julia. «Bien común» a *Diccionario de justicia*. Mèxic D.F.: Siglo XXI, pàg. 1-6, 2016.

BERTOMEU, Maria Julia; DOMÈNECH, Antoni. «Property, freedom and money: Modern Capitalism reassessed». A *European Journal of Social Theory*, núm. 19 (2), pàg. 245-263, 2015.

BLAUFARB, Rafe. *The Great Demarcation. French Revolution and the invention of modern property*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

CONGOST, Rosa. *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre la 'gran obra de la propiedad'*. Barcelona: Crítica, 2006.

FOSTER, Sheila; BONILLA, Daniel. «The Social Function of Property: A Comparative Law Perspective». A *Fordham law review*, núm. 80 (3), pàg. 101-113, 2011.

GARCÍA RIVERA, Enoc Alejandro. «La renovada regulación constitucional de los hidrocarburos nacionales». A *Cuestiones Constitucionales*, núm. 33, pàg. 53-79, 2015.

GILLY, Adolfo. *La revolución interrumpida. México, 1910-1920: una guerra campesina por la tierra y por el poder*. Mèxic D. F.: El Caballito, 1978.

GUANCHE, Julio César. «Propiedad y democracia ¿Qué trae la nueva Constitución?» [en línia]. A *On Cuba News*, de 28 de setembre de 2018. Disponible a: <www.oncubanews.com>.

HERRERA, Carlos Miguel. «Estado, Constitución y derechos sociales». A *Revista Derecho del Estado*, núm. 15, pàg. 75-92, 2003.

HERRERA, Carlos Miguel. «El Constitucionalismo social weimariano en el pensamiento francés de entre-guerras». A *Historia constitucional: Revista Electrónica de Historia Constitucional*, núm. 20, pàg. 449-468, 2019.

IBARRA GARCÍA, Laura; TAMAYO, José E. «El reclamo de justicia social en la Revolución mexicana». A *El reclamo de justicia social en la historia de México*. Guadalajara: Universidad de Guadalajara; Mèxic D.F.: Porrúa, pàg. 203-250, 2016.

LASTRA LASTRA, José Manuel. «Salvador Alvarado: precursor de la cuestión social en el sureste de México». A *Revista Mexicana de Historia del Derecho*, núm. XXXVI, pàg. 45-84, 2017.

LÓPEZ ÁLVAREZ, Pablo. «Pensar la crisis. Entrevista a Pablo López Álvarez». A *Cuaderno de Materiales*, núm. 26, pàg. 5-22, 2014.

MUNDÓ, Jordi. «Del absolutismo propietario a la constitucionalización de la utilidad social

de la propiedad». A SÁNCHEZ MADRID, Nuria (ed.). *La filosofía social ante la precariedad. Genealogías, resistencias, diagnósticos*. Madrid: Catarata, pàg. 21-48, 2021.

NADAL, Alejandro. «La privatización encubierta debe ser rechazada» [en línia]. A *La Jornada*, de 18 d'agost de 2013. Disponible a: <www.elpais.bo>.

OVALLE FAVELA, José. «La nacionalización de las industrias petrolera y eléctrica». A *Boletín Mexicano de Derecho Comparado*, nova sèrie, any XL, núm. 118, pàg. 169-191, 2007.

PISARELLO, Gerardo. *Un largo Termidor: historia y crítica del constitucionalismo antidemocrático*. Quito: Corte Constitucional del Ecuador, 2012.

RABASA ESTEBANELL, Emilio. *El derecho de propiedad y la constitución mexicana de 1917*, edició de José Antonio Aguilar Rivera. Mèxic D.F.: FCE, CIDE i Suprema Corte de Justicia de la Nación, 2016.

ROUAIX, Pastor. *Génesis de los artículos 27 y 123 de la Constitución política de 1917*. Mèxic D. F.: Secretaría de Cultura y Instituto Nacional de Estudios históricos de las Revoluciones de México, 2016.

SANTANA, Adalberto. «La revolución mexicana y su repercusión en América Latina». A *Latinoamérica. Revista de Estudios Latinoamericanos*, núm. 44, pàg. 103-127, 2007.

Edicions de la Revista de Catalunya

01. La nova articulació catalana-valenciana-balear (2017)
Coordinador: Jordi Manent
PVP 16 euros

02. Enric Prat de la Riba (1870 - 1917): pensar i construir una Catalunya per al futur (2017)
Coord.: Lluís Duran i Joan Safont i Plumed
PVP 16 euros

03. Pompeu Fabra: llengua, civisme, país (2018)
Coordinadors: Lluís Duran i Jordi Manent
PVP 16 euros

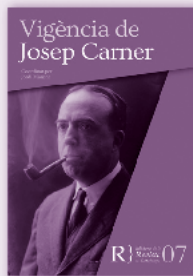
04. La República de les Lletres. 25 plomes d'avui per proclamar-la (2018)
Coordinadora: Xènia Bussé
PVP 16 euros

05. Irradiacions brossianes (2019)
Coordinadora: Pilar García-Sedas
PVP 16 euros

06. Feminismes. Subjectes del nou mil·lenni (2020)
Coordinadora: Lluïsa Julià Capdevila
PVP 16 euros

07. Vigència de Josep Carner (2020)
Coordinador: Jordi Manent
PVP 16 euros

08. Periodismes (2021) Coordinador: Francesc Canosa Farran
PVP 16 euros

09. Cine: art, indústria, miratge (2022) Coordinador: Octavi Martí
PVP 18 euros

R} Revista de Catalunya

Si us interessa, podeu adquirir els números monogràfics de les Edicions Revista de Catalunya. Demaneu-los a: revistadecatalunya@gmail.com
www.revistadecatalunya.cat

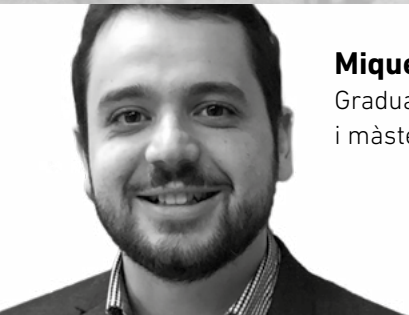

explorador

La invasió d'Ucraïna i les conseqüències geopolítiques per la governança multilateral

vista prèvia >

La invasió d'Ucraïna per part de la Federació Russa és un moviment més de Vladímir Putin en el tauler de joc internacional per reformular l'actual sistema de relacions de poder mundial. En un context canviant on les potències emergents busquen consolidar el seu paper internacional, Rússia pretén recuperar la seva influència perduda amb la finalització de la Guerra Freda en un nou escenari del tot incert.

Miquel Royo

Graduat en Relacions Internacionals per la University of Birmingham
i màster de Política Europea per la London School of Economics

Sobre les conseqüències de la invasió russa a Ucraïna hi ha poques certes i molts interrogants. Sabem, per exemple, que aquesta invasió directa a una nació sobirana és un fet que Europa no havia experimentat des de la Segona Guerra Mundial —descomptant les invasions soviètiques d'Hongria i Txecoslovàquia, que no van tenir intensions annexionistes—. També sabem que ha sacsejat el tauler geopolític de tal manera que normes de les relacions internacionals que teníem assumides des de fa anys —com poden ser la neutralitat de Suïssa, la no militarització d'Alemanya, o l'oposició finlandesa a entrar a l'OTAN— han estat capgirades en qüestió de dies. Un estrès en el tauler internacional en un moment on no tenim resposta a com s'afrontaran en un futur altres debats mundials com la globalització, el canvi climàtic, o el futur de les democràcies liberals.

Les conseqüències immediates de la invasió han estat ràpidament visibles, però mentre es desenvolupa i s'allarga el conflicte els interrogants de com afectarà les relacions geopolítiques internacionals en les pròximes dècades queden a l'aire. Aquest article pretén analitzar els possibles

canvis que el conflicte pot tenir sobre l'àmbit de la governança multilateral en un temps on s'ha posat de manifest d'una manera més pronunciada que mai la crisi del sistema internacional actual.

Els sistemes multilaterals: del Congrés de Viena a la invasió d'Ucraïna

Els debats i discussions sobre el futur de la governança multilateral i la utilitat del sistema vigent per afrontar els nous reptes geopolítics no són nous. El principal sistema de governança multilateral global, liderat per l'ONU, va complir fa poc 75 anys enmig d'una greu crisi de legitimitat.

A aquesta crisi latent se li va sumar com a factor agreujant a començaments del 2020 la pandèmia de la Covid-19 que, tot i alguns bons resultats en la gestió del fons COVAX per proveir vacunes a països en desenvolupament, ha accelerat l'aïllament i competència entre estats i blocs geopolítics. L'esclat de la guerra entre Rússia i Ucraïna ha posat encara més èmfasi en aquesta crisi multilateral on les eines de governança han estat incapaces de fer res

per aturar el conflicte, ni prevenir els crims de guerra que s'han començat a documentar.

El sistema de governança multilateral de l'ONU no té les eines adequades per fer valdre els seus mandats, però el que és encara més preocupant: no és un espai que reflecteixi l'actual força dels diferents poders geopolítics.¹

Històricament, els sistemes multilaterals que s'han posat en marxa durant els darrers segles no han estat creats per fer front a conflictes existents, sinó sobretot són conseqüència dels acords diplomàtics que es van bastir a l'hora de gestionar la caiguda dels poders perdedors de guerres i les noves relacions entre els poders que en van sortir victoriosos.² Perquè els sistemes multilaterals funcionessin era necessari també que hi hagués un lideratge clar i que aquest ordre no fos qüestionat per cap alternativa.³

1 BARGUÉS, «El futur del multilateralisme: en risc però més necessari que mai: El rol de la UE i altres actors no estatals en la reforma d'un sistema que ja té 75 anys».

2 MAZOWER, «Europe's long quest for peace».

3 BARGUÉS, «El futur del multilateralisme: en risc

Els estats es troben en un escenari mundial on les eines multilaterals que hi ha disponibles no s'adeqüen a la realitat en la qual es troben

Aquest va ser el cas del Congrés de Viena (1814-1815), on després d'anys de guerres europees i la caiguda de Napoleó Bonaparte (1769-1821), els estats europeus van poder acordar el que seria el marc de relacions internacionals entre ells. Aquest sistema va funcionar de manera generalment satisfactòria fins a l'esclat de la Primera Guerra Mundial.

La Societat de Nacions va intentar servir el mateix propòsit en acabar la Primera Guerra Mundial, però es va trobar davant de la seva proposta d'igualtat entre estats sobirans unes potències autoritàries que proposaven una alterativa clara —governar les seves àrees d'influència a la força si fos necessari, idea que xocava directament amb el concepte de la independència, l'autodeterminació i la democràcia de les diferents nacions. La força d'una alternativa a la visió que proposava la Societat de Nacions va fer que no fos capaç d'assegurar una seguretat col·lectiva ni la pau entre les potències principals.⁴

però més necessari que mai: El rol de la UE i altres actors no estatals en la reforma d'un sistema que ja té 75 anys».

4 MAZOWER, «Europe's long quest for peace».

Amb la fi de la Segona Guerra Mundial arribem a la creació de l'ONU com a sistema per governar les relacions multilaterals internacionals. Aquest sistema reflectia la realitat del final del conflicte, amb un Consell de Seguretat on els poders victoriosos tenien dret a veto.

Aquest sistema va seguir inalterable fins a la fi de la Guerra Freda i la caiguda del Teló d'Acer, quan els estats es troben en un escenari mundial on les eines multilaterals que hi ha disponibles no s'adeqüen a la realitat en la qual es troben. El sistema multilateral que representa l'ONU mantenia unes estructures creades per gestionar un món que va sorgir després de la Segona Guerra Mundial, però no eren un reflex de la realitat geopolítica mundial, creant una asimetria de poder entre diferents poders que va deixar pas a una hegemonia unipolar dels EUA.⁵

Els exemples d'aquesta hegemonia americana són múltiples, però fixant-nos en l'ONU, podem veure com a exemple la campanya efectiva i devastadora que va dur a terme

5 Ibidem.

el 1996 Madeleine Albright (1937-2022), en aquell moment ambaixadora dels EUA a l'ONU, contra la reelecció per un segon mandat del secretari general Boutros Boutros-Ghali (1922-2016). Uns anys després Albright, ja en la seva etapa de secretària d'estat, va qualificar els EUA com la «nació indispensable» al món. Va encapçalar una política exterior expansionista on els EUA volien assegurar la implementació de la seva visió sobre els diferents problemes globals.⁶

Aquesta visió intervencionista i la manca absoluta de reforma i flexibilitat del sistema multilateral no ha permès donar cabuda a diferents perspectives i a l'emergència de nous poders. Tot i les demandes de diferents actors per poder adaptar el sistema a la nova realitat geopolítica multipolar, no hi ha hagut suficients incentius per tirar endavant canvis que, de ben segur, afectarien negativament el poder d'aquells països que han aprofitat els diferents fòrums i mecanismes multilaterals per impulsar la seva agenda. Ens trobem,

6 ASHFORD, «Can the U.S. adapt to this new reality?».

Si el que Putin volia era crear un nou sistema multilateral de governança geopolítica on Rússia tornés a recuperar el protagonisme que tenia en acabar la Segona Guerra Mundial, sembla que ha aconseguit l'efecte contrari

doncs, davant un sistema que no ha sigut capaç d'evolucionar i adaptar-se des de la seva creació. La difèrència de visions i interessos fa que no s'hagin pogut afrontar problemes mundials des d'una perspectiva global de manera eficaç, fent el sistema multilateral cada cop més obsolet.⁷ A la Conferència de Seguretat de Munic del 2007, Vladímir Putin (1952) va posar aquests fets en evidència. Va denunciar que els EUA volien imposar un món unipolar on havia un únic centre d'autoritat, un únic centre de força i de presa de decisions.

Una invasió que ho canvia tot

Arribem així doncs a la invasió d'Ucraïna, amb Rússia com a potència global que no troba el seu espai d'influència i que no veu en el sistema de governança global liderat pels EUA un espai on poder trobar la seva influència perduda després de la Guerra Freda. La invasió és segons alguns analistes de relacions internacionals la demostració final

de Rússia als EUA i als seus aliats que el seu poder no és absolut.⁸ La invasió s'ha interpretat també per part de diferents actors europeus i americans com un atac als acords multilaterals imposats pels poders occidentals en un intent de reescriure l'ordre geopolític.

Si el que Putin volia era crear un nou sistema multilateral de governança geopolítica on Rússia tornés a recuperar el protagonisme que tenia en acabar la Segona Guerra Mundial, sembla que ha aconseguit l'efecte contrari. Per una part, el desarmament alemany, que havia estat una part integral dels acords posteriors a la Segona Guerra Mundial, ha estat totalment capgirat.⁹ La ministra de defensa alemanya ha declarat que s'ha d'assumir que ja no es viu en una Europa en pau, i s'ha posat al capdavant d'un programa de rearmament militar al seu país pel valor de 100.000 milions d'euros. Alemanya està desenvolupant també per primer cop una estratègia de seguretat nacional.¹⁰

A això se li suma una nova onada d'aire fresc a l'OTAN, organització creada per contenir l'expansionisme i àrea d'influència russa. Un exemple clar és en l'aproximació, per part de països que Rússia considera de la seva esfera d'influència, a acords militars occidentals com l'OTAN. Ni la guerra contra Geòrgia del 2008 ni l'annexió de Crimea el 2014 havien sigut cap incentiu per fer moure països com Finlàndia a formar part de l'OTAN amb qui tradicionalment havien tingut una relació de neutralitat. Amb la invasió d'Ucraïna, el suport per part de la població de formar part d'aquesta aliança militar ha passat del 20% a ser majoritari.¹¹ El ministre d'extersiors de Finlàndia ha interpretat la invasió d'Ucraïna com una mesura de desestabilització en la seguretat d'Europa, de la qual se senten part.

La invasió d'Ucraïna també ha servit per reforçar la política exterior de la UE. La UE sovint ha estat criticada per la seva incapacitat d'actuar amb decisió i contundència en defensa

7 BARGUÉS, «El futur del multilateralisme: en risc però més necessari que mai: El rol de la UE i altres actors no estatals en la reforma d'un sistema que ja té 75 anys».

8 ASHFORD, «Can the U.S. adapt to this new reality?».

9 Ibidem.

10 BENNHOLD; ERLANGER, «Germany shifts fore-

gin policy, and power shifts to women».

11 MILNE, «Finland polls show rising public support for Nato membership».

La invasió russa també sembla haver reforçat el rol de la Xina en la governança multilateral

dels seus interessos, que sovint estan marcats per divergències dels seus estats membres. Això ha fet que en les relacions multilaterals la UE s'hagi trobat perdent influència davant dels diferents blocs emergents. La guerra a Ucraïna, amb conseqüències econòmiques, polítiques i socials immediates sobre els diferents estats membres ha estat un revulsiu per capgirar aquesta tendència i posa de manifest l'oportunitat de la UE per tenir un rol més actiu. Una UE sovint fragmentada sembla ara unificada per plantar cara. La seva capacitat per acordar compromisos i negociar li poden donar una oportunitat per esdevenir un actor amb veu pròpia.¹²

Davant un intent de reforçar el seu rol en les relacions multilaterals a Europa, Rússia ha aconseguit l'efecte contrari, revifant actors que semblaven estar en decadència dins les relacions multilaterals.

La invasió russa també sembla haver reforçat el rol de la Xina en la

12 BARGUÉS, «El futur del multilateralisme: en risc però més necessari que mai: El rol de la UE i altres actors no estatals en la reforma d'un sistema que ja té 75 anys».

governança multilateral. L'actual sistema multilateral tampoc reflecteix el rol que aquest país ha anat obtenint en les darreres dècades, gràcies a l'increment de la seva potència econòmica i política arreu del món. Tot i que oficialment la Xina no s'ha posicionat clarament en el conflicte, el Partit Comunista Xinès ha encetat una campanya interna on es pinta a Rússia com a víctima d'una campanya expansionista americana. Diaris oficials del règim, així com documents creats pel Partit Comunista acusen els EUA d'encendre la metxa del conflicte. Veuen l'avanç nord-americà a països del centre i l'est d'Europa, Àsia Central i el Càucàs com a posicions avançades dels EUA per contenir la influència russa.¹³

Les paraules del president nord-americà Joe Biden (1942) en una visita a Varsòvia on va declarar que la guerra a Ucraïna marcava una «batalla global entre l'autocràcia i la democràcia» també ha posat al govern xinès en alerta, davant el que s'entreveu un qüestionament del seu model. El president Xi Jinping

13 BUCKLEY, «At home, China rallies the party to back Russia».

(1953) s'ha posicionat al costat de Putin contra el que consideren model americà de les relacions geopolítiques mundials, dominades per Occident.¹⁴

La invasió, el futur de la guerra i les conseqüències que se'n derivin s'ha convertit en una amenaça existencial per a la Xina, que intenta utilitzar la crisi per redefinir i imposar amb més força la seva posició al món i a les relacions multilaterals com a alternativa al conflicte entre Occident i Rússia.

La guerra ha afectat també les relacions comercials mundials impulsades per la força de la globalització. Aquest tipus de governança mundial, s'ha vist fortament afectada pel conflicte. Alguns actors importants, com fons d'inversió mundial s'han atrevit a anunciar que la invasió d'Ucraïna per part de Rússia ha posat fi al procés de globalització. Això ha estat a causa de les fortes restriccions que han imposat els estats occidentals contra el règim i l'economia russa: des de desconnectar els bancs russos de sistemes habituals de

14 Ibidem.

El futur de Rússia al sistema multilateral mundial dependrà no només de com s'afronta el conflicte, sinó com els altres poders gestionen el resultat que en pugui sorgir

transferències bancaries internacionals, fins a les sancions econòmiques sobre l'economia, oligarques i altres partidaris de Vladímir Putin. S'han trencat relacions comercials i personals, tancant projectes comuns i obligant una gran quantitat d'empreses a marxar de Rússia tot i les pèrdues econòmiques que això pot provocar.¹⁵

La guerra també ha fet que alguns economistes hagin posat en dubte que el dòlar segueixi primant com la divisa de referència en el futur, possiblement reforçant el rol del iuan.¹⁶ Mentrestant, la força financera privada ha actuat com a una part de la resposta per part de països occidentals. Segons Larry Fink (1952) *«Rússia s'ha quedat essencialment aïllada dels mercats de capitals mundials, cosa que demostra el compromís de les grans empreses per operar de manera coherent amb els valors fonamentals»* d'Occident.

La guerra entre Rússia i Ucraïna ha estat la catàlisi per reforçar internament diferents forces i aliances

15 FINK, «Larry Fink's 2022 Chairman's Letter».

16 LUCE, «Putin ushers in a less certain world».

multilaterals d'Occident, donar una oportunitat a una força emergent com la Xina a buscar una nova posició de força en la governança geopolítica, i posar en evidència, a través del bloqueig de l'economia russa, el poder real dels mercats financers, una força geopolítica que no té representació en el sistema multilateral oficial.

Una de les úniques variables de relacions i poders multilaterals que no s'ha vist afectada per la invasió Russa ha estat el sistema multilateral de l'ONU que segueix igual de rovellada que abans de la guerra.

El futur de la governança multilateral

El conflicte entre Ucraïna i Rússia, provocat per la invasió liderada per Vladímir Putin, té el potencial de marcar un abans i un després en com es configuren les relacions multilaterals al món. Bona part d'aquest futur dependrà també de com s'acabi el conflicte i les noves relacions de poder que en puguin sortir. Com va mencionar el secretari general de l'ONU, António Guterres (1949) més aviat o

més tard caldrà moure el conflicte del camp de batalla a la taula de pau. Tot i que el conflicte derivat de la invasió russa a Ucraïna no sembla tenir un final proper, caldrà analitzar quin rol pot jugar Rússia en les noves relacions geopolítiques i multilaterals que se'n derivin. Les accions dutes per Putin semblen haver enterrat les possibilitats de tenir relacions de confiança, col·laboració i treball amb els països veïns i les diferents xarxes multilaterals existents que s'havien anat creant durant les darreres dècades, possiblement enviant Rússia a l'ostracisme multilateral per part d'Occident.

El futur de Rússia al sistema multilateral mundial dependrà no només de com s'afronta el conflicte, sinó com els altres poders gestionen el resultat que en pugui sorgir. Històricament, en altres conflictes d'aquesta magnitud la relació postconflicte amb l'estat agressor ha estat clau en definir el futur de les relacions geopolítiques. Com apunta Mark Mazower (1958), al Congrés de Viena els aliats no van fer de França l'enemic, sinó que van focalitzar la desestabilització i els anys de guerra i conflicte en la figura de Napoleó,

El Consell de Seguretat de la ONU no reflecteix la geopolítica contemporània ni ha tingut la força per actuar i aturar el conflicte

creant així un nou equilibri de forces europeu que respectava l'existència de les diferents forces continentals fins a l'arribada de la Primera Guerra Mundial.

En contraposició, l'esperit de revenja que recollia el Tractat de Versalles en finalitzar la Gran Guerra, on s'inclouia pagaments de reparació sobre una Alemanya derrotada que ja havia fet fora els seus líders, va assegurar que no fos possible establir una pau duradora.¹⁷

En la resolució d'aquest conflicte, arribi quan arribi i en la forma que arribi, caldrà estar atents a com s'imposa la pau. Rússia continuarà sent una potència nuclear, geogràficament important, i tot sembla indicar que podrà comptar amb el suport d'altres autocràcies com la Xina. Si no hi ha la possibilitat de diferenciar Vladímir Putin i el seu entorn de la resta de Rússia, alguns experts apunten que serà difícil veure si Rússia pot apostar per noves relacions amb els seus veïns euro-

peus en les properes generacions.¹⁸ Serà vital poder trobar un encaix multilateral on la nova realitat global tingui sentit.

Conclusions

La invasió d'Ucraïna per part de la Federació Russa el 23 de febrer ha posat de manifest la caducitat del model multilateral actual, creat com a resposta a la conclusió de la Segona Guerra Mundial però que, a poc a poc, ha anat tornant-se més obsolet i perdent legitimitat amb l'evolució de les relacions geopolítiques. El Consell de Seguretat de l'ONU no reflecteix la geopolítica contemporània ni ha tingut la força per actuar i aturar el conflicte. Ni aquest, ni altres. Els debats i paràlisi del Consell de Seguretat, incloent-hi el dia mateix de la invasió, es contraposen amb els esforços diplomàtics bilaterals i de diferents potències que semblen tenir un efecte més directe sobre el futur de les relacions geopolítiques internacionals.

El món que sorgirà al final del con-

flicte no serà ni el mateix que existia quan es van crear l'ONU el 1945, ni el que ha volgut impulsar els EUA d'ençà de la fi de la Guerra Freda, ni el que existia a començaments del 2022.

Les diferents forces globals han trobat en aquesta invasió un incentiu per impulsar canvis de paradigma que fa pocs mesos semblaven impossible: des del reforç de l'autonomia europea de defensa, o a la inclusió de nous estats que tradicionalment s'havien declarat neutrals a aliances defensives militars. Altres estats com la Xina han utilitzat l'oportunitat per intentar captar un rol més central per assegurar tenir una influència més rellevant en la governança multilateral que surti després de la guerra. Actors no estatals com els mercats financers també han exhibit el seu múscul. Com en el passat, quan van acabar les guerres napoleòniques o mundials, les diferents forces mundials es poden trobar una oportunitat per redefinir les relacions multilaterals, no entorn d'una ONU que ha perdut encara més credibilitat, sinó formalitzant la nova realitat que surti del conflicte. Caldrà creativitat entre

17 LUCE, «Postwar deal between Biden and Putin will be unpalatable to many».

18 MAZOWER, «Europe's long quest for Peace».

totes les parts per veure com relacionar-se d'una manera efectiva i fer front als reptes de futur que necessiten una resposta global, trobant un encaix entre els diferents actors. La guerra entre Rússia i Ucraïna ha posat de manifest la incapacitat de continuar amb l'actual forma d'organitzar les relacions multilaterals; caldrà, doncs, veure quin tipus d'equilibri sortirà en el futur. ■

■ Bibliografia

ASHFORD, Emma. «Can the U.S. adapt to this new reality?». A *The New York Times*, de 26-27 de febrer de 2022.

BARGUÉS, Pol. «El futur del multilateralisme: en risc però més necessari que mai: El rol de la UE i altres actors no estatals en la reforma d'un sistema que ja té 75 anys» [en línia]. De 25 de febrer de 2021. Disponible a: <www.diplocat.cat>.

BENNHOLD, Katrin; ERLANGER, Steven. «Germany shifts foreign policy, and power shifts to women». A *The New York Times*, de 31 de març de 2022.

BUCKLEY, Chris. «At home, China rallies the party to back Russia». A *The New York Times*, de 5 d'abril de 2022.

FINK, Larry. «Larry Fink's 2022 Chairman's Letter» [en línia]. De 24 de març de 2021. Disponible a: <www.blackrock.com>.

FREEDMAN, Lawrence. «Peace in Ukraine will be elusive until a military breakthrough». A *Financial Times*, de 2-3 d'abril de 2022.

LUCE, Edward. «Postwar deal between Biden and Putin will be unpalatable to many». A *Financial Times*, d'1 d'abril de 2022.

LUCE, Edward. «Putin ushers in a less certain world». A *Financial Times*, de 7 d'abril de 2022.

MAZOWER, Mark. «Europe's long quest for Peace». A *Financial Times*, de 27 de març de 2022.

MILNE, Richard. «Finland polls show rising public support for Nato membership». A *Financial Times*, de 5 d'abril de 2022.

finestra

Donatella della Porta

“Els moviments socials
davant l'auge de l'autoritarisme”

Lliçó Inaugural Josep Irla 2021-2022
Universitat Pompeu Fabra, 28 d'octubre del 2021

Fotografia: Marc Puig

Donatella della Porta (1956) és una reconeguda sociòloga i experta en moviments socials. Actualment és professora de l'Scuola Normale Superiore de Florència, i ha destacat per la seva recerca sobre la corrupció o els moviments socials, sobretot l'onada que va sacsejar la dècada de 2010 arreu del món, des dels indignats a les primaveres àrabs. Precisament aquests temes, així com l'empoderament ciutadà i la participació política com a elements per enfortir la democràcia enfront l'auge dels autoritarismes, formen part de la conferència que va pronunciar a la Universitat Pompeu Fabra convidada per la nostra Fundació.

Des de l'inici del nou mil·lenni, una llarga sèrie de crisis interrelacionades han desafiat profundament la nostra societat. La crisi financera ha sacsejat les institucions polítiques; la crisi climàtica hi ha interactuat; i la crisi pandèmica ha sorgit d'aquestes tendències. No és per casualitat que aquests temps s'han considerat no només de Gran Recessió, sinó també de Gran Regressió, amb unes polítiques d'emergència adoptades per fer front al virus de la Covid-19 desenvolupant-se en un context caracteritzat per creixents desigualtats i girs d'autoritarisme a diversos països, també a Europa. Tanmateix, aquests temps d'incertesa també s'han caracteritzat per la resistència massiva a aquests girs autoritaris per part dels moviments progressistes, amb cert èxit també per a les polítiques més avançades socialment. Seguidament, mirarem primer el context en què s'han desenvolupat els moviments socials progressistes en els darrers temps. A continuació, observarem les grans tendències en l'agenda política, per acabar amb algunes reflexions sobre aquesta època contenciosa.

Èpoques autoritàries i el seu malcontentament

La Gran Recessió que va colpir el món el 2008 ha servit de conjuntura crucial, atiant transformacions socioeconòmiques i també polítiques. Alguns dels episodis polítics durant la crisi han suposat una escomesa als drets civils, polítics i socials establerts, provocant el que s'ha anomenat la Gran Regressió.¹

Les desigualtats socials han augmentat vertiginosament resultant en una creixent desconfiança en les institucions establertes, alimentant una sensació d'incertesa i una reacció xenòfoba. De fet, la crisi financera mundial va tenir efectes polítics dramàtics en diverses democràcies, que el professor Robert Dahl ha anomenat les democràcies «realment existents»,² especialment pel que fa a llurs institucions representatives.

Sobretot a la segona meitat dels anys 2010, els estudiosos varen començar a reflexionar sobre una reacció *-backlash-* caracteritzada per la

1 GEISELBERGER, *The great regression*.

2 DAHL, *On democracy*.

Els moviments socials progressistes poden ajudar a afrontar els reptes de la Gran Regressió mitjançant la seva capacitat d'imaginar un futur contrari a la nostàlgia «retrotòpica» de la dreta

seva propagació global, la intensificació de l'activitat en xarxa, una major capacitat d'acció col·lectiva i en un marc agressiu per part d'actors reaccionaris, i de llurs moviments.³ La percepció d'una reacció generalitzada contra els valors progressistes s'ha vist especialment reforçada, des del 2016, pels esdeveniments com el referèndum del Brexit al Regne Unit o la victòria de Donald Trump a les eleccions presidencials als EUA i la de Jair Bolsonaro a les presidencials al Brasil, si bé aquests se situaven en una tendència ja a llarg termini, juntament amb el reforçament del Front National a França, el ràpid creixement d'Alternative für Deutschland a Alemanya, el creixement de partits de dreta radical als països escandinaus, els gir a la dreta a Polònia i Hongria, i el gir autoritari a la Turquia de Recep Tayyip Erdogan. El Tea Party als EUA, Pegida a Alemanya, la English Defence League al Regne Unit, el Bloc identitaire a França i CasaPound a Itàlia sorgeixen com a exemples d'acció política de dreta en forma de moviments socials. En general, «els actors col·lectius

*d'extrema dreta formen part d'un gran procés de mobilització mitjançant el qual han aconseguit polititzar qüestions que abans havien estat ignorades pels partits convencionals —per exemple, la immigració, la qüestió de les minories, l'ordre públic, el xovinisme del benestar... En aquest sentit, s'ha fet una lectura de l'extrema dreta a través de l'objectiu dels greuges econòmics i culturals generats pel procés de globalització».*⁴ Sens dubte, la consegüent agitació política, que afecta també els partits de centredreta ha portat l'avantatge als partits de dreta radical, especialment aquells que uneixen les posicions tradicionals de la dreta amb la retòrica populista. I sobretot, els partits de la dreta radical han relacionat la crisi socioeconòmica amb l'obertura de fronteres i la suposada amenaça que representen els migrants a la identitat nacional.⁵

Ara bé, la reacció és només una part del panorama. En moments punyents com els que estem vivint, els canvis

es poden produir ràpidament en diferents direccions, ja que l'agència i les conjuntures tenen un paper més important que en els moments de tranquil·litat. No és per casualitat que Antonio Gramsci va definir els temps històrics semblants com un «interregne»,⁶ atès que tal com va escriure, «La crisi consisteix precisament en el fet que el que és vell es mor i el que és nou no pot néixer: en aquest interregne es verifiquen els fenòmens morbosos més variats». Sens dubte, són temps molt polititzats. Tal com ha observat Chantal Mouffe,⁷ a Europa un «moment populista» ha assenyalat la crisi de l'hegemonia del neoliberalisme, redibuixant les fronteres polítiques vers el «retorn d'allò polític» després de l'època postpolítica neoliberal.

En aquests temps mudadissos, tot i que les reaccions dels moviments autoritaris visibles, encara hi ha lloc per a l'agenda dels actors progressistes. De fet, són temps de risc, però també d'oportunitat. En aquest context, els moviments socials progressistes poden ajudar a afrontar

3 DELLA PORTA, *How social movements can save democracy*.

4 CASTELLI GATTINARA; PIRRO, «The far right as social movement».

5 WODAK, *The politics of fear: What right-wing populist discourse means*.

6 GRAMSCI, *Selections from the prison notebooks*.

7 MOUFFE, *For a left populism*.

Aquells que se senten traïts pels canvis com els provocats pel domini del lliure mercat, es poden mobilitzar de diverses formes mitjançant moviments reactius, defensius i retrògrades

els reptes de la Gran Regressió mitjançant la seva capacitat d'imaginar un futur contrari a la nostàlgia «retrotòpica» de la dreta.⁸ De fet, els moments de crisi provoquen una polarització política i social, atès que de fet s'espera que alimentin tant les pressions pel canvi progressiu com per les reaccions regressives, les utopies i les retrotopies.

Des de l'inici de la recessió global s'ha estès, sobretot, el descontentament amb la forma neoliberal del capitalisme, alimentant diferents tipus de respostes: moviments socials i polítics regressius a la dreta, però també moviments socials progressistes a l'esquerra. El neoliberalisme tardà es pot entendre dins del marc que l'economista polític Karl Polanyi ha descrit com a doble moviment en el desenvolupament del capitalisme:⁹ primer una pressió per la mercantilització mitjançant l'acció dels moviments, i després una reacció dels contramoviments que exhorten la protecció social. En el seu llibre transcendental *The Great Transfor-*

mation [La gran transformació] sobre la primera onada del liberalisme del segle XIX, Polanyi ja va advertir que la mercantilització del treball, la terra i els diners, si no es controlaven, destruiria la societat. En aquesta situació actual, aquells que se senten traïts pels canvis provocats pel domini del lliure mercat, es poden mobilitzar de diverses maneres mitjançant moviments reactius, defensius i retrògrads. Sovint fundats per resistir una ideologia que predica el domini del mercat per damunt de tot altre element de la societat, els contramoviments poden tenir com a objectiu el restabliment dels drets tradicionalment garantits, plantejar-se amb models progressistes i oferint visions més inclusives i participatives; però també poden basar-se en models regressius amb idees més aviat excloents i de populisme.

El desenvolupament del capital neoliberal, amb les seves creixents desigualtats, té sens dubte paral·lelismes amb la «Gran Transformació» de Polanyi. Després que l'èxit de la resistència a la disbauxa del fonamentalisme de mercat hagués provocat una ampliació de la protecció social als estats-nació a partir

de la dècada de 1940 —incloent-hi la socialdemocràcia al primer món, el «socialisme real» al segon món i el desenvolupisme al tercer món—, amb un creixement de la protecció social que arriba fins a principis dels anys 1970, s'inicia a partir de llavors un canvi on va esdevenir predominant la retallada general de l'estat del benestar i un atac més ampli contra les polítiques d'intervenció estatal per reduir les desigualtats. Així, el capitalisme va començar a confiar de nou, tot i que de manera diferent, en les formes d'acumulació per desposseïció mitjançant la derogació de lleis que protegien els drets de la ciutadania i regulaven els mercats financers, aquells que s'havien identificat com a exemple del que Marx havia anomenat «acumulació primitiva».¹⁰ Es va tornar a aprofundir en la mercantilització del treball, de la terra i dels diners mitjançant la desregulació dels mercats laborals i el desmantellament de les proteccions als treballadors i treballadores, l'acaparament de propietats, i una nova i exhaustiva desregulació del capital financer. Aleshores varen sorgir les forces contràries —semblant

8 BAUMAN, *Retrotopia*.

9 DELLA PORTA, *Social movements in times of austerity: bringing capitalism back into protest analysis*.

10 HARVEY, *A Brief History of Neoliberalism*.

Durant uns quants anys, les trobades del Fòrum Social Europeu havien ofert un important espai públic per a la convergència de diferents corrents de moviments progressistes d'arreu del continent i de més enllà

a allò que Polanyi havia anomenat els «contramoviments»— que varen créixer, com s'ha esmentat anteriorment, en dues direccions: una progressista, amb l'objectiu d'ampliar els drets de la ciutadania dins d'una concepció inclusiva i cosmopolita; i una altra regressiva, intentant restablir un ordre passat, en el qual només es protegia un nombre restringit de privilegiats.

Resistència del moviment social progressista

Allà on l'augment de les desigualtats sens dubte redueix la qualitat democràtica,¹¹ la resistència a la reacció retrògrada ha anat creixent, amb la ciutadania mobilitzant-se a favor de la justícia social i la «democràcia real».¹² Per superar els reptes i mantenir viva la democràcia, les crides a la pervivència del nacionalisme cultural ètnic es contraresten de fet amb l'obertura d'espais participatius i deliberatius on es pot reconstruir la solidaritat i revitalitzar la societat.¹³

11 DELLA PORTA; KEATING, «The paradoxes of democracy and the rule of law».

12 MEYER; TARROW, *The resistance*.

13 APPADURAI, «Democracy fatigue»; BAUMAN,

Des de la primèria del nou mil·lenni, el *Global Justice Movement* [Moviment per la Justícia Global] (MJG) s'ha interpretat com signe de la globalització de la política contenciosa. A mesura que avançaren les decisions a nivell internacional, els moviments socials semblaven adaptar-s'hi, tot apuntant a les organitzacions internacionals, i més encara a Europa, on la UE havia adquirit cada cop més competències i s'obria a les organitzacions de la societat civil per diferents vies. Durant uns quants anys, les trobades del Fòrum Social Europeu havien ofert un important espai públic per a la convergència de diferents corrents de moviments progressistes d'arreu del continent i de més enllà. A nivell global, s'hi reflectien diverses campanyes transnacionals, però també alimentaven la difusió dels valors cosmopolites.

Al principi de la dècada de 2010, les mobilitzacions a Tunísia, Egipte, l'Estat espanyol, Grècia i als EUA, i més tard a Turquia i Brasil, i fins a la *Nuit debout* francesa, es consideraven totes plegades pertanyents a una

«Symptoms in search of an object and a name»; BAUMAN, *Retrotopia*.

onada comuna de protestes contra l'austeritat. Encara que totes varen ser provocades per una crisi financera mundial, semblaven ben arrelades a nivell nacional, adreçant-se principalment a les institucions estatals i en contra de les decisions preses per organitzacions internacionals, fet que semblava desposseir la ciutadania de la capacitat d'obligar les institucions estatals a retre comptes. També varen abordar qüestions de sobirania nacional i es referien a l'estat-nació com a espai de responsabilitat democràtica.¹⁴ Això va passar també a Europa, on es varen imposar condicionalitats als estats amb economies menys competitives, que es varen veure obligats a contraure préstecs de l'anomenada «Troika», incloses les institucions de la UE. Tot i que les mobilitzacions van estar arrelades a nivell nacional, hi va haver, però, diverses interaccions entre aquests diferents moviments de protesta, que de fet s'han considerat com a part d'un cicle de contenció transnacional.¹⁵

14 DELLA PORTA; MATTONI, *Spreading protest. Social movements in times of crisis*.

15 *Ibidem*.

Les mobilitzacions massives de la tardor del 2019 tenien les seves arrels en les clivelles nacionals, tot i que també varen expressar la indignació per un desenvolupament capitalista global que acreixia les desigualtats socials

Cap a final dels anys 2010, el descontentament amb les mesures d'austeritat encara va mobilitzar fortes onades de protesta, a diversos estats i amb diferents intensitats, contra la disminució de la qualitat democràtica i les creixents desigualtats socials. Els moviments socials es varen centrar especialment en la violència contra les dones, les condicions laborals precàries, l'escalfament global del planeta, i la crida pels drets socials i per l'autodeterminació. Les xarxes fluides connectaren grups actius a nivell local, sovint mobilitzant la ciutadania per primer cop, dins d'unes xarxes translocals actives contra les desigualtats extremes i les elits corruptes. Uns quants d'aquests moviments es varen estendre ràpidament a nivell transnacional, promovent una visió global pel que fa als problemes i les solucions. En particular, tant les campanyes contra l'escalfament global, com aquelles contra la violència masculista, es varen estendre ràpidament a nivell mundial a través de jornades internacionals d'acció i amb manifestacions massives arreu del món convocades per les xarxes de moviments socials com *Fridays For Future* i *Me too*.

Mig segle després d'aquella «tardor calenta» a l'Itàlia de 1969, les mobilitzacions massives de la tardor del 2019 tenien les seves arrels en les clivelles nacionals, tot i que també varen expressar la indignació per un desenvolupament capitalista global que acreixia les desigualtats socials, i limitava els drets civils i la llibertat política. Les protestes massives, incloses les marxes de milions de persones i la desobediència civil, varen esclatar simultàniament al Líban i a l'Iraq, a Xile i a l'Equador, a Catalunya i al Regne Unit, i els manifestants sovint feien referències els uns als altres, a través de la mostra de pancartes i banderes. Desencadenades per greuges concrets —des de les dures sentències contra els líders independentistes a Catalunya, fins al petit augment de les tarifes dels transports públics a Xile, o l'impost de sis dòlars mensuals als missatges de veu de WhatsApp al Líban, o l'augment del combustible a l'Equador, o la llei de seguretat nacional a Hong Kong— les onades massives de protesta nacionals es varen connectar a nivell internacional mitjançant l'expressió de solidaritat recíproca. En tots aquests casos, la difusió transnacional semblava produir-se

gairebé automàticament, a través d'un entorn mediàtic dens, en el qual la informació es propagava globalment a través de la interacció dels mitjans tradicionals i dels nous. Les marxes, amb milions de participants, i les formes massives de desobediència civil —així com, de vegades, vagues generals— varen testimoniar la propagació del descontentament, però també hi varen contribuir.

Altament connectades a través d'un panorama mediàtic global, les diverses onades de protesta també es varen relacionar amb l'oposició compartida a les creixents desigualtats i a la corrupció associada. Així, tot i estar situats en zones geopolítiques allunyades, els manifestants de la tardor calenta del 2019 a Xile i al Líban varen senyalar els plutòcrates situats al poder polític que es considera que encarnen l'1% que domina la població en condicions d'extrema desigualtat. Juntament amb la misèria de la ciutadania, la corrupció de les elits ha estat un potent marc diagnòstic d'aquells dos països, així com a Algèria, l'Equador, Haití o l'Iraq. Les protestes constaten com les desigualtats econòmiques redueixen la confiança en les

Tal com va evidenciar-se a Catalunya a partir del 2017, la repressió, a vegades brutal, de la desobediència civil als carrers i als jutjats, va desencadenar noves protestes

institucions polítiques, i a més també fan aparèixer qüestions controvertides de sobirania i control territorial, amb un ressorgiment de clivelles entre el centre i la perifèria, així com entre les zones rurals i urbanes, que interactuen amb les clivelles de classe —com per exemple, tot i que de diferents formes, a Catalunya i a Hong Kong.

A més, les elits adinerades i que no reten comptes enlloc, són percebudes com una classe transnacional que gaudeix del suport d'algunes organitzacions internacionals. Privades de consens i deslegitimades, en alguns casos, aquestes elits varen alimentar sovint les protestes mitjançant l'intent fallit d'espantar els manifestants a través d'una forta radicalització de les protestes i la forta repressió que, no obstant, sovint resulta contraproductiu, generant encara més descontentament amb la seva expressió més radicalitzada. Tal com va evidenciar-se a Catalunya a partir del 2017, la repressió, a vegades brutal, de la desobediència civil als carrers i als jutjats, va desencadenar noves protestes en una espiral de politització i amb moments de

radicalització.¹⁶ Així, a voltes passa que d'uns desencadenants relativament menors i circumscrits que inflamaren el descontentament latent, les intenses onades de contenció varen resultar en una escalada de les reivindicacions, exigint des de la retirada de mesures concretes que havien encès les lluites, fins al càstig dels repressors, i de canvis més profunds a l'àmbit polític i social.

Els manifestants a les onades de contenció, que he abordat a la part anterior, reaccionaven per un sentiment de despossessió política a la llum d'una separació entre la política popular i el poder. Com en el Moviment de Justícia Global (MJG), també durant la *Búsáhdabyltingin* —[Revolució de les Cassoles] a Islàndia el 2008, i després durant la Primavera Àrab i el moviment *Occupy* dels EUA el 2011, o a les protestes del Parc Gezi a Istanbul el 2013, la necessitat de mantenir unida una base social heterogènia va provocar el creixement de les identitats pluralistes i tolerants, lloant la diversitat com a valor enriquidor. Qui pro-

testava representava una coalició de diverses classes i grups socials que es veien a si mateixos com a perdedors davant de les polítiques neoliberals. La precarietat era sens dubte la condició social i cultural de molts activistes del moviment, la majoria pertanyent a una generació que es caracteritza per alts nivells d'atur i subocupació. Aquest jovent no és el que tradicionalment s'ha considerat «perdedor». És més aviat ben format i amb una alta mobilitat, uns elements que abans serien descrits com a «guanyadors» de la globalització, però avui dia són lluny de percebre's com a tals. Amb aquests, altres col·lectius socials han perdut molt a causa dels atacs neoliberals als drets civils i socials —només cal pensar en dos col·lectius que abans es consideraven especialment ben protegits: els empleats públics i els jubilats. En major o menor mesura, les seves condicions de vida, inclòs l'accés a béns fonamentals com la sanitat, l'habitatge o l'educació, s'han tornat precàries. Així mateix, també varen participar en l'onada de protestes els treballadors de coll blau de petites i grans fàbriques que han tancat o estan en perill de ser tancades.¹⁷

16 DELLA PORTA; O'CONNOR; PORTOS, «The framing of secessionism in the neo-liberal crisis: the Scottish and Catalan cases».

17 DELLA PORTA, *Social movements in times of*

La crisi econòmica ha desencadenat a l'àmbit de la política una crisi de legitimitat, amb una ciutadania que se sent cada cop menys representada

A mesura que el neoliberalisme produeix una cultura líquida, destruint la base tradicional de la identitat personal i col·lectiva mitjançant la mobilitat forçada i la inseguretat associada, els processos d'identificació adquireixen un paper central per a la mobilització.¹⁸ Si bé el moviment obrer havia desenvolupat una identitat diferenciada —avalada per una ideologia complexa—, els nous moviments socials se centraven en preocupacions específiques, com els drets de gènere o la defensa del medi ambient, els processos d'identificació dels manifestants contra l'austeritat semblaven desafiar la individualització de la societat líquida, així com la seva por i exclusió, demanant en canvi una ciutadania inclusiva i l'apoderament d'aquesta. Definint-se a grans trets com a ciutadans, persones, o el 99%, els activistes contra l'austeritat varen desenvolupar un discurs moral que reclamava la protecció social desafiant la injustícia social. Referint-se sovint a la identificació territorial com a base d'una comunitat solidària, varen desenvolupar tanmateix

una visió cosmopolita que combinava el nacionalisme incliusiu amb el reconeixement de la necessitat de buscar solucions globals als problemes globals. També van cultivar-se un fort emmarcament moral per contrastar la percepció d'amoralitat del neoliberalisme i la seva ideologia que propagava la mercantilització dels serveis públics. La visió cínica i neoliberal de la responsabilitat personal de la supervivència i la proclamació de motius egoistes com a beneficis, ha estat estigmatitzada per aquests moviments, a favor dels drets preexistents, amb l'exigència del seu restabliment. Es va plantejar una crida a la solidaritat i el retorn als béns comuns davant de la ideologia neoliberal, que era percebuda com a injusta i ineficient.

La crisi econòmica ha desencadenat a l'àmbit de la política una crisi de legitimitat, amb una ciutadania que se sent cada cop menys representada en unes institucions que considera cada cop més captades per les grans empreses.¹⁹ Els manifestants critiquen tant el poder de les grans

corporacions i les organitzacions internacionals, associades a la pèrdua de la sobirania dels governs estatals, però també estigmatitzen els seus propis governs perquè ho consideren un segrest de la democràcia. Ara bé, en lloc de desenvolupar actituds antidemocràtiques, han advertit que la democràcia representativa ha estat corrompuda per una aliança d'agents econòmics i polítics, tot reclamant una democràcia participativa i un retorn general al domini públic procomú, bastint una definició àmplia de les seves identitats col·lectives, tot construint una gran majoria de la ciutadania. L'1% corrupte ha estat atacat en una crítica per la convergència dels poders econòmics i polítics en mans d'una petita oligarquia. Les reivindicacions dels moviments socials progressistes s'han orientat en contra d'aquesta, especialment en la defensa dels drets socials, com són els drets a l'habitatge, a la salut, a l'educació, i al treball.²⁰ Tot i que fins a cert punt miraven cap al passat, ja que reclamaven la restauració dels drets perduts, els activistes

austerity: bringing capitalism back into protest analysis.

18 BAUMAN, *Retrotopia*.

19 DELLA PORTA, *Social movements in times of austerity: bringing capitalism back into protest analysis.*

20 DELLA PORTA, *Where did the revolution go?*; DELLA PORTA, «Progressive and regressive politics in late neoliberalism».

En particular al sud d'Europa, els efectes polítics d'aquestes protestes es reflecteixen en una àmplia politització de la societat

miraven principalment vers l'esdevenidor, combinant les preocupacions pels drets socials amb les de la inclusió cultural.

A nivell organitzatiu, això es va reflectir en l'experimentació amb models de presa de decisions participatives i deliberatives. Atesa la confiança extremadament pobra en les institucions representatives existents, aquests moviments varen adreçar les exigències a l'estat, però també varen experimentar amb models alternatius de democràcia participativa i deliberativa. A l'Estat espanyol, les acampades es varen convertir en llocs per experimentar noves formes de democràcia. A l'exigir una democràcia «real», els activistes varen proposar una visió diferent —deliberativa i participativa— de la democràcia i varen desenvolupar les seves formes pròpies d'organització. A mesura que el neoliberalisme atacava els agents corporativistes que havien impulsat els pactes socials del capitalisme fordista, els moviments emergents varen començar a promoure la idea d'una democràcia directa de la ciutadania, a través d'una revisió de la participació en referèndums, com

a Itàlia contra la privatització de l'aigua, o a Catalunya i Escòcia, així com el constitucionalisme «des de baix», com a Islàndia o, més recentment, a Xile.

Encara que representativament menys visible, aquesta vessant progressista dels moviments socials encara està ben viva. En particular al sud d'Europa, els efectes polítics d'aquestes protestes es reflecteixen en una àmplia politització de la societat, així com en uns canvis profunds dels sistemes de partits, amb una important representació de les inquietuds dels moviments als respectius parlaments i als partits d'esquerra.

Els moviments progressistes s'enfronten als reptes de la pandèmia

Des del març del 2020, a mesura que la pandèmia ha propagat la por al contagi i les mesures de confinament han reduït la possibilitat de desplaçament, ha semblat perillar l'acció col·lectiva, però la ciutadania ha trobat maneres innovadores de presentar reivindicacions col·lectives. Les caravanes de cotxes, les caserolades des dels balcons, l'*streaming*

en directe, les concentracions digitals, les marxes virtuals, les vagues laborals, els boicots, les vagues de lloguer... s'han multiplicat com a formes de denúncia d'allò que la pandèmia ha fet encara més evident i menys tolerable: la profunditat de les desigualtats i les seves dramàtiques conseqüències en termes de pèrdua de vides humanes. Com en els temps anteriors a la Covid-19, aquestes protestes pressionen qui pren les decisions fent servir en diferents composicions la lògica de xifres, per mostrar l'extensió del suport a les seves propostes, la lògica de danys, generant costos als seus objectius, així com la lògica del testimoni, demostrant l'abast del seu compromís a través del sacrifici.

Però les activitats dels moviments socials progressistes durant la pandèmia no es limiten a les protestes visibles. Els activistes, mitjançant un acurat treball de recollida, elaboració i transmissió d'informació, també han exigint al poder polític i econòmic retre comptes. De fet, generen un coneixement mundà, fet que és com a mínim tan necessari com el coneixement especialitzat de l'expert. Utilitzant els recursos digitals per a

Els moviments socials progressistes mobilitzats durant la pandèmia també suggereixen que les vies per assolir els drets socials no passen per la centralització de la presa de decisions

l'intercanvi d'informació i l'elaboració d'idees, contribueixen a associar els diferents àmbits de coneixement que la hiperespecialització de la ciència tendeix a fragmentar. Entrellaçant coneixements teòrics amb pràctics, prefiguren un futur diferent.

A més, els moviments progressistes han contribuït a una tasca molt necessària en un moment tràgic. Davant de la limitada capacitat de les institucions polítiques —i menys encara del mercat— per intervenir a donar suport a qui ho necessita, s'han basat en experiències d'ajuda mútua que ja havien sorgit en la crisi social desencadenada per la crisi financera, i especialment a les respostes d'austeritat durant la dècada anterior. Així, les organitzacions progressistes de la societat civil han distribuït aliments i medicaments, han produït màscares i instruments mèdics, han acollit persones sense llar i han protegit les dones de la violència masclista. En fer-ho, s'organitzen des de la base, unint l'advocacia amb la prestació de serveis, polititzant la seva acció i difonent normes de solidaritat que contrasten amb l'egoisme extrem del capitalisme neoliberal. Mitjançant la

intervenció social, refent les relacions socials que s'havien trencat molt abans de la pandèmia, també polititzen les reivindicacions, passant de la mitigació a curt, a ser plataformes de canvi social a llarg termini. En la realització de totes aquestes activitats, els moviments socials progressistes constitueixen àmbits públics en els quals es lloa la participació, atès que cuidar-se mútuament recrea un sentit de destí compartit.

Totes aquestes energies es connecten al voltant d'una sèrie d'envits centrals per a bastir alternatives postpandèmiques de construcció de justícia ambiental i social. En aquest nou envit els moviments progressistes elaboren idees innovadores sobre com contrastar les creixents desigualtats, en condicions laborals i d'ingressos, però també entre generacions, gèneres, grups racialitzats i entre diferents territoris. Aquí les lluites són no només pel restabliment dels drets laborals que el capitalisme neoliberal ja havia assaltat, amb conseqüències que han esdevingut encara més dramàtiques amb la pandèmia, sinó també a través d'unes renovades reivindicacions d'unes rendes bàsiques, així com

dels drets a l'educació, l'habitatge i a la salut pública. A més dels reptes immediats, la pandèmia ha posat de manifest els efectes dramàtics de les desigualtats a llarg termini, afectant especialment les minories ètniques, la gent gran a residències sobreocupades, i als barris pobres. Destacant la importància de les preocupacions pel canvi climàtic i la urgència d'abordar-les, el contagi va ser especialment intens i la mortalitat més elevada a les zones més contaminades. A banda de l'augment d'episodis de violència contra les dones, la pandèmia també va deixar clar i evident tant la importància de l'atenció que s'hi prestava, com la seva distribució desigual entre gèneres, amb grans càrregues per a les dones.

A més de reivindicar la justícia social i ambiental, els moviments socials progressistes mobilitzats durant la pandèmia també suggereixen que les vies per assolir els drets socials no passen per la centralització de la presa de decisions polítiques, i menys encara per un joc tecnocràtic de desempoderament de la ciutadania, sinó per tot el contrari. En aquest sentit, es poden bastir en les

Les idees del procomú s'han desenvolupat apuntant als béns públics que cal gestionar amb la participació activa de la ciutadania, dels usuaris i dels treballadors

innovacions democràtiques que han contribuït a desenvolupar la resposta a la crisi financera de la dècada del 2010. A través d'experiments deliberatius, la democràcia directa, un procés constitucional de fonts múltiples, així com la creació de partits de moviment, les idees del procomú s'han desenvolupat apuntant als béns públics que cal gestionar amb la participació activa de la ciutadania, dels usuaris i dels treballadors.

Els moviments a les crisis

Per tant, els temps de crisi profunda poden desencadenar —tot i no automàticament— la invenció de futurs, alternatius però possibles. A mesura que la pandèmia canvia la vida quotidiana de la població arreu del món, els moviments socials progressistes ajudaran a crear espais de reflexió necessaris sobre el món postpandèmic, i que sigui alhora alternatiu al prepandèmic.

Tal com s'ha comentat, les crisis s'han considerat com a desencadenants importants del canvi, sobretot quan hi ha experiències històriques amb la democràcia directa. Tal com

observen diversos autors, «*els moviments socials, juntament amb altres actors de la societat civil, són de vegades coproductors d'innovacions democràtiques dirigides pels ciutadans. A diferència dels experiments democràtics de dalt a baix, en què tenen una importància cabdal les institucions i els interessos que defensen, els de baix a dalt, que donen el protagonisme als ciutadans, sorgeixen de la protesta i responen a la necessitat d'una reforma democràtica radical*». ²¹ De fet, les innovacions democràtiques des de baix tenen un considerable potencial d'alleujar la tensió democràtica que estem vivint actualment. Al desenvolupar-se en aquests moments punyents, els mecanismes de democràcia directa iniciats per la ciutadania poden enfortir els fonaments normatius de la democràcia, és a dir, la llibertat i l'equitat entre la ciutadania, empoderant-la, conduint les demandes socials i neutralitzant la violència.

La recerca sobre els processos constitucionals participatius indica que

²¹ FELICETTI; DELLA PORTA, «Joining forces: the sortition chamber from a social movement perspective».

els moviments socials tenen certa capacitat d'exercir poders constitutius, sobretot en temps de crisi. ²² La implicació directa de la ciutadania en la redacció de les constitucions és una manera de restaurar un sentiment de pertinença comuna, sobretot en moments de malura democràtica. Com a reflex del canvi en el pensament constitucional d'una visió legalista i com a procés tècnic, a una de participativa orientada a crear un moment fundacional, els moviments socials progressistes de fet han desencadenat processos constitucionals en els quals s'ha considerat necessària la participació ciutadana en àmbits deliberatius per tal de construir acords normatius. Així, a Islàndia i a Irlanda, però també a Xile, les iniciatives ciutadanes han impulsat uns primers experiments en l'elaboració de constitucions a través de la designació d'assemblees que s'han dotat d'instruments d'interacció amb la ciutadania general. Els moviments socials progressistes han reclamat la protecció constitucional dels béns públics davant de la privatització, i també el reconeixement del

²² DELLA PORTA, *How social movements can save democracy*.

La implicació directa de la ciutadania en la redacció de les constitucions és una manera de restaurar un sentiment de pertinença comuna, sobretot en moments de malura democràtica

valor de la participació de la població en la vida pública. En fer-ho, aquests moviments progressistes també han creat àmbits públics que, com ha afirmat de forma influent el filòsof alemany Jürgen Habermas,²³ són públics en el triple sentit d'estar oberts al públic, d'actuar en públic, i d'estar dedicats a la discussió de qüestions públiques davant de la creixent circumscripció del mateix públic per mitjà de la tendència privatitzadora predominant a l'ordre constitucional liberal.

Els referèndums i altres mecanismes de democràcia directa també s'han utilitzat cada cop més en temps de malura democràtica, com a resposta a la creixent desconfiança en les institucions representatives. Si bé la qualitat dels referèndums ha variat molt —com també passa amb la qualitat de les eleccions—, els moviments socials progressistes han percebut ocasionalment com potencialment avantatjosa la transmissió del dret a decidir directament a la ciutadania. En qüestions tan contro-

vertides com la mateixa concepció dels serveis públics o la independència nacional, els instruments de democràcia directa poden contribuir no només a legitimar una decisió mitjançant la participació pública, sinó també a enriquir la vida pública. La participació de les organitzacions del moviment social en les campanyes al llarg del procés del referèndum ha contribuït de forma considerable a augmentar no només el nombre de participants, sinó també a la pluralitat dels arguments, en multiplicar els àmbits públics en què s'han tractat els assumptes a referendar. Les activitats de protesta organitzades per àmplies xarxes d'activistes dels moviments socials ajuden de fet a la formació de la voluntat ciutadana, contribuint a millorar la qualitat de la vida pública i també a millorar les capacitats de la ciutadania per emetre judicis ponderats.²⁴

A Itàlia, com a Catalunya i a Escòcia, els processos de democràcia directa han estat esperonats per l'emergència d'oportunitats polítiques, però també per llur esvaïment.

A més dels seus resultats finals, la participació dels moviments socials en referèndums sovint potencia les idees progressistes, fent que els temes siguin més rellevants per al públic i esperonant la consciència de la ciutadania. Els referèndums des de baix —que impliquen un grau més important de mobilització en l'àmbit institucional, ja sigui mitjançant referèndums iniciats per la ciutadania o mitjançant l'apropiació de referèndums avalats per l'estat— són, de fet, particularment propicis per ampliar la participació i la deliberació.

Finalment, en els moments de crisi han sorgit partits de moviment i han aconseguit un ampli suport en molt poc temps. Com que el neoliberalisme tardà ha desencadenat una crisi de legitimitat política per l'evident manca de capacitat —o voluntat— de les institucions públiques de garantir els drets socials, cívics i polítics, el terratrèmol electoral posterior ha obert espais per a nous partits d'esquerra i de dreta. A l'esquerra, els moviments socials progressistes han esperonat el desenvolupament de propostes polítiques que no només representaven les seves reivindicacions, sinó que també foren influ-

23 HABERMAS, *The structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society*.

24 DELLA PORTA (et al.), *Social movements and referendums from below*.

Les protestes contra l'austeritat han tingut, doncs, efectes d'empoderament, també pel que fa a les innovacions democràtiques

enciats per les seves concepcions i pràctiques de democràcia. A més de desfermar les clivelles polítiques abans inamovibles, el descontentament creixent s'ha expressat en els àmbits electorals no només —o no principalment— en l'abstenció, sinó més aviat en l'aparició de partits de moviment híbrids. A mesura que els partits tradicionals de centreesquerra s'han desplaçat vers el centre, acceptant els principals axiomes neoliberal de confiança en el lliure mercat i abandonant la protecció social, així com a mesura que les crides a la justícia social i contra la desigualtat s'estenien entre la ciutadania a través de campanyes massives de protesta, han sorgit aquests nous partits a l'esquerra. Tot i que de vegades han entrat en tensió amb les seves bases originals de quan es van fundar, han ampliat la seva capacitat d'atraure votants decebuts amb els partits de centreesquerra tradicionals que han perdut el nord. Mentre que augmenta per tant un escepticisme vers la democràcia representativa que ha produït una expectativa generada pels desenvolupaments antipolítics, els partits de moviment —per exemple, a l'Estat espanyol o a Bolívia— reten testimoniats dels

intents d'introduir a les institucions representatives els ideals participatius i deliberatius fomentats pels moviments socials progressistes. Les protestes contra l'austeritat han tingut, doncs, efectes d'empoderament, també pel que fa a les innovacions democràtiques, experimentats en la vida interna dels partits-moviment, i innovant a les institucions públiques a les quals han accedit. A mesura que les campanyes de protesta han estès una cultura política contenciosa i la forta crítica a la classe política ha provocat una intensa politització, s'han desenvolupat alternatives de partit, especialment en les fases de declivi dels moviments.

Cal reiterar doncs, que els partits-moviment progressistes han sorgit amb el declivi dels partits de centreesquerra, alimentats per una barreja de reclusió institucional a les demandes dels moviments per una part, però també per l'aparició d'oportunitats electorals donada la desalineació i la creixent volatilitat electoral. Davant d'una forta pèrdua de confiança en els partits de centreesquerra tradicionals, els activistes i simpatitzants dels moviments d'esquerra, encara que crítics amb

les formes representatives de la democràcia, han aprofitat l'oportunitat d'ocupar un espai polític i electoral que havia quedat buit, ja que han aconseguit amb èxit generar suports presentant reivindicacions contra l'austeritat desenvolupades durant el cicle de protestes. Els mecanismes d'apropiació organitzativa han permès l'ocupació d'aquestes vies institucionals, mentre que les primeres victòries electorals varen impulsar els activistes del moviment que buscaven nous repertoris d'acció, davant de la insuficiència de les protestes al carrer per aconseguir els canvis exigits. De fet, els seus èxits electorals s'han vist facilitats per un efecte reputacional invers, atès que els atacs dels actors polítics i mediàtics, considerats com a part de l'elit neoliberal, han contribuït a centrar l'atenció i les simpaties en els nous partits-moviment. En tots els casos, mentre s'adaptaven a les institucions polítiques representatives, els partits del moviment progressista varen donar suport a visions participatives i deliberatives a nivell organitzatiu, varen mantenir repertoris d'acció disruptius i no convencionals, i varen reflectir els marcs i les reivindicacions dels moviments.

En aquest procés hi ha passos endavant i enrere, moments en què les polítiques públiques s'acosten a les demandes dels moviments socials, i altres en què la situació es deteriora

L'anàlisi de les innovacions democràtiques apunta a la importància dels moviments socials com a incubadors d'idees emergents de democràcia. En el seu ús d'un ampli ventall de reptors d'acció, entrar a les institucions polítiques és una opció que esdevé especialment interessant quan s'esgoten les altres formes, com és la protesta als carrers i a les places, i que malgrat tot, segueix percebent-se un important grau de suport per part de l'opinió pública. A més, les possibilitats d'èxit augmenten quan els moviments socials són capaços de bastir àmplies coalicions, amb una consegüent politització i un canvi d'escala del marc, des de reivindicacions polítiques específiques fins a la meta-qüestió de la democràcia. Pel que fa al context polític, les innovacions democràtiques semblen afavorides per l'aparició d'algunes oportunitats, però també alimentades a mesura que les oportunitats s'esvaeixen.

Les vies per les quals els envits podrien obtenir concessions —petites o grans— són complexes. De fet, «els canvis no es produeixen de manera directa ni de manera lineal: a mesura que llurs idees es vulgaritzen i domestiquen, els matiners en un cicle de

*protesta sovint desapareixen de l'escena. Però una part del seu missatge es destil·la en marcs comuns de cultura pública o privada, mentre que la resta és ignorada».*²⁵ En aquest procés hi ha passos endavant i enrere, moments en què les polítiques públiques s'acosten a les demandes dels moviments socials, i altres en què la situació es deteriora. Els moviments socials solen obtenir èxits en les primeres fases de la mobilització, però això desencadena interessos oposats i sovint una polarització de l'opinió pública, o fins i tot la creació de contramoviments. En resum, mentre que els moviments segueixen sent transitoris, alternant fases de visibilitat amb fases de latència —i mentre que suposem que el període de vida dels moviments en la «modernitat líquida» sigui cada cop més curt— alguns coneixements produïts pel moviment sembla que sobreviuran i s'incorporaran en noves institucions, que sovint s'estendran més enllà dels exemples originals. ■

25 MEYER; TARRON (eds.), *The resistance*.

■ Bibliografia

APPADURAI, Arjun. «Democracy fatigue». A GEISELBERGER, Henrich. (ed.). *The great regression*. Cambridge: Polity Press, 2017.

BAUMAN, Zygmunt. «Symptoms in search of an object and a name». A GEISELBERGER, Henrich (ed.). *The great regression*. Cambridge: Polity Press, 2017.

BAUMAN, Zygmunt. *Retrotopia*. Cambridge: Polity Press, 2017.

CASTELLI GATTINARA, Pietro; PIRRO, Andrea. «The far right as social movement» [en línia]. A *European Societies*, de 24 d'abril del 2018. Disponible a: <www.doi.org>.

DAHL, Robert A. *On democracy*. New Haven: Yale University Press, 2000.

DELLA PORTA, Donatella. *Social movements in times of austerity: bringing capitalism back into protest analysis*. Cambridge: Polity Press, 2015.

DELLA PORTA, Donatella. *Where did the revolution go?* Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

DELLA PORTA, Donatella. «Progressive and regressive politics in late neoliberalism». A GEISELBERGER, Henrich (ed.). *The great regression*. Cambridge: Polity Press, 2017.

DELLA PORTA, Donatella (et al.). *Late neoliberalism and its discontents in the economic crisis. Comparing social movements in the european periphery*. Cham: Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2017.

DELLA PORTA, Donatella; FELICETTI, Andrea. «Democratic innovations and social movements». A *The governance report*. Oxford: Oxford University Press, 2017.

DELLA PORTA, Donatella (et al.). «The paradoxes of democracy and the rule of law». A IPSP (ed.). *Rethinking society for the 21st Century: Report of the International panel on social progress. A Political Regulation, Governance, and Societal Transformations*, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

DELLA PORTA, Donatella; MATTONI, Alice (eds.). *Spreading protest. Social movements in times of crisis*. Colchester: ECPR Press, 2014

DELLA PORTA, Donatella (et al.). *Social movements and referendums from below*. Bristol: Bristol Policy Press/Chicago University Press, 2017.

DELLA PORTA, Donatella; O'CONNOR, Francis; PORTOS, Martin. «The framing of secessionism in the neo-liberal crisis: the Scottish and Catalan cases». A CLOSA, Carlos; MARGIOTTA, Constanza; MARTINICO, Giuseppe (eds.). *Between Democracy and Law*. Basingstoke: Routledge, 2019.

DELLA PORTA, Donatella. *How social movements can save democracy*. Cambridge: Polity Press, 2020.

FELICETTI, Andrea; DELLA PORTA, Donatella. «Joining Forces: The sortition chamber from a social movement perspective». A GASTIL, John; WRIGHT, Erik O. *Legislature by lot*. Londres/Nova York: Verso Books, 2019.

GRAMSCI, Antonio. *Selections from the prison notebooks*. Nova York: International Publishers, 1971.

HABERMAS, Jürgen. *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. Cambridge: Polity Press, 1989.

HARVEY, David. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

MEYER, David; TARROW, Sidney (eds.). *The resistance*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

MOUFFE, Chantal. *For a left populism*. Londres: Verso, 2018.

POLANYI, Karl. *The great transformation*. Nova York: Farrar & Rinehart, 1944.

WODAK, Ruth. *The Politics of fear: what right-wing populist discourse means*. Londres: Sage, 2015.

1934 · 1939

PIONERES

DEL MUNICIPALISME FEMINISTA

EXPOSICIÓ ITINERANT

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

clàssic

«La dona negra a l'Amèrica contemporània»

Justícia social, feminisme i drets civils. Aquesta podria ser la definició de les lluites que van portar aquesta mestra a ser la primera dona afroamericana escollida al Congrés dels EUA el 1968. Unes lluites que va sintetitzar en el discurs a la University of Missouri al 1974, durant la Convenció de Dones Negres. Llicenciada per la Columbia University, Chisholm era filla d'immigrants de Barbados, i va convertir-se en un referent per la igualtat social, racial i econòmica del país. El seu compromís la va portar a ser la primera dona afroamericana que es presentava a les primàries demòcrates a la presidència, un pas que malgrat la seva derrota va vaticinar que obria el camí perquè en un futur dones i minories poguessin aconseguir-ho.

Senyores i senyors, germans i germanes, estic molt contenta de ser aquí aquest vespre. Estic molt contenta de tenir l'oportunitat de ser la primera conferenciant sobre el tema de la dona negra a l'Amèrica contemporània.¹ Aquest ha esdevingut un dels temes més comentats i que ha atiat un gran nombre de provocacions, malentesos i equívocs. I vinc aquest vespre per parlar d'aquest tema, no pas com a entesa, no pas com a erudita, sinó com una persona que ha estat fent camí aquí durant els últims vint anys, intentant obrir-me pas com a negra i dona, tot trobant-me tota mena d'obstacles.

El paper de la dona negra no s'ha plantejat en la seva perspectiva apropiada, sobretot pel que fa a l'actual desgavell econòmic i polític a Amèrica. Des de temps immemorials, l'emasculació de l'home negre ha donat lloc a la necessitat de la dona negra d'afirmar-se per poder mantenir l'aparença d'unitat familiar. I arran d'aquesta circumstància històrica, la dona negra ha desenvolupat la perseverança; la dona negra ha desenvolupat la força; la dona negra

¹ L'article fa referència als EUA. Per respectar la conferència tal com va ser dita, s'ha mantingut el terme Amèrica.

Shirley Chisholm

Mestra i activista feminista i pels drets civils. Primera congressista negra dels EUA (1924-2005)

ha desenvolupat una tenacitat de propòsit i d'altres atributs que avui dia sovint es veuen negativament. Continua sent titllada de matriarca. I aquesta és, de fet, una interpretació sociològica de blancs del paper de la dona negra que fou desenvolupada i perpetrada per Daniel Moynihan i altres sociòlegs.

Les dones negres, en virtut del paper que han tingut a la nostra societat, tenen molt per oferir pel que fa a l'alliberament del seu poble. Sabem que els nostres homes progressen, però la raça negra necessita els talents col·lectius i les habilitats col·lectives dels homes i de les dones negres, que tenen habilitats essencials per poder-se complementar mútuament.

És força pertorbador veure com ens perdem en el tema divisiu de les suposades lluites que absorbeixen les energies d'homes i dones negres. Afirmacions com «la dona negra ha de fer un pas enrere mentre el seu home negre fa un pas endavant» i «la dona negra ha fet retrocedir l'home negre» són totalment i històricament incorrectes, i serveixen com a tècnica del boc

expiatori per evitar que ens unim com a éssers humans, alguns dels quals són homes negres i d'altres són dones negres.

L'afany per aquesta mena de diàleg afavoreix l'enemic, perquè fa que perdem de vista allò principal de manera que els nostres talents col·lectius mai no poden redundar de manera benèfica en el nostre grup ètnic. No es pot esperar que la dona negra formada i capacitada deixi de banda els seus talents quan els pot utilitzar de bracet amb el seu home. No s'aprèn, ni s'ajuda en la lluita, quedant-se al marge, queixant-se i criticant constantment. S'aprèn participant en la situació: escoltant, observant i després actuant.

És bastant comprensible que les dones negres no estiguin interessades, en la seva majoria, a fer marxos i piquets al saló d'una cocteleria que històricament s'ha negat a obrir-li les portes un parell d'hores en cert moment del dia — quan els homes que acaben la feina a Wall Street es reuneixen en aquell saló per intercanviar-hi informacions de les transaccions que s'han produït als mercats— perquè aquest

és un problema de la dona de classe mitjana blanca. Aquesta no és una prioritat per a les dones minoritzades. Un altre tema pel qual les dones negres no estan massa preocupades és si cal l'etiqueta Srta. o Sra.² Per a moltes de nosaltres, aquest és només l'ús d'una etiqueta més que no canvia bàsicament les actituds racials fonamentals i inherents que es troben tant els homes com les dones en aquesta societat. Aquesta és només una etiqueta més, i a les dones negres no li preocupen les síndromes d'etiquetes. Les dones negres estan desesperadament preocupades pel tema de la supervivència en una societat en què els blancs mai han practicat de veritat l'adopció a Amèrica dels principis d'igualtat.

Un aspecte del moviment d'alliberament de la dona que sí li interessarà, i de fet li interessa a moltes dones negres, és l'alliberament potencial, la nacionalització potencial de les llars d'infants d'aquest país. Les dones

2 L'original «'M-S' versus 'M-R-S'» fa referència a si cal emprar el títol *Ms.* o *Mrs.* per a les dones. El segon (*Mrs.*) indica que la dona està casada, vs. *Miss.* per solteres, mentre que *Ms.* és neutre, com ho és *Mr.* pels homes.

negres poden acceptar i entenen aquesta demanda del moviment feminista. És important que les dones negres utilitzin la seva capacitat intel·lectual i se centrin en qüestions de qualsevol moviment que redundi en benefici de la seva gent, perquè podem servir com a grup de pressió vocal i catalitzador dins dels anomenats moviments humanistes, molts dels quals no entenen de veritat l'home i la dona negres.

Un nombre creixent de dones negres comencen a pensar que primer, el més important, és ser lliures com a dones, per tal de contribuir més plenament a la tasca d'alliberament dels negres. Algunes creuen que els homes negres, com tots els homes, o la major part dels homes, han situat les dones en uns estereotips de «mestressa de casa», el deure de les quals és quedar-se en un segon pla, cuinar, netejar, tenir descendència i deixar tota la glòria als homes. Les dones negres assenyalen el moviment dels drets civils com un exemple d'una mena d'opressió masculina subtil, per la que les dones negres no han tingut cap paper actiu al capdavant de la lluita, amb poques excepcions. Algunes d'aquestes,

com Coretta King, Katherine Cleaver i Betty Shabazz, només han arribat a les seves posicions rellevants a l'ombra dels seus marits. I malgrat tot, degut a l'opressió de les dones negres, aquestes s'han fet més fortes en la lluita per l'alliberament. Han liderat la lluita per combatre la supremacia masculina blanca, que data de l'època de l'esclavitud. I a la vista d'aquests casos nombrosos, no és estrany que les dones negres hagin tingut un paper crucial en la lluita total per la llibertat en aquesta nació. A la dècada de 1890, Ida Wells va mantenir lliure el seu diari caminant pels carrers de Memphis, Tennessee, amb dues pistoles a la cintura. I en els darrers anys, aquesta condició de militància de les dones negres, que ha estat ofegada pel racisme i el sexisme, l'han continuada Mary McLeod Bethune, Mary Church Terrell, Daisy Bates i Diane Nash.

La dona negra viu en una societat que la discrimina per dos motius. No es pot parlar de la dona negra en el mateix context que la seva homòloga blanca a causa de la doble condemna de raça i sexe que obra contra ella, i les conseqüències psicològiques i polítiques que se'n deriven.

Les dones negres són trepitjades a costa de restriccions culturals i abusades per l'estructura de poder legítim. Fins ara, ni el moviment negre ni el de l'alliberament de la dona han adreçat de forma clara el dilema que enfronta la persona negra que és dona. I com a conseqüència d'ignorar o de no poder gestionar els problemes als quals s'enfronten les dones negres, les mateixes dones negres s'estan tornant actives socialment i políticament.

Sens dubte, les dones negres estan cultivant noves actituds, la majoria de les quals tindran repercussions polítiques en el futur. Estan intentant canviar les seves condicions. L'evolució del moviment dels drets civils a mitjans dels anys 1960 va permetre a moltes dones negres desenvolupar el seu interès pel procés polític estatatunidenc. De les seves experiències van apercebre que les fonts reals del poder es trobaven a l'arrel en el sistema polític. Per exemple, els grups de sororitat i de pressió negres, com ara el National Council of Negro Women³ són experts en mètodes de política participativa, especialment

3 Consell Nacional de Dones Negres.

pel que fa a votar i organitzar-se. Amb l'arribada dels anys 1970, les joves negres reclamen un reconeixement com el de la resta de segments de la societat, que també volen que la seva humanitat i els seus talents individuals es facin notar. La tradició de la dona negra i la subcultura afroamericana i el seu interès actual pel procés polític, assenyalen el sorgiment d'un nou cos polític.

Històricament, a la dona negra, se l'ha desincentivat de participar en la política. Així doncs, s'ha trobat atrapada entre els murs de la cultura blanca dominant i de la seva pròpia subcultura, ambdues fomentadores de la deferència vers els homes. Ambdues races de dones s'han limitat tradicionalment a realitzar tasques com obrir sobres, penjar cartells i preparar tes. I la implicació mínima de les dones negres existeix perquè han estat sistemàticament excloses del procés polític i són membres de la classe baixa negra, políticament disfuncional. Així, a diferència de les dones blanques, que escapen dels impediments psicològics i sociològics gestats pel racisme, la implicació política de la dona negra ha estat d'un paper molt marginal.

Però en els últims sis anys, la subcultura afroamericana ha experimentat una transformació social i política enorme, i aquests canvis han alterat la naturalesa de la comunitat negra. Comencen a adonar-se de les seves capacitats no només com a negres, sinó també com a dones. Comencen a entendre que el seu benestar cultural i social només s'afirmarà en relació amb la lluita total dels negres. El paper dominant que van jugar les dones negres en el moviment dels drets civils va començar a permetre'ls comprendre la importància del poder polític a Amèrica. Així, òbviament, les dones negres que van ajudar a fer de punta de llança del moviment dels drets civils, també ara en l'actual conjuntura s'unirien i dirigirien l'avantguarda que modelaria i formaria una nova mena de participació política.

Això s'ha fet notar de forma més rellevant a les zones urbanes, que han estat sacsejades per rebel·lions esporàdiques. Res il·lustra millor la necessitat de les dones negres d'organitzar-se políticament que la seva inusual proximitat als problemes més crucials que afecten avui en dia a les persones negres. Han lluitat

en un ampli ventall de moviments de protesta per eliminar la pobresa i la injustícia que impregnen les vides dels negres. A la ciutat de Nova York, per exemple, les mares beneficiàries d'assistència social i les mares d'alumnes han demostrat el compromís de les dones negres amb l'eliminació deseixida dels problemes que amenacen el benestar de la família negra. Les dones negres han de veure els problemes de ciutats com Nova York no pas com problemes urbans, sinó com a components d'una crisi sense l'eliminació de la qual la nostra vida en família no sobreviurà ni prosperarà. Privades d'un entorn familiar estable a causa de la pobresa i la injustícia racial, un nombre desproporcionat de la nostra gent ha de viure amb uns mínims subsidis de benestar, que ajuden a perpetuar la ruptura de la vida familiar. Davant l'augment de la pobresa que afecta les comunitats negres, les dones negres tenen una responsabilitat. Les dones negres tenen el deure de deixar un llegat als seus fills. Les dones negres tenen el deure de moure's de la perifèria de l'activitat política organitzada a l'escenari principal.

Ho dic a partir de moltes experiències. Viatjo per tot aquest país i he entrat en contacte amb milers de les meves germanes negres, de tota mena de condició en aquesta nació. I els he dit una vegada i una altra: no és qüestió de competir contra homes negres o homes marrons o homes pellrogos o homes blancs a Amèrica. Es tracta de reconèixer que, atès que tenim una gran responsabilitat pel que fa a les nostres pròpies famílies, en la mesura de les nostres possibilitats hem de donar tot el que tenim dins de nosaltres mateixes, en termes d'ajudar a fer d'aquest futur un millor avenir per als nostres nens i nenes, i no deixar-ho en mans de ningú més.

Frances Beal descriu la dona negra com a esclava d'un esclau.⁴ La citaré: «Al reduir l'home negre a Amèrica a una opressió tan objectiva, la dona negra no tenia cap protector i va ser utilitzada, i encara se l'està utilitzant, en alguns casos, com a boc expiatori dels mals que aquest sistema horrible ha perpetrat contra l'home negre. La

4 Frances M. Beal (1940) és una activista feminista i lluitadora pels drets civils als EUA i autora de diversos llibres.

seva imatge física ha estat maliciosament difamada. Ha estat sexualment assetjada i abusada pel colonitzador blanc. Ha patit la pitjor mena d'exploació econòmica, havent-se vist obligada a servir com a minyona de la dona blanca i com a nodrissa per a la descendència blanca, mentre que els seus propis fills es morien de fam i sovint negligits. Ser manipulada socialment, violada físicament i utilitzada per soscavar la teva pròpia llar, i després ser impotent per revertir aquesta síndrome, és la més profunda degradació».

Tanmateix, Susan Johnson apunta una mica d'optimisme. Perquè Susan, una jove negra brillant, ha dit que els recents avenços assolits per la dona negra en el procés polític són el resultat de les complexitats de la seva personalitat. És a dir que, com a animal polític, funciona independentment de la seva doble condemna. Com que s'enfronta a un passat i un present matrifocal, sovint se l'acusa de robar la posició de l'home negre en qualsevol situació més enllà de la de mestressa de casa i mare. I si això no fos prou per fer feixuga la càrrega de la dona negra, s'adona que la seva mobilitat política amenaça

llavors la doctrina de la supremacia blanca i la superioritat masculina tan profundament arrelada a la cultura americana.

Per tant, decidida a no ser víctima de l'autoparàlisi, la dona negra ha sabut funcionar en l'espectre polític. I és més aviat el subconscient de la ment racista el que la percep com a menys lesiva que l'home negre i, per tant, li permet adquirir el pes necessari per a assolir la mobilitat política. Aquest subtil component del racisme podria resultar essencial per respondre la pregunta clau de com la dona negra ha aconseguit alguns avenços importants en el procés polític nord-americà.

És molt interessant constatar que tothom —a excepció de la dona negra mateixa— interpreta la dona negra. És molt interessant constatar que ha arribat el moment que les dones negres ja poden deixar de ser, i han de deixar de ser, receptores passives, complaents amb tot el que ens permeten les definicions de sociòlegs, psicòlegs i psiquiatres. Les dones negres han estat calumniades, malenteses, i malinterpretades. I qui ho sap millor que Shirley Chisholm? I estic aquí, davant vostre aquest

vespre per dir-vos, germanes meves, que si teniu el coratge de les vostres conviccions, heu d'aixecar-vos i ser comptades. Espero que arribi el dia a Amèrica en què aquest assumpte d'homes contra dones no sigui un tema tan rellevant i que els talents i les habilitats que Déu totpoderós ens ha donat a les persones es puguin aprofitar en benefici de tota la humanitat. Cal reconèixer que hi ha dones blanques estúpides i homes blancs estúpids, dones negres estúpides i homes negres estúpids, dones blanques brillants i homes blancs brillants, i dones negres brillants i homes negres brillants. Per què a Amèrica estem tan pendents d'aquesta qüestió de sexe? Per descomptat, pel que fa a la raça negra, entenem les circumstàncies històriques. Entenem, també, algunes de les maniobres i maquinacions subtils entre bastidors per evitar que les dones negres i els homes negres s'uneixin com una raça d'homes i dones invencibles.

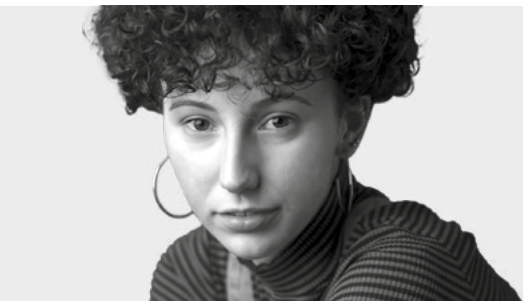
I si no us transmeto res més aquest vespre, el que sí vull dir-vos és que jo mai no hauria estat capaç de reeixir a Amèrica si hagués parat atenció a totes les veus fatalistes que tinc al

meu voltant. I vull dir com a conclusió que, com que teniu aquesta conferència aquí durant les properes dues setmanes, poseu les cartes sobre la taula i no tingueu por de discutir temes que potser heu estat escamotejant pel què podria dir la gent de vosaltres. Heu de recordar que quan siguem capaços d'afrontar la veritat, la veritat ens alliberarà a tots.

En conclusió, només vull dir-vos, a blancs i a negres, al nord i a l'est, al sud i a l'oest, a homes i a dones: ha arribat el moment a Amèrica en què ja no hauríem de ser receptors passius i complaents del que la moral o la política d'una nació puguin decretar per a nosaltres en aquesta nació. Oblideu-vos de les tradicions! Oblideu-vos dels convencionalismes! Oblideu-vos del què dirà el món, tant si esteu al vostre lloc com si esteu fora d'ell. Aixequen-vos i feu-vos comptar. Feu la vostra, i mireu només Déu —sigui quin sigui el vostre Déu— i a les vostres consciències pel que fa a trobar aprovació. Gràcies. ■

tribut Lisa Taddeo

Paula Valls
Cantant
@pvallsb

Els llibres incòmodes sempre m'han cridat l'atenció. M'agrada que hi hagi algú capaç de plasmar allò que tots sentim i que ens costa reconèixer —per vergonya o simplement per un buit a l'hora de posar-hi nom. Els humans som animals amb impulsos incontrolables i, per molt que ens hi esforcem, a vegades no els podem maquillar. La Joan, la protagonista d'aquesta història, no pot frenar la ràbia que la vida li ha fet acumular. Apaivagar el seu dolor l'empeny a encetar un viatge per intentar pair tot el que ha hagut de suportar. Reconèixer-se passa per trobar sentit al seu passat i alhora fugir de la ciutat que l'ha vist créixer. La novel·la és l'entramat del present desordenat amb el que ha volgut tapar —sense èxit— un trauma de la infància.

«Vaig fugir amb cotxe de la ciutat de Nova York, on un home es va disparar un tret davant meu». Lisa Taddeo (1980) ens atrapa amb la primera frase. *Animal* (2021), és la primera novel·la de ficció que publica després de l'èxit obtingut amb *Tres dones* (2019). L'escriptora i periodista nord-americana ja era una figura reconeguda amb publicacions al *Washington Post*, a *Esquire*, a *l'Elle*, o a *Glamour*. *Tres dones* és una obra de no-ficció que recorda el clàssic *A sang freda* de Truman Capote —també construïda a partir d'entrevistes. L'autora va dur a terme converses per explorar el desig sexual femení durant vuit anys i això queda plasmat amb les figures de la Maggie, la Lina i la Sloane. Es tracta d'una prosa periodística i narrativa per entendre les decisions preses sota els efectes de l'enamorament en el context d'una societat patriarcal.

Tres dones va ser guardonada amb el British Book Award com a millor llibre de narrativa de no-ficció al 2020 i va entrar a la llista dels *bestsellers* del *New York Times*. Vaig enamorar-me de l'autora amb aquesta obra i, com és evident, no vaig trigar a comprar-me la que publicaria just

Retratar l'essència humana implica explicar la ràbia, i aquesta no té gènere —no estem acostumats a tanta literalitat i crueltat venint d'un personatge femení

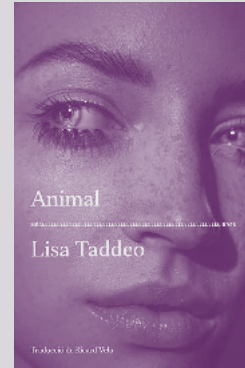
després. Recordo apuntar-me el seu nom a la llibreta de coses-que-no-vull-oblidar quan vaig escoltar-lo per primera vegada. I, abans de llegir-me *Animal*, ja sabia que no me'n podria desfer. Taddeo té una escriptura profunda pels temes que tracta però amb una prosa senzilla i plena d'imatges curioses que atrapa molt.

A *Animal*, se'ns dibuixa una vida impulsiva, autèntica, obsessiva, radical, independent i contradictòria. Joan és una dona que no dubta en abandonar allò conegut per cercar l'única persona que pot ajudar-la: l'Alice. Ella és vital per poder resoldre el que l'ha marcat des de la infància. El lector no descobrirà la importància d'aquesta relació fins al final de l'obra, la trama ens aproparà a la personalitat de cada una.

L'obra és una exploració transgressora i valenta de la fúria femenina. Taddeo escriu sense embuts: tots els records de la Joan són de sexe i trauma —no hi ha moments dolços ni per recordar la figura dels seus pares. Els homes també li han fet molt mal. Sorprenen els impulsos que condueixen a la protagonista: volem saber-ne més i acompanyar-la, sent

conscients que això passa per llegir situacions que voldríem no haver de processar. Tot i la cruesa, acabem acollint i estimant la Joan encara que és imperfecta i desagradable. La reconeixem en nosaltres mateixos i ens entristeix que estigui tan trencada. Veiem l'animal ferit i l'acollim i perdonem.

La Joan escapa dels estigmes que ens ha inculcat la societat. A estones, he envejat la llibertat amb la que es mou i pensa, adonant-me que sovint m'he prohibit processar certes idees per por a les conclusions que podria arribar. Algunes escenes són molt incòmodes perquè no hi ha filtres: la Joan és dura, fosca, compulsiva i imprevisible. Retratar l'essència humana implica explicar la ràbia, i aquesta no té gènere —no estem acostumats a tanta literalitat i crueltat venint d'un personatge femení.

Animal **Lisa Taddeo**

Editorial Més llibres
Barcelona, 2022

Lisa Taddeo va néixer a Nova Jersey. És escriptora i ha destacat pels seus articles a diferents mitjans de comunicació escrits. *Animal* és la seva segona novel·la després de l'èxit esclatant de *Tres dones* que va ser número 1 en vendes als EUA. Taddeo sap conjuminar l'estil periodístic i la investigació per construir uns relats que parlen del dia a dia i de temes que com ella diu són les coses més importants: «la mort i el sexe», àmbits dels quals s'acostuma a mentir i que l'escriptora intenta treure del tabú. ■

filmoteca *Red*

Clara Cols Torras

Actriu

@claracolstorras

Des de fa uns vuit anys veig més «cinema familiar» que... com n'hauríem de dir? Que «de l'altre»? Abans buscava excuses per anar a veure cinema familiar, perquè sempre m'ha agradat: primer acompanyava el meu germà, després m'afegia a alguna sortida amb les meves nebes... Però amb l'aparició a escena de la meua filla Bruna va passar una cosa —bé, en van passar milions, ja que el meu món es va girar com un mitjó amb l'aparició d'aquella adorable boleta, però pel tema que ens ocupa en va passar una—: van disminuir dràsticament les estones que podia dedicar-me al noble art de veure cinema al cinema. La bona notícia era que de cop ja —posseïa— directament una excusa per continuar anant a veure pel·lícules familiars! I tan aviat com vaig poder em vaig endur aquella boleta al cinema.

I és que adoro profundament anar al cinema amb gent petita: agafar-los la mà quan s'apaguen els llums, anar-los buscant la mirada en moments clau, captar com al·lucinen en certs moments, què els fa gràcia, aclarir certs dubtes que se'ls generen, com se submergeixen en la història o

no —perquè són capaços de, després d'haver estat mig any *fotent-te* la tabarra per anar a veure *Frozen 2*, començar la pel·lícula i al cap de deu minuts preguntar-te si falta molt perquè s'acabi.

Doncs sí, m'agrada l'experiència de compartir aquell moment amb una boleta petita. I de fet, m'agraden en si les pel·lícules, obres de teatre, llibres... pensats per a personetes petites. No em canso de reivindicar la bona feina que s'està fent en aquest àmbit des de ja fa bastants anys. I és que, per mi, poder gaudir de continguts culturals amb els petits també és conciliar.

Poder anar a veure una pel·lícula i passar-t'ho bé com a adulta i veure que al teu costat una nena de vuit anys també s'ho està passant bé, m'encanta. I això és el que ens ha passat a la Bruna i a mi amb *Red*, la nova pel·lícula de Pixar. No és nou, fa anys que aquesta companyia ens regala autèntiques meravelles. Fa temps que es preocupen per dotar de contingut les seves obres i al final acaben sent més profundes que moltes pel·lícules pensades per a grans. *Red* té aquesta profunditat i alhora —i amb això també m'han

Red parla d'un dels moments de la vida de tota persona que dona per situacions més tendres, patètiques, sublimes i transcendentals alhora: l'adolescència

guanyat—, és una pel·lícula juganera, divertidíssima i desenfrenada.

Red parla d'un dels moments de la vida de tota persona que dona per situacions més tendres, patètiques, sublimes i transcendentals alhora: l'adolescència. I la tracta amb molt d'humor, amb una comicitat delicada, finíssima, i alhora animal, que fa petar de riure als petits i als grans. M'encanten els personatges que hi apareixen perquè són divertits i plens de veritat. Estèticament és molt bonica, perquè combina imatges estilitzades amb moments més propers a l'*anime* o als dibuixos animats de tota la vida. És un cant a l'amistat i al fet de deixar que cadascú trobi el seu camí, la seva veu. Reflecteix una societat absolutament diversa: l'acció se situa a Toronto, la protagonista és d'una família d'origen xinès, i quan entrem al seu institut descobrim una pila de personatges de perfils ètnics diferents d'una forma absolutament normalitzada. I això és molt important, perquè la normalització i inclusió reals no són fer aparèixer personatges diversos per centrar el seu motor dramàtic en aquest fet —«l'amic gai que fa «d'això» a la pel·lícula, de gai, com si no fos res més que gai—, sinó que

a aquests personatges els puguin passar altres coses, com a la vida, vaja, el que hauria de ser normal. Crear marcs mentals que capacitin les persones és clau, portem una motxilla d'estereotips massa gran a sobre i hem d'aconseguir, entre tots, poder-nos-en desprendre.

No us diré massa cosa més, només convidar-vos a veure-la i a riure una bona estona. I en sortir que cadascú decideixi què vol fer: si controlar el panda vermell que tots tenim a dins —i que és tan *cuqui*, adorable i divertidíssim, com salvatge i destructiu— o desfer-nos d'ell perquè no distorsioni el nostre dia a dia com a adults responsables. Jo, és que sempre he tingut debilitat pels animalets peluts i pel color vermell... I vosaltres, què faríeu amb el vostre panda vermell? ■

Red
Domee Shi

2022

pinzell

La perspectiva com a forma

Andrea Torres Balaguer

Artista

andreatorresbalaguer.com

 JOAN VILA

Andrea Torres Balaguer (1990) és graduada en Belles Arts per la Universitat de Barcelona. Construeix la seva obra a partir del món dels somnis i de la frontera entre la realitat i la imaginació.

Les seves peces han estat incloses en col·leccions com la Fundació Vila Casas, Fundació Bassat, Fundació Setba, el Museu de Montserrat i han aparegut en publicacions com *Harper's Bazaar*, *Elle France*, *Marie Claire*, etc.

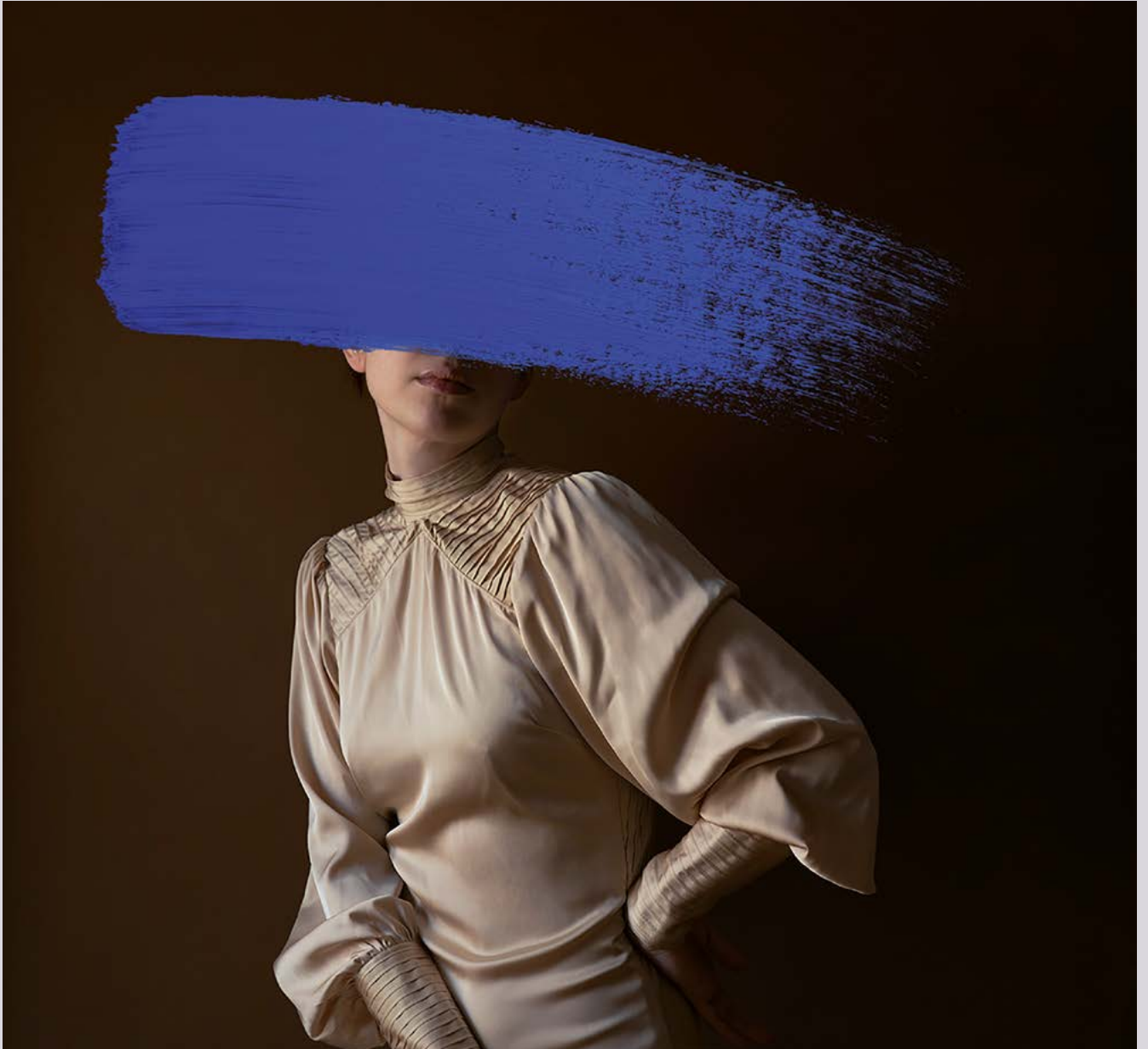
L'obra que presentem, «Midnight», de la sèrie «The Unknown», se'ns apareix en la forma d'una model vestida de blanc sobre un fons negre, en un delicat contraposto. El rostre està guixat per una brotxada per sobre de la boca. Deixant veure la mandíbula, però no el nas.

La composició frontal, harmònica, completament bella i que ens apropa a la tradició clàssica, amaga un problema a la vista de tots: l'objectivació de la protagonista. La perspectiva de l'autora és la forma de la seva obra. En paraules de l'historiador de l'art Erwin

Panofsky (1892-1968), la perspectiva és una forma simbòlica.

«Midnight» és un exemple del funcionament dels retrats de Torres com obres totals, on tots els elements encaixen per assolir una finalitat concreta. Els seus retrats estan compostats com si fossin bodegons, de manera que, si l'obra és un bodegó, el cos, la model, no deixa de ser un objecte amb ànima. Aquí, l'obra fa un gir per tal d'abordar la qüestió del cos de la dona en l'art: el retrat del cos femení encara és més dibuixat com una projecció dels desitjos de l'home que no pas des del subjecte que habita el cos.

El fet de tapar el rostre, d'amagar-lo, de fer de la brotxada seguint la composició de la figura, ens ho confirma. La fotografiada deixa de tenir una identitat concreta i esdevé totes les models. Una figura, una llum i una situació ambigua, que ens convida a projectar els nostres pensaments. És així com l'autora utilitza la perspectiva amb la finalitat de qüestionar la nostra realitat. ■

galeria Relatar el silenci

Laura Gálvez-Rhein
Fotògrafa documentalista
lauragalvezrhein.pb.photography

 HELENA BERTRAN

Laura Gálvez-Rhein (1998) es va graduar en Fotografia a l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya el 2019 i es va especialitzar en Creació i Reflexió Fotogràfica. Forma part de projectes com «Ex-Libris» (2019), exposat a KBr Mapfre —KBr Flama'21—, i *Sergi Mas, comiat diferit (2017-2021)* publicat per Anem Editors en format fotollibre. Acaba de publicar el fotollibre *Brians: mujeres invisibles* amb la Fundació Setba.

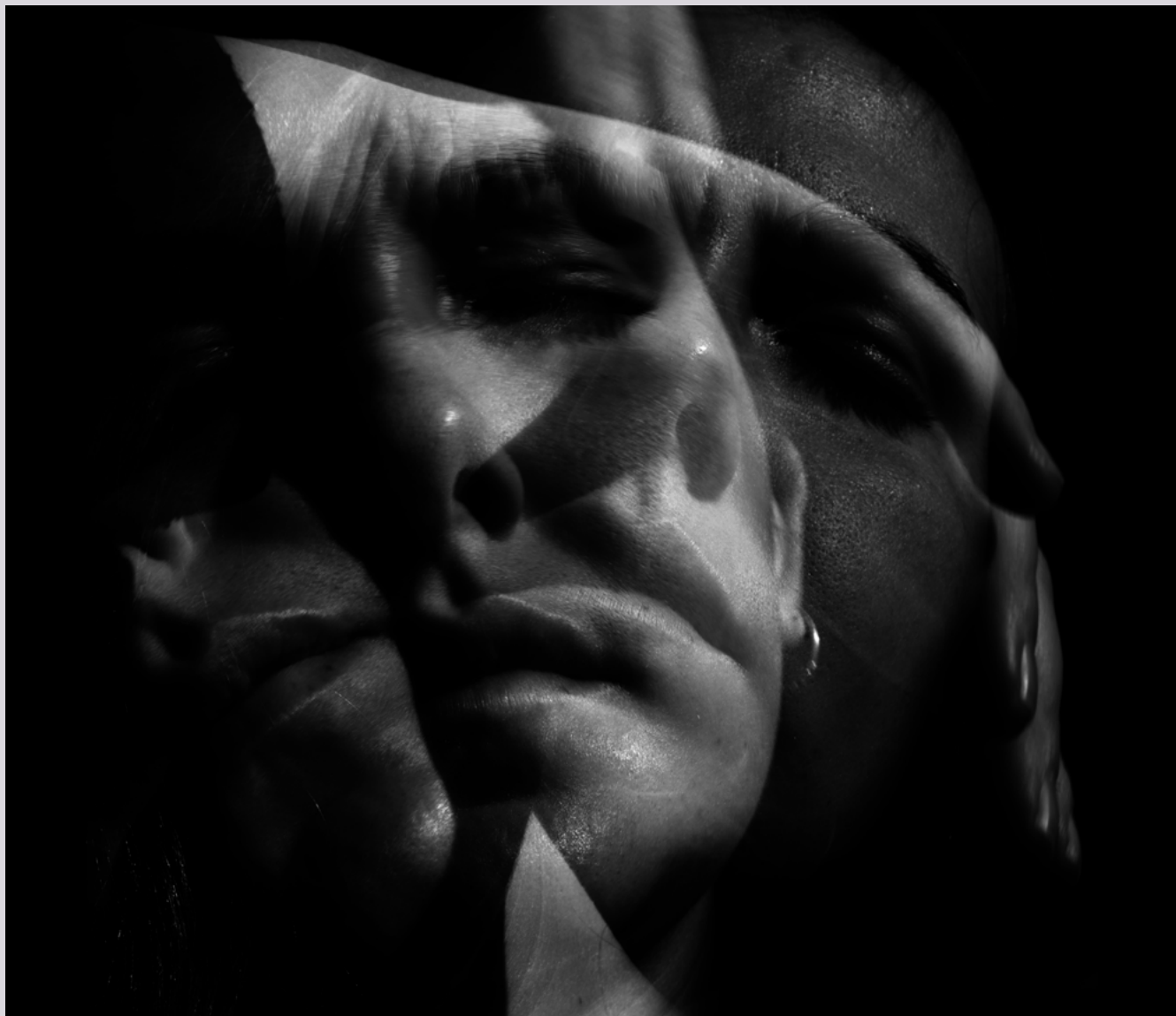
La selecció passa per tres imatges diferents: *Sense títol* —Parasomnia—, *Sense títol* —Metasomnia— i *Traümer*, pertanyent a Ex-Libris, una sèrie documental exposada el 2021 a KBr Mapfre, que traça l'exploració al voltant de la identitat familiar; busca en les arrels de l'avi de l'autora la resposta a preguntes no resoltes. Què va representar la Segona Guerra Mundial en la vida d'un nen? Aquesta fotografia explora el format collage i forma part d'un reportatge del dia a dia de la vida de Wolfgang F. O. Rhein com a representant dels nens de la guerra.

Laura Gálvez-Rhein dissenya un camí per la cultura de l'inefable amb aquestes tres fotografies que comparteixen un diàleg transformador: hi veiem tot allò que no es pot explicar, per voluntat o imposició, i tot allò que resta als marges a l'espera de llenguatges que ho defineixin. La fotògrafa aconsegueix relatar amb la fotografia tot allò silenciàt per les paraules. Sobre Parasomnia, on relata els seus terrors nocturns, ella mateixa m'explica: «*tinc molta estima a aquest projecte, em va salvar*». Per això té una segona part, Metasomnia, en què la fotògrafa va elaborar un fanzine a partir d'un carret malmès i rebel·lat amb químics caducats. Els límits confusos d'aquestes fotografies ens mostren la reconstrucció de tot allò explorat prèviament: el silenci de l'experiència traumàtica.

Amb aquestes tres fotografies iniciem i acabem un recorregut que va del silenci a l'acció passant per tot allò oníric: des del *Traümer*, el somiador, a la impossibilitat del son i l'excés del somni en Parasomnia i Metasomnia. Des de l'inexplicable fins al relat fotogràfic que fa sorgir tot el material mental que restava als marges. ■

Sense títol
Metasomnia

Llibreria

ADAM MAJÓ GARRIGA

Europa, la utopia practicable

Per una República europea
igualitària, mestissa,
descentralitzada i postnacional

Europa, la utopia practicable

Adam Majó Garriga

l'cària

Barcelona, 2022

Europa no acaba de consolidar la seva aposta per la unió política. Malgrat conuiu enmig de diverses crisis, segueix sent un projecte necessari, l'únic que pot donar resposta als reptes que les nacions europees tenen en comú. Com encarar una resposta a aquest context des d'una visió europeista és un repte que l'esquerra no pot deixar passar.

Constitucio- nalismos Una Inmersión Rápida

Este libro constituye una visión rigurosa de los distintos conceptos de constitución, así como de los diversos modelos de constitucionalismo desde una perspectiva histórica y comparada; analiza los diversos países del mundo.

Joan Ridao

Tibidabo Edicions

Constitucionalismos.

Una inmersión rápida

Joan Ridao Marín

Tibidabo Edicions

Barcelona, 2022

Aquest assaig fa una aproximació al constitucionalisme, des dels seus orígens que es troben en les revolucions francesa i americana de finals del segle XVIII, fins a l'actualitat; tot fent un repàs rigorós i accessible sobre l'evolució dels conceptes que formen part d'aquesta branca del dret essencial per a tot sistema democràtic. Un treball de dret comparat que analitza diferents models actuals de constitucionalisme, per tal de reforçar la consciència democràtica.

Trencar en cas d'emergència
Carla Vall

Univers llibres
Barcelona, 2022

Una anatomia d'un dels problemes socials més greus de la nostra societat: la violència masclista. Aquest llibre aporta una visió general sobre com combatre les violències masclistes així com sobre els reptes als que cal fer front en aquest sentit. L'autora parla sobre com identificar les violències i com donar suport a les persones que en són víctimes, a partir de la recuperació i la reparació, la identificació de les necessitats i els serveis a la seva disposició.

***Tarradellas,
una certa idea de Catalunya***
Joan Esculies

Pòrtic
Barcelona, 2022

«Ciutadans de Catalunya, ja sóc aquí!». Segurament aquesta és la frase més cèlebre de Josep Tarradellas, president de la Generalitat. Però la complexitat d'aquesta figura cabdal per a la història de Catalunya del segle XX és molt més polièdrica i global. Aquesta biografia de més d'un miler de pàgines aporta una anàlisi exhaustiva de la trajectòria, pensaments i vida de Tarradellas.

***L'espoli franquista
dels ateneus catalans***
Neus Moran Gimeno

L'Avenç
Barcelona, 2022

La repressió del règim franquista va tenir moltes cares. Un de les més desconegudes és l'espoli patrimonial que van sofrir partits, sindicats i el teixit associatiu de Catalunya. Aquest treball minuciós posa llum a la foscor d'aquest passatge de la història, per tal d'explicar com el règim dictatorial va planificar aquest espoli amb l'objectiu de tallar de soca-rel la xarxa cívica i social del país. ■

eines

ACONSEGUIU
ELS NÚMEROS ANTERIORS

eines@irla.cat

MAIG 2021

**SALUT
I JUSTÍCIA SOCIAL**

eines⁴⁰

SALUT I JUSTÍCIA SOCIAL

Lúcia Artaraz

"La ingertat dels transports de salut són més freqüents en les persones de condicions socioeconòmiques més desfavorables"

de l'entrevista de la revista

SETEMBRE 2021

**ENTENDRE
(I COMBATRE)
LES DESIGUALTATS**

eines⁴¹

ENTENDRE (I COMBATRE) LES DESIGUALTATS

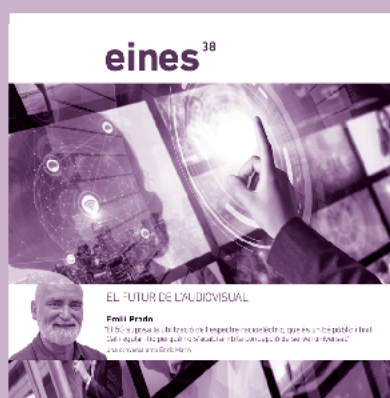
Mihailo Vinca

"El republicanisme democràtic no està en contra del mercat, que sempre ha existit. Està en contra de l'acumulació de la riquesa en poques mans"

de l'entrevista amb Mihailo Vinca

SETEMBRE 2020

**EL FUTUR
DE L'AUDIOVISUAL**

eines³⁸

EL FUTUR DE L'AUDIOVISUAL

Françoi Prada

"El 5G i la producció de contingut i la realitat virtual, que és un tipus de realitat del futur, hauran de tenir un impacte molt important en la indústria"

de l'entrevista amb Françoi Prada

DESEMBRE 2022

**INDEPENDENTISME:
MIRADES
CAP AL FUTUR**

eines⁴²

INDEPENDENTISME: MIRADES CAP AL FUTUR

Ismael Peña-López

"L'independència no és pas més que un instrument útil de progrés"

de l'entrevista amb Ismael Peña-López

DESEMBRE 2020

**LA DEMOCRÀCIA
EN L'ERA DE LA
INTEL·LIGÈNCIA
ARTIFICIAL**

eines³⁹

LA DEMOCRÀCIA EN L'ERA DE LA INTEL·LIGÈNCIA ARTIFICIAL

Liliana Arroyo

"L'ètica és essencial en la regulació de l'ús de la IA i el servei al client"

de l'entrevista amb Liliana Arroyo

eines⁴³

PORTAL

**El català:
parlem-ne avui
per parlar-lo demà**
Natàlia Garriga

CONNEXIONS

**Justícia lingüística:
dilemes i apunts introductoris**
Sergi Morales-Gálvez
Elvira Riera-Gil

**El fenomen
dels nous parlants de català**
Maite Puigdevall

**Joves i llengua:
un estat de la qüestió**
Xisca Castell

**El català a l'escola:
venim d'uns silencis**
Joan Pujolar

NAVEGADOR

**El reconeixement de la diversitat
lingüística a Suïssa**
Vicenta Tasa Fuster

FÒRUM

Marina Massaguer
**“Sempre que hi ha hagut
un model de país en sentit ampli,
aquest model ha anat de bracet
amb un projecte lingüístic”**
Una conversa amb Xavier Vila

VARIABLES

**Desplaçaments interurbans:
el paper dels ferrocarrils de rodalies
i el bus interurbà a la Regió
Metropolitana de Barcelona**
Marc Bosch

FULL DE CàLCUL

**La «Gran renúncia»
i la complexitat del món del treball
i la gestió de les persones**
Esther Sánchez Torres

ARXIU

**Una alternativa al liberalisme:
la funció social de la propietat
a la Constitució de Querétaro**
Julio Martínez-Cava

EXPLORADOR

**La invasió d'Ucraïna
i les conseqüències geopolítiques
per la governança multilateral**
Miquel Royo

FINESTRA

**“Els moviments socials davant
l'auge de l'autoritarisme”**
Donatella della Porta

CLÀSSIC

**«La dona negra
a l'Amèrica contemporània»**
Shirley Chisholm

TRIBUT

Lisa Taddeo
Paula Valls

FILMOTECA

Red
Clara Cols Torras

PINZELL

La perspectiva com a forma
Andrea Torres Balaguer

GALERIA

Relatar el silenci
Laura Gálvez-Rhein

LLIBRERIA